

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ»

**«Οι Subaltern Studies ως μεταποικιακό και μεταεθνικιστικό
ιστοριογραφικό παράδειγμα»**

Επιβλέπων καθηγητής: Ν. Θεοτοκάς

Διπλωματική εργασία του
Δημήτρη Καλαντζόπουλου

Αθήνα 2011

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	3
1. ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΙΝΔΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΕΤΑΠΟΙΚΙΑΚΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ	9
2. ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΩΝ SUBALTERN STUDIES ΣΤΗ ΝΕΟΤΕΡΗ ΙΝΔΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ	13
2.1. Η διαμόρφωση του θεωρητικού πλαισίου αναφοράς της <i>Σχολής των Subaltern</i>	15
2.2. Η ανάδειξη του παραδείγματος: 1982 – 87	24
2.3. Η ανασυγκρότηση της ιστορίας	30
2.4. Νέες θεωρητικές επεξεργασίες	33
2.5. Ιστοριογραφία των subaltern και Μετα-Διαφωτιστικός Ρασιοναλισμός	38
2.5.1. Υπερρασιοναλισμός και εσωτερική αποικιοποίηση	39
2.6. Οι όροι του διαλόγου των subaltern με την ιστορία	48
2.7. Subaltern μορφές του subaltern. Δημιουργώντας νέες μορφές ιστορίας και πολιτικής	53
2.7.1. Η ‘Γυναίκα του Τρίτου Κόσμου’	56
3. Η ΜΕΤΑΠΟΙΚΙΑΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΩΝ SUBALTERN	60
3.1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις	60
3.2. Η συμβολή της <i>Σχολής των Subaltern</i> στη μεταποικιακή κριτική	64
3.2.1. Η αμφιθυμία της μεταποικιακής κριτικής	65
3.2.2. Καπιταλισμός και Αποικιοκρατία	70
3.2.3. Το ζήτημα της ετερογένειας	74
3.3. Η κριτική στο δυτικοκεντρισμό της μαρξιστικής θεωρίας	79
4. ΣΥΝΟΨΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	82
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	93

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, η εγγεληνή θεώρηση περί αδυναμίας εκφοράς ιστορικού λόγου στην Ινδία έτυχε μιας ευρείας απήχησης μεταξύ των Βρετανών περιηγητών στην Ινδία. Οι Thomas Macaulay και James Mill ήταν απόλυτα πεπεισμένοι για την αδυναμία συγκρότησης ιστορικής συγγραφής από τους Ινδούς ενώ, έναν αιώνα αργότερα, ο Edward Thompson (πατέρας του ύστερου E. P. Thompson) υποστήριξε ότι οι “Ινδοί δεν είναι ιστορικοί και σπάνια επιδεικνύουν οποιαδήποτε κριτική ικανότητα. Ακόμα και τα χρησιμότερα βιβλία τους ... εξοργίζουν με την έλλειψη συνοχής και τις επαναλήψεις τους”.¹ Πριν από περίπου 30 χρόνια, μια μικρή μόνο μερίδα Ινδών ιστορικών, οι περισσότεροι μελετητές της αρχαίας Ινδίας, είχε μια αναφορά υπερβαίνουσα το γεωγραφικό χώρο της Ινδίας και μεγάλο μέρος του έργου τους αξιοποιείτο για τη συγγραφή σχολικών εγχειριδίων. Αντίθετα, στο χώρο της σύγχρονης ακαδημαϊκής ιστοριογραφίας, οι Ινδοί ιστορικοί αντέστρεψαν πλήρως αυτή την εικόνα, καταλαμβάνοντας θέσεις σε επιφανή πανεπιστήμια της Ινδίας, των Η.Π.Α. και της Βρετανίας².

Στο τέλος της δεκαετίας του 1970, ο Ranajit Guha, γνωστός ως τότε μόνο για τη μελέτη του για τις ιδεολογικές όψεις της οικονομικής εκμετάλλευσης της γης στην αποικιακή Βεγγάλη³, συγκέντρωσε ένα κύκλο νέων ιστορικών, η συλλογική παραγωγή των οποίων συγκεντρώθηκε σε δύο τόμους, που εκδόθηκαν διαδοχικά, υπό τον τίτλο *Subaltern Studies: Writings on South Asian History and Society* (Oxford, 1982 και 1983). Επιχειρώντας μια ανασκόπηση της εξέλιξης του εγχειρήματος (10 τόμοι έχουν εκδοθεί μέχρι σήμερα – οι έξι πρώτοι υπό την επιμέλεια του Guha), γίνεται σαφές ότι η ιστοριογραφική και θεωρητική παραγωγή της *Σχολής των Subaltern* εισήγαγε μια τομή στην ινδική διανόηση, διατυπώνοντας αρχικά μια ριζοσπαστική κριτική στα πρότυπα μελέτης της ινδικής ιστορίας -τα οποία συγκρότησαν δύο κυρίαρχα ρεύματα, αυτό της *αποικιοκρατικής* και εκείνο της

¹ Edward Thompson, *The Other Side of the Medal* (New York: Harcourt, Brace, & Co., 1926), 27-28.

² Lal V., “Subaltern Studies and Its Critics: Debates over Indian History”, *History and Theory*, Vol 40 (2001).

³ Ranajit Guha, *A Rule of Property for Bengal: An Essay on the Idea of Permanent Settlement* (Paris: Mouton and Co., 1963; reprint ed., Orient Longman, 1981). Βλ. επίσης και το σημαντικό άρθρο του, Neel Darpan: “The Image of a Peasant Revolt in a Liberal Mirror”, *Journal of Peasant Studies*, 2 (1974): 1-46, το οποίο προοικονομεί τη μετέπειτα εκτενέστερη κριτική του στην ελιτιστική ιστοριογραφία.

αστικο-εθνικιστικής αφήγησης – που εμπέδωναν μια ελιτιστική μορφή ιστοριογραφίας η οποία απέκλειε τον ινδικό λαό ως πολιτικό υποκείμενο από την ιστορία⁴. Οι ιστορικοί της *Σχολής των Subaltern*, παράλληλα με τη μελέτη των αγροτικών εξεγέρσεων, θεματοποίησαν τις μορφές που λαμβάνει η subalternity στην ιστορία των γυναικών, των αγροτών, της εργατικής τάξης, των φυλετικών και καστικών ομάδων και συνολικά των περιθωριοποιημένων στην ινδική κοινωνία και επιχείρησαν να αναδείξουν τις μορφές αυτόνομης πολιτικής δράσης τους. Υιοθετώντας τη γκραμισιανή κατηγορία *subaltern* και χρησιμοποιώντας τις σημειολογικές αναλύσεις των Jakobson και Barthes, το μεταδομισμό του Foucault και την κριτική στις επιστημολογίες του Διαφωτισμού των Derrida, Lyotard και άλλων η *Σχολή των Subaltern* απομακρύνθηκε από μια μονοσήμαντη ανασκόπηση της ινδικής ιστορίας και –διαχωριζόμενη από την ιστορία από τα κάτω– επαναδιατύπωσε τους όρους ανασυγκρότησης του ευρωπαϊκού παρελθόντος και προβληματοποίησε τις διανοητικές παραδόσεις της Δύσης.

Πέντε περίπου χρόνια μετά τον πρώτο τόμο των *Subaltern Studies*, με την έκδοση της ανθολογίας *Selected Subaltern Studies* -επιμελημένης από τον Guha και τη Gayatri Chakravorty Spivak- συστηματοποιείται η διεθνοποίηση του παραδείγματος των Subaltern Studies και σηματοδοτείται η ώσμωση με το πρόταγμα των μεταποικιακών σπουδών⁵. Η θεματοποίηση του *αποικιακού λόγου* και συγκεκριμένα η εγκαινίαση μορφών ανασυγκρότησης της ιστορίας που αναδεικνύουν τις διαρρωγές και τις αντιφάσεις του κυρίαρχου λόγου, οι οποίες επέτρεψαν τη συγκρότηση ενός αυτόνομου πεδίου πολιτικής δράσης των subaltern, διαφοροποίησαν τη subaltern ιστορία από συντηρητικά παραδείγματα μελέτης, όπως αυτά της πολυπολιτισμικής και της εθνοτικής ιστορίας.

Η εργασία αυτή βασίστηκε στην επεξεργασία του υλικού των κειμένων διανοητών των Subaltern Studies και των Μεταποικιακών Σπουδών. Όπως κάθε απόπειρα εισαγωγικού χαρακτήρα, έτσι και η παρούσα επιχειρεί να αναπλαισιώσει και να παρουσιάσει τις βασικές αξιωματικές του ιστοριογραφικού παραδείγματος

⁴ Πρβλ. Ranajit Guha, “On Some Aspects of the Historiography of Colonial India”, reprinted in *Selected Subaltern Studies*, ed. Ranajit Guha and Gayatri Chakravorty Spivak (New York: Oxford University Press, 1988), 37-43.

⁵ Σημειώνεται ότι η εισαγωγή της ανθολογίας είναι γραμμένη από τον Edward Said.

των Subaltern Studies. Επομένως, οι επιλογές της οργάνωσης των περιεχομένων κάθε άλλο παρά εύκολες ήταν, εφόσον υπόκεινται στους περιορισμούς που επιβάλλονται από μία καταρχήν εισαγωγική μελέτη. Επιπλέον, είναι αναπόφευκτο οι εκάστοτε επιλογές να αποσιωπούν, να σχηματοποιούν, να υπεραπλουστεύουν πολλά σημαντικά ζητήματα της προβληματικής και έρευνας των Subaltern Studies. Ταυτόχρονα, η μάλλον σημαντικότερη αδυναμία της εργασίας συνίσταται στην παράλειψη μιας συστηματοποιημένης επεξεργασίας της συγχρονικής και μεταγενέστερης, προερχόμενης από θεωρητικούς της subaltern και μεταποικιακής κριτικής, άλλοτε αφομοιούμενης και άλλοτε καταρριφθείσας, κριτικής⁶ στο εγχείρημα, η οποία εκτίθεται μόνο αποσπασματικά και αντιστικτικά.

Το πρώτο κεφάλαιο, με τίτλο “Παρατηρήσεις για το ινδικό ιστοριογραφικό μεταποικιακό παράδειγμα”, ξεκινάει με μια αδρομερή αναφορά στο ιστορικό, πολιτικό και επιστημονικό περιβάλλον μέσα στο οποίο αναπτύχθηκε η ινδική ιστοριογραφία. Μια σύντομη παρουσίαση της μεθοδολογίας της ινδικής μεταποικιακής διανόησης και της ισχυρής παράδοσης της εθνικιστικής ιστοριογραφίας κρίθηκε απαραίτητη για να δειχτεί η αναθεωρητική του μαρξισμού συγγραφική της ομάδας των Subaltern Studies.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, με τίτλο “Το παράδειγμα των Subaltern Studies στη νεότερη ινδική ιστορία”, αναπτύσσεται η θεωρητική αμφισβήτηση των κυρίαρχων στην ινδική ιστοριογραφία του 20^{ου} αιώνα ελιτιστικών αποικιοκρατικών και εθνικιστικών αφηγήσεων. Σκιαγραφώντας την ανάδυση της subaltern αποαποικιοποιητικής ιστοριογραφίας θεματοποιείται η προσήλωση στην αυτόνομη ιστορική δράση των subaltern και προσδιορίζονται οι εννοιολογικές κατηγορίες με τις οποίες κατανοείται η ιστορικότητα της αγροτικής τάξης στην εισηγμένη από την αποικιοκρατία νεωτερικότητα. Ταυτόχρονα, αναδεικνύονται οι συνάφειες και

⁶ Βλ. ενδεικτικά Hira Singh (2003), Princely states, peasant protests, and nation building in India: the colonial mode of historiography and subaltern studies. *Social Movement Studies*, Vol. 2, Rosalind O’Hanlon (1988), Recovering the subject Subaltern Studies and Histories of Resistance in Colonial South Asia. *Modern Asia Studies*, Vol. 22, Vinay Lal (2001), Subaltern Studies and Its Critics: Debates over Indian History. *History and Theory*, Vol 40 και Hira Singh (2002), Caste, class, and Peasant Agency in Subaltern Studies Discourse: Revisionist Historiography, Elite Ideology. *Journal of Peasant Studies*, Vol. 30.

αποκλίσεις του ιστοριογραφικού παραδείγματος των Subaltern Studies από αυτό της ιστορίας από τα κάτω και αναλύεται η μαρξιστική του αναφορά.

Στη συνέχεια αναλύονται οι κεντρικές θέσεις που συνέστησαν τη θεωρητική τομή στη subaltern ιστοριογραφία και αναδεικνύεται η αφετηριακή μεθοδολογία της, με κεντρική την ανάλυση για την κειμενικότητα των αρχειακών τεκμηρίων. Με αφετηρία τη συνεισφορά της Gayatri Chkravorty Spivak στην αφομοίωση κριτικών προσεγγίσεων της ιστορίας των subaltern, όπως αυτής της απο-ομογενοποίησης των subaltern υποκειμένων, επιχειρείται μια συνολικότερη διερεύνηση των κριτικών στις θεωρητικές επεξεργασίες της ομάδας των Subaltern Studies. Κεντρική σε αυτές είναι η επισήμανση μιας σταδιακής απομάκρυνσης από μαρξιστικές μεθοδολογικές αναλύσεις και προσήλωσης στην κριτική στο ρασιοναλισμό του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού.

Αναλύοντας την έννοια της εσωτερικής αποικιοποίησης, επιχειρείται ο προσδιορισμός της θέσης των subaltern στο πεδίο του διαλόγου τους με την Ιστορία και η προσέγγιση της γκραμισιανής προέλευσης προσπάθειας διατύπωσης της δυνατότητας δημοκρατικοποίησής τους. Τέλος, καταδεικνύονται subaltern μορφές του subaltern, με έμφαση στις αναλύσεις για το κοινωνικό φύλο και την περίπτωση της “Γυναίκας του Τρίτου Κόσμου”.

Το τρίτο κεφάλαιο, με τίτλο “Η μεταποικιακή κριτική της *Σχολής των Subaltern*”, διατρέχεται από το νήμα της μεταποικιακής κριτικής. Σκιαγραφώντας τη διχαστασία στο εσωτερικό των μεταποικιακών σπουδών, μεταξύ της μεταποικιακής θεωρίας και της μεταποικιακής κριτικής, εξετάζεται η συμβολή των Subaltern Studies στην κατάδειξη των μορφών ευρωκεντρισμού στη μεταποικιακή θεωρία και του βαθμού αναπαραγωγής νεο-αποικιακών μορφών γνώσης.

Αναδεικνύοντας τις συνάφειες που παρουσιάζουν οι –παραγμένες στη μητροπολιτική ακαδημία- μεταποικιακές κριτικές με αποδομιστικές κριτικές της Δύσης, όπως αυτές της κριτικής της δυτικής σκέψης του Michel Foucault και του Jacques Derrida, προκρίνεται η περίπτωση της σύλληψης της subaltern ιστορίας, προερχόμενης από την ταυτόχρονη δυνητικότητα και αποκλεισμό της από τους λόγους κυριαρχίας, ως αποτυπώνουσα την αμφιθυμία της μεταποικιακής κριτικής, τοποθετημένη ανάμεσα στην παραδοσιακή ιστοριογραφία και τις αποτυχίες της,

ανάμεσα στην ελίτ και τους subaltern, στο εσωτερικό των πτυχών των κυρίαρχων λόγων, και επιδιώκουσα να αναδιαρθρώσει τις αποσιωπήσεις τους.

Στη συνέχεια αναλύεται η θεώρηση των ιστορικών των Subaltern Studies για τη διασύνδεση καπιταλισμού - αποικιοκρατίας. Η προσέγγιση της ινδικής ιστορίας ως μέρους της ιστορίας της ανάπτυξης του καπιταλισμού αντιφάσκει προς την αντιπαράθεση με την καπιταλιστική ομογενοποίηση του σύγχρονου κόσμου. Η κριτική ιστορία δεν καλείται απλά να αποδώσει τη διαδικασία με την οποία ο καπιταλισμός γίνεται κυρίαρχος, θεωρώντας ότι αυτό ισοδυναμεί με αναπαραγωγή της ιστορίας που επιχειρεί να αντικαταστήσει, αντίθετα η κριτική πρέπει να αναδεικνύει τη διαφορά την οποία ο καπιταλισμός είτε αναπαριστά ως την ιδιαίτερη μορφή της καθολικής ύπαρξής του είτε σκιαγραφεί μόνο σε σχέση προς αυτόν.

Η μεταποικιακή κριτική της *Σχολής των Subaltern*, ενσωματώνοντας στην ανάλυσή της στοιχεία από τη θεωρητική παραγωγή των κεντρικών αντιαποικιοκρατών διανοούμενων πολιτικών των τριών ηπείρων και, επεκτείνοντας τις αυτοκριτικές προβληματικές της μεταποικιακής θεωρίας, θεματοποιεί τα πραγματικά όρια της προοπτικής του μαρξισμού -ιδίως της ευρωπαϊκής εκδοχής του-, ως μιας δυνάμει διαλεκτικής, αντικειμενικής θεωρίας της ιστορίας, ικανής να παραγάγει μια ολιστική μορφή γνώσης, αναδεικνύοντας ακόμα εμφατικότερα τη δυτικοκεντρική μεροληψία της μεταποικιακής θεωρίας.

Το ζήτημα της ετερογένειας των κοινωνικών ταυτοτήτων και των πολιτισμικών μορφών, προερχόμενο από την αναγνώριση της ετερογενούς προς τις θεμελιώδεις αντιθέσεις της λειτουργίας της αποικιακής εξουσίας και εγειρόμενο από τη σχέση της αποικιοκρατίας με τον καπιταλισμό δεν επιλύεται με τη διεύρυνση των κατηγοριών φυλή-τάξη-φύλο· το ερώτημα της αποικιακής διαφοράς δεν αφορά στην επάρκεια του μοναδιαίου (τάξη) έναντι των πολλαπλών παραγόντων και ταυτόχρονα δεν προκρίνεται η επιλογή μορφών κοινωνικότητας πέραν αυτής της τάξης. Το ζήτημα στη συνδιάρθρωση της τάξης με τη φυλή, την κάστα, το φύλο, το έθνος, την εθνικότητα και τη θρησκεία είναι ότι αυτές οι κατηγορίες δεν είναι ισομεγέθεις.

Οι ιστορικοί των Subaltern Studies, διαπιστώνοντας τον ευρωκεντρισμό του Marx, δεν εγκαταλείπουν το μαρξισμό στο σύνολό του, αλλά, διαβλέποντας την

κανονιστικότητα της ιστορικής διατύπωσης του Marx ότι η βρετανική κατάκτηση εισήγαγε την αν-ιστορική Ινδία στην Ιστορία, απορρίπτουν την καθολικότητα της ιστορίας των τρόπων παραγωγής. Όπως πολλές άλλες ευρωπαϊκές ιδέες του 19^{ου} αιώνα, η ανάδειξη της ευρωκεντρικής αφήγησης των τρόπων παραγωγής σε Ιστορία κατανοείται ως ανάλογη του εδαφικού ιμπεριαλισμού του 19^{ου} αιώνα.

Όπως σημειώθηκε και παραπάνω, η εργασία αυτή επιχειρεί μια εισαγωγή στο ιστοριογραφικό παράδειγμα των Subaltern Studies. Έτσι, η αναφορά τόσο σε θέματα θεωρητικού προβληματισμού όσο και εμπειρικών ερευνών δε μπορεί να είναι εξαντλητική. Αντίθετα, σε πολλές περιπτώσεις είναι ίσως σχηματική και απλουστευτική.

Οι ξενόγλωσσοι όροι αποδίδονται με τον τρόπο που έχει καθιερωθεί στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία, παραθέτοντας τον ξένο όρο σε παρένθεση.

Οι βιβλιογραφικές παραπομπές χρησιμεύουν σε μια διεξοδικότερη ανάλυση των θεμάτων που θίγονται στην κυρίως πραγμάτευση ή στις σημειώσεις. Ορισμένα χωρία αντλούν πληροφορίες από εισαγωγικές προσπάθειες προηγούμενων παρουσιάσεων –όπως του Robert Young (2007) και του Dipesh Chkrabarty (2002)-, οι οποίες και υποδεικνύονται στο τέλος των αντίστοιχων χωρίων με σχετική σημείωση.

1. Παρατηρήσεις για το ινδικό ιστοριογραφικό μεταποικιακό παράδειγμα

Μελετώντας το ιστοριογραφικό μεθοδολογικό πρότυπο της σύγχρονης ινδικής μεταποικιακής διανόησης και τις ομοιότητές του με τις *στρατηγικές* και τη *μέθοδο* της πολιτισμικής κριτικής του Gandhi, αναδεικνύεται μια προσέγγιση που μπορεί να αποκληθεί ως τυπική τρι-ηπειρωτική διαλεκτική⁷, που αντλεί από δύο ιστορικές τάσεις, τις οποίες αντιπροσωπεύουν ο Gandhi και το Κομμουνιστικό Κόμμα, και οι οποίες, κατά τη διάρκεια του απελευθερωτικού αγώνα, είχαν παραμείνει απόλυτα αντίθετες. Με την παρακμή του ινδικού σοσιαλισμού, ξεκίνησαν νέες κινήσεις για μια ενδεχόμενη συμμαχία μεταξύ μαρξιστών και οπαδών του Gandhi, βασισμένη στην ενότητα αγροτιάς και προλεταριάτου⁸. Το σταθερό πνευματικό πλαίσιο -και η πολιτική προοπτική- της ινδικής μεταποικιακής θεωρίας παραμένουν προσανατολισμένα προς το μαρξισμό· πρόκειται ωστόσο για έναν μαρξισμό ο οποίος προσδίδει έμφαση στην αγροτική τάξη, αλλά και τις κατώτερες κάστες και φυλές και σε αυτούς που (από τον Gandhi) περιγράφονται με το γενικό όρο “the underdog” και δείχνει μεγαλύτερο ενδιαφέρον σχετικά με ζητήματα εκπροσώπησης, κοινωνικού φύλου και ψυχολογίας από όσο συνήθιζε αρχικά.

Η μεταστροφή του μαρξισμού των Ινδών διανοούμενων με την εισαγωγή μη ορθόδοξων συλλήψεων ξεκίνησε δεκαετίες μετά την απελευθέρωση, εν μέρει εξαιτίας του αυξανόμενου κύρους του τρι-ηπειρωτικού -και ιδιαίτερα του μαοϊκού- μαρξισμού⁹ στις δεκαετίες του 1960 και του 1970, εν μέρει υπό την επιρροή του

⁷ Robert Young, *Μεταποικιακή θεωρία, μια ιστορική εισαγωγή* (Αθήνα, Πατάκης, 2007), 503.

⁸ Πρβλ. P.C. Joshi, *Marxism and Social Revolution in India, and Other Essays* (New Delhi, Patriot Publishers, 1986).

⁹ Ο αντιαποικιακός μαρξισμός, δίνοντας βάση στις υποκειμενικές συνθήκες των τριών ηπείρων που διαμορφώνουν τις δυνάμεις επαναστατικές διαδικασίες, διαφοροποιείται ουσιαστικά από τον κλασικό, παραδοσιακό μαρξισμό, σε μια συνεχή διαδικασία μετασχηματισμού και προσαρμογής στις μη δυτικές συνθήκες και το πολιτικό, κοινωνικό και πολιτισμικό τους πλαίσιο. Η διαφοροποίηση αυτή, και η ενσωμάτωση μιας κριτικής που αφορά τόσο στις αντικειμενικές υλικές συνθήκες, όσο και σε μια λεπτομερή ανάλυση των υποκειμενικών τους επιδράσεων ανάγεται στην *πολιτική του πολιτισμού*, ως προϊόντος της ιδέας της πολιτισμικής επανάστασης, που αναπτύχθηκε αρχικά από σοσιαλιστές και κομμουνιστές του Τρίτου Κόσμου –τον Connolly, τον Mariategui, τον Mao, τον Fanon, τον Cabral- ως στρατηγική αντίστασης στις ιδεολογικές επιδράσεις της αποικιοκρατίας και της νεο-αποικιοκρατίας, αποκαλύπτοντας την ανεπάρκεια του δυτικού μαρξιστικού οικονομισμού και της ταξικής πολιτικής σε σχέση με τις κοινωνίες των τριών ηπείρων και με τις τοπικές συνθήκες.

Η μεταποικιακή θεωρία, θεματοποιώντας τη διανοητική παράδοση και την πολιτική του σοσιαλισμού στη σχέση της με τις πολιτικές και τις μορφές της αποικιοκρατίας, μελετά τις σχέσεις μεταξύ σοσιαλισμού και εθνικισμού, διεθνισμού και αντιιμπεριαλισμού, αποικιοκρατίας και Ρωσικής

παραδείγματος της επιτυχημένης αγροτικής εξέγερσης στο Naxalbari της δυτικής Βεγγάλης το 1967 -το οποίο καταδικάστηκε από τα δύο ινδικά κομμουνιστικά κόμματα- και, εν μέρει εξαιτίας της κατάρρευσης της αξιοπιστίας του Κόμματος του Κογκρέσου κατά τη διάρκεια της Έκτακτης Ανάγκης (1975-7), που οδήγησε στην ανανέωση του ενδιαφέροντος προς τις εναλλακτικές προτάσεις της Αριστεράς. Η ιστορική αυτή συγκυρία κατέστησε εμφανείς τους περιορισμούς της αφήγησης του ινδικού κινήματος ανεξαρτησίας από τους Ινδούς εθνικιστές ιστορικούς ως δημιουργήματος των πολιτικών ηγετών της ελίτ. Διανοούμενοι που εργάζονταν στο εξωτερικό, όπως οι Ahmad, Bhabba, Chakrabarty, Guha, Spivak Sunder Rajan, εμπνεύστηκαν από το προηγούμενο των αντιαποικιακών ακτιβιστών,

Επανάστασης και προσπαθεί να αναδείξει τις σοσιαλιστικές καταβολές των πολιτικών του διεθνισμού από τις οποίες εμπνεύστηκαν και στις οποίες βασίστηκαν πολιτικά και ιδεολογικά τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα του Τρίτου Κόσμου κατά τη μεταπολεμική κυρίως περίοδο. (Ιωάννα Λαλιώτου, Πρόλογος στην ελληνική έκδοση του “Young R. *Μεταποικιακή θεωρία. Μια ιστορική εισαγωγή*. Αθήνα: Πατάκης [2007]), 17.

Με την επικράτηση του Stalin στην Κομιντέρν και τη πτωτικότητα της πολιτικής αποτελεσματικότητας των αντιαποικιακών κινήματων των τριών ηπείρων, η νίκη του Mao Zedong ενάντια στον Chiang Kai-shek και το ημιαποικιοκρατικό καθεστώς της Κίνας, το 1949, αποτέλεσαν στην πράξη πηγή έμπνευσης τόσο για πολιτικούς ακτιβιστές σε αποικιοποιημένες χώρες όσο και για εκείνους σε άλλες ημιαποικίες, ιδίως της Λατινικής Αμερικής. Η κινεζική επανάσταση έδειξε εμφατικά ότι στις ημι-αποικίες της Κίνας και της Λατινικής Αμερικής ο εθνικισμός μπορούσε να εκπροσωπεί τις δυνάμεις της αντίδρασης, αλλά και της απελευθέρωσης και ότι η επανάσταση έπρεπε να συνεχιστεί προκειμένου η πολιτική εθνική κυριαρχία να συνοδευτεί και από κοινωνική και ατομική απελευθέρωση. Ο Mao προχώρησε σε μια ριζοσπαστική επανεξέταση της σχέσης αυτής μεταξύ της εθνικής και της κοινωνικο-οικονομικής απελευθέρωσης και τόνισε την ανάγκαιότητα να προσαρμοστούν οι μαρξιστικές αρχές στις ιδιαιτερότητες των τοπικών συνθηκών, ιδίως σε σχέση με το ρόλο των αγροτών και με το αγροτικό ζήτημα. Υπό την έννοια αυτή, ο Mao για πολλούς εκπροσωπούσε το παράδειγμα αλλά και τη δυνατότητα της τριηπειρωτικής επανάστασης, σύμφωνα με τους δικούς της όρους. Μετά την επιτυχία της κινεζικής επανάστασης, τα απελευθερωτικά κινήματα στην Ασία, την Αφρική και την Αμερική έτειναν όλο και περισσότερο να ταυτιστούν μάλλον με τους αγρότες, παρά με το προλεταριάτο των πόλεων (που για τον κομμουνισμό της Σοβιετικής Ένωσης είναι η μόνη δύναμη επαναστατικής πρωτοπορίας) και να παρουσιαστούν ως αγροτικές επαναστάσεις. Η στροφή αυτή προς την αγροτική τάξη είχε άμεση απήχηση σε όλες τις αποικιακές και εξαρτημένες μη βιομηχανικές χώρες, όπου τα επαναστατικά μοντέλα που βασιζόνταν στην ύπαρξη ενός βιομηχανικού προλεταριάτου ήταν συνήθως ακατάλληλα. Μετά το 1956 και τη διάσπαση Κίνας-Ρωσίας, ένα μεγάλο μέρος του Τρίτου Κόσμου ευθυγραμμίστηκε ιδεολογικά με την Κίνα, επηρεάζοντας και ενθαρρύνοντας όλα τα απελευθερωτικά κινήματα στις τρεις ηπείρους, ιδίως στη Λατινική Αμερική, ενώ η αγροτική επανάσταση του Mao είχε θέσει τη βάση για τον τριηπειρωτικό αναπροσανατολισμό του μαρξισμού στον Fanon, τον Cabral και τον Guevara. Πρβλ. Robert Young, *Μεταποικιακή θεωρία. Μια ιστορική εισαγωγή*. (Αθήνα: Πατάκης), 35-36, 249-279.

Ο έντονα διεθνιστικός χαρακτήρας του αντιαποικιακού λόγου και των επαναστατικών πρακτικών που αναδύονται στο πλαίσιο των αγώνων της αποαποικιοποίησης κατέχει κεντρική θέση στην ανάλυση της μεταποικιακής θεωρίας. Ο μαρξιστικός διεθνισμός και τα ένοπλα απελευθερωτικά κινήματα (π.χ. στην Κίνα, το Βιετνάμ, την Κούβα, την Αγκόλα, τη Μοζαμβίκη) λαμβάνονται ως ένα από τα κυριότερα είδη του σοσιαλισμού στα εθνικά κινήματα ήταν πάντα αποφασιστική, δεδομένου ότι, με την εξαίρεση του Gandhi, η μαρξιστική αντιαποικιοκρατία ήταν αυτή που λειτούργησε ως ένα πνευματικό και πολιτικό κίνημα που παρήγαγε ένα ουσιαστικό σώμα θεωρητικής γνώσης. Πρβλ. Robert Young, *Μεταποικιακή θεωρία. Μια ιστορική εισαγωγή*. (Αθήνα: Πατάκης), 497-502.

δημιουργώντας μια νέα ινδική θεωρητική παραγωγή, η οποία αφομοίωνε αυτή τη διεθνιστική προοπτική.

Οι θεωρητικοί της ομάδας των Subaltern Studies αμφισβήτησαν τους θεωρητικούς και πολιτικούς περιορισμούς που ενυπήρχαν στον ινδικό ακαδημαϊκό μαρξισμό και εισάγοντας την προοπτική διαμόρφωσης εναλλακτικών διανοητικών πλαισίων υπό την επιρροή των τρι-ηπειρωτικών κριτικών προς τον ευρωκεντρισμό και των κατοπινών θεωρητικών μορφών στις οποίες αυτές εξελίχθηκαν -ως μεταδομισμός- αμφισβήτησαν την κληρονομιά του ιμπεριαλισμού, εισάγοντας μια τομή στο εσωτερικό της ινδικής διανόησης, της οποίας η εστίαση παρέμενε στα στενά όρια της Ινδίας.

Η πρόσφατη ινδική μεταποικιακή θεωρία επιχειρεί να αναθεωρήσει και να αναμορφώσει το μαρξισμό, ο οποίος είχε εν μέρει υποτιμηθεί από το ινδικό αντιποικιακό κίνημα. Η διαδικασία της ερμηνείας, αναθεώρησης και διασκευής της μαρξιστικής θεωρίας, ως μέρος της απελευθερωτικής, που έλαβε χώρα σε άλλα κράτη των τριών ηπείρων προκειμένου να επιτευχθεί η σύνδεσή της με τις τοπικές κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες στην ιστορία, καθώς και της επέκτασής της πέρα από την ταξική πάλη -προκειμένου να συμπεριλάβει και άλλες μορφές απελευθερωτικών αγώνων-, πραγματοποιήθηκε στην Ινδία μετά την ανεξαρτησία. Η κυριαρχία του “ινδικού παραδείγματος” στη μεταποικιακή θεωρία οφείλεται εν μέρει σε αυτήν την καθυστερημένη θεωρητική κίνηση, κατά την οποία ο μαρξισμός έχει ενσωματώσει θεωρητικούς αναπροσανατολισμούς και αναφορές στο θεωρητικό έργο των πολιτικών και ακτιβιστών διανοούμενων από τις τρεις ηπείρους κατά τον εικοστό αιώνα, υιοθετώντας αρχικά αναλύσεις για την αγροτική τάξη και στη συνέχεια για τις γυναίκες και τις τοπικές μειονοτικές ομάδες¹⁰, ανακαλώντας παραδείγματα σχετικά με τον πολιτισμό¹¹, συσσωματώνοντας τη διαλεκτική με την

¹⁰ Πρβλ. Gayatri Chakravorty Spivak, *Outside in the Teaching Machine* (London, Routledge, 1993) και *A Critique of Postcolonial Reason: Toward a History of the Vanishing Present* (Cambridge, MA, Harvard University Press, 1999).

¹¹ Πρβλ. Arjun Appadurai, *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective* (Cambridge, Cambridge University Press, 1986).

ψυχανάλυση¹² και περιλαμβάνοντας την εισαγωγή εννοιών που προέρχονται από υλικό παλαιότερων μελετών¹³.

¹² Πρβλ το έργο των Sartre και Fanon.

¹³ Πρβλ. τα πρώιμα έργα των Marx και Gramsci και το έργο μεταγενέστερων πολιτικών και θεωρητικών από τις τρεις ηπείρους, όπως ο Mao, και το έργο των ιστορικών των Subaltern Studies.

2. Το παράδειγμα των Subaltern Studies στη νεότερη ινδική ιστορία

Η νεότερη ινδική ιστορία ως ακαδημαϊκό πεδίο έρευνας διαμορφώθηκε σταδιακά ως το αποτέλεσμα έρευνας και συζήτησης που αναπτύχθηκε σε πολλά πανεπιστήμια, κυρίως στην Ινδία, το Ηνωμένο Βασίλειο, τις Η.Π.Α. και την Αυστραλία μετά το τέλος της βρετανικής κυριαρχίας, τον Αύγουστο του 1947. Η συνύπαρξη δύο αντιπαρατιθέμενων τάσεων στο εσωτερικό, αυτής που αντλούσε από την ιμπεριαλιστική ιστορία της Ινδίας και αυτής που προερχόταν από την εθνικιστικής προέλευσης προσπάθεια των Ινδών ιστορικών να αποαποικιοποιήσουν το παρελθόν, κυριάρχησε στην ινδική ιστοριογραφία μέχρι την ανάδυση του παραδείγματος των Subaltern Studies τη δεκαετία του 1980.

Τα νέα ερωτήματα για τη μορφή και τα αποτελέσματα της αποικιακής κυριαρχίας στην Ινδία¹⁴, με εξέχοντα αυτά που έθεσε η μαρξιστική κριτική στο εσωτερικό της εθνικιστικής αποαποικιακής διανόησης τη δεκαετία του 1960¹⁵, διαμόρφωσαν ένα ιστοριογραφικό παράδειγμα που απέρριπτε τη θεώρηση της αποικιοκρατίας ως του συστήματος χάρη στο οποίο, επιτυγχάνοντας την πρόοδο των πολιτικών θεσμών και της οικονομικής ανάπτυξης, επιτεύχθηκε η μετάβαση στη νεωτερικότητα και απέδιδε την ανάδειξη της Ινδίας σε ένα κράτος αναπτυσσόμενο, νεωτερικό και πολιτικά ενωμένο στους αγώνες των ίδιων των Ινδών.

Ο εθνικισμός και η αποικιοκρατία αναδείχθηκαν έτσι στα δύο κεντρικά πεδία έρευνας και διαλόγου στο χώρο της σύγχρονης ινδικής θεωρίας στις δεκαετίες του 1960 και του 1970. Η πρώτη θέση στο εσωτερικό αυτού του διαλόγου, διατυπωμένη από τη σχολή του Cambridge, περιγράφει τον εθνικισμό ως έργο μιας μικρής τοπικής ελίτ που, με τη διείσδυση του αποικιοκρατικού

¹⁴ Βλ. Bipan Chandra, *The Rise and Growth of Economic Nationalism in India: Economic Policies of Indian National Leadership, 1880-1905* (Delhi: People's, 1969)· Anil Seal, *The Emergence of Indian Nationalism: Competition and Collaboration in the Later Nineteenth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 1968)· A. R. Desai, *Social Background of Indian Nationalism* (Bombay: Asia, 1966)· D. A. Low, ed., *Soundings in Modern South Asian History* (Canberra: Australian National University Press, 1968)· B. S. Cohn, *An Anthropologist among the Historians and Other Essays* (Delhi: Oxford University Press, 1988)· και Morris David Morris and D. Kumar, eds., *Indian Economy in the Nineteenth Century: A Symposium* (Delhi: Indian Economic and Social History Association, 1969).

¹⁵ Για μια ανάλυση της σχέσης ανάμεσα στον εθνικισμό και το μαρξισμό στην ινδική ιστοριογραφία, βλ. Chakrabarty, "Marxism and Modern India", στο *After the End of History*, ed. A. Ryan (London: Collins & Brown, 1992), 78-84. Για μια ανάλυση των ιστορικών συνδέσεων ανάμεσα στη μαρξιστική σκέψη και στις εθνικιστικές ιδεολογίες στη βρετανική Ινδία, βλ. Sanjay Seth, *Marxism, Theory, and Nationalist Politics: The Case of Colonial India* (Delhi: Sage, 1995).

μηχανισμού στις τοπικές δομές ισχύος, εξασφάλισε τους όρους για την επιβολή της αποικιακής κυριαρχίας. Οι ιστορικοί του Cambridge προσλαμβάνουν τον εθνικισμό ως φαινόμενο παραπληρωματικό της αποικιοκρατίας και απορρίπτουν οποιαδήποτε χαρακτηριστικά ιδεολογικής πάλης για απελευθέρωση που αποδίδονται σε αυτόν από “εξωτερικούς παρατηρητές και ημιμαθείς ιστορικούς”. Η δεύτερη –και αντιπαρατιθέμενη προς την πρώτη- θέση στο εσωτερικό του διαλόγου, αντλώντας από τη μαρξιστική κριτική και τις σύγχρονες λατινοαμερικάνικες θεωρίες της εξάρτησης και της υπανάπτυξης, βλέπει την ιστορία της αποικιακής περιόδου ως μία διαρκή μάχη ανάμεσα στον εθνικισμό και στην αποικιοκρατία –με αιχμή μια διαρκή ιδεολογική σύγκρουση μεταξύ αποικιοκρατών και αυτόχθονων και παράγωγα αυτής τις ταξικές και καστικές συγκρούσεις-, περιγράφοντας τη δεύτερη ως ένα μηχανισμό οπισθοδρόμησης που ανέκοψε κάθε πρόοδο στην κοινωνική και πολιτική ζωή, τροφοδότησε τις θρησκευτικές διαιρέσεις και καθήλωσε τη μεταποικιοκρατική Ινδία σε κοινωνική, πολιτική και οικονομική υπανάπτυξη. Αντίθετα, ο εθνικισμός προσδιορίζεται ως η κύρια αντιστρατευόμενη δύναμη, η οποία δημιούργησε μια “ινδική συνείδηση” και ενοποίησε τη λαϊκή δυναμική στην κινητοποίησή της ενάντια στη βρετανική κυριαρχία. Εθνικιστές ηγέτες όπως ο Gandhi και ο Nehru κυριάρχησαν σε αυτή την αντι-ιμπεριαλιστική κίνηση προς την ενότητα. Ο Bipan Chandra υποστήριξε ότι η σύγκρουση συμφερόντων και ιδεολογίας ανάμεσα στους αποικιοκράτες και τους Ινδούς ήταν η πιο σημαντική της βρετανικής Ινδίας. Όλες οι υπόλοιπες –κυρίως ταξικές και καστικές-, δευτερεύουσες προς αυτή την πρωτεύουσα αντίθεση, αντιμετωπίστηκαν ως τέτοιες στις αφηγήσεις του εθνικισμού¹⁶.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1970, οι ενστάσεις απέναντι στις δύο αυτές αφηγήσεις συστηματοποιούνται και η επιστημονική τους εγκυρότητα αμφισβητείται από την ίδια την εμπειρία των ερευνητών -που στην περίπτωση της σχολής του Cambridge, το βίωμα της επιθυμίας για απελευθέρωση έρχεται σε σύγκρουση με τις θεωρητικές προτάσεις των ιστορικών¹⁷, οι οποίοι απορρίπτουν το ρόλο της ιδεολογικής πάλης απέναντι στην αποικιακή κυριαρχία- και την ανάδυση

¹⁶ Βλ. Bipan Chandra, *Nationalism and Colonialism in Modern India* (New Delhi: Orient Longman, 1979).

¹⁷ Πρβλ. Tapan Raychaudhuri, “Indian Nationalism as Animal Politics”, *Historical Journal* 22, no. 3 [1979].

καινούριου υλικού -κυρίως από ιστορικούς που στις αρχές της επόμενης δεκαετίας θα συγκροτήσουν την ομάδα των *Subaltern Studies*-, που αναδεικνύει την αυτόνομη δράση κινημάτων αγροτών και εργατών και τις κατασταλτικές πρακτικές των εθνικιστών ηγετών απέναντι σε αυτά¹⁸.

Η επιβίωση των θρησκευτικών και καστικών συγκρούσεων την περίοδο μετά την ανεξαρτησία, ο πόλεμος Ινδίας – Κίνας το 1962 -ο οποίος απονομιμοποίησε τον επίσημο εθνικισμό και συνέβαλε στη διάδοση του μαοϊσμού στο νεανικό μορφωμένο πληθυσμό των πόλεων-, το κίνημα Naxalite¹⁹ και άλλοι παράγοντες συνέβαλαν κατά τον Chakrabarty στην -ενισχυμένη από την ανάδειξη των αγροτικών σπουδών στην αγγλο-αμερικανική ακαδημαϊκή κοινότητα τη δεκαετία του 1970- τάση απομάκρυνσης των νεότερων ιστορικών από την εθνικιστική ιστοριογραφία και τα θετικιστικά παραδείγματα της αγγλικής ιστοριογραφικής παράδοσης και τη σταδιακή αποαποικιοποίηση της ινδικής ιστορίας²⁰.

2.1. Η διαμόρφωση του θεωρητικού πλαισίου αναφοράς της Σχολής των *Subaltern*

Οι θεωρητικές καινοτομίες της Spivak και του Bhabba μπορούν να γίνουν κατανοητές ως παρεμβάσεις στην προβληματική του ευρωκεντρισμού και του

¹⁸ Βλ. Gyanendra Pandey, *The Ascendancy of the Congress in Uttar Pradesh, 1926-1934: A Study in Imperfect Mobilization* (Delhi: Oxford University Press, 1978)· Majid Siddiqi, *Agrarian Unrest in North India: The United Provinces, 1918-1922* (Delhi: Vikas, 1978)· Kapil Kumar, *Peasants in Revolt: Tenants, Landlords, Congress, and the Raj in Oudh, 1886-1922* (New Delhi: Manohar, 1984)· David Arnold, *The Congress in Tamilnadu: National Politics in South Asia, 1919-1937* (New Delhi: Manohar, 1977)· Histesranjan Sanyal, *Swarajer Pathe* (Calcutta: Papyrus, 1994)· και David Hardiman, *Peasant Nationalists of Gujarat: Kheda District* (Delhi: Oxford University Press, 1981). Βλ. επίσης τα κείμενα στο D. A. Low, ed., *Congress and the Raj* (London: Heinemann, 1977).

¹⁹ Μαοϊκής έμπνευσης κίνημα στην Ινδία από τέλη της δεκαετίας του 1960 ως τις αρχές του 1970.

²⁰ Όπως επισημαίνει ο Robert Young, οι θεωρητικές καινοτομίες που ενέπνευσαν οι μαοϊκές Naxalites στη Δυτική Βεγγάλη το 1967, προσφέροντας ιδεολογικές αφηγηματικές θέσεις στην ομάδα των ιστορικών των *Subaltern Studies*, ριζοσπαστικοποίησαν διαρθρωτικά τη θεωρητικοποίηση της μεταποικιακής ιστορίας. Την ίδια περίπου περίοδο, με την ενσωμάτωση του μαοϊκού ριζοσπαστικού υλισμού στις μαρξιστικές αναλύσεις του Louis Althusser και, στη συνέχεια, με την εγκαινίαση της κριτικής της σχέσης γνώσης - εξουσίας στην ιστορία των θεσμών. η οποία αντιμετώπισε με σκεπτικισμό τη δομή και τα όρια του λόγου της δυτικής ακαδημαϊκής σκέψης, του Foucault, που αποτέλεσαν θεωρητικά σημεία αναφοράς στην ανάλυση του Οριενταλισμού του Edward Said, αναδείχθηκαν νέες θεωρητικές επεξεργασίες ριζοσπαστικής πολιτικοποίησης της μεταποικιακής ιστορίας. Σε αυτό το πλαίσιο των δύο μαοϊκών θεωρητικών λόγων -και καθώς οι ιστορικοί των *Subaltern Studies* από τη δεκαετία του 1980 προσέγγιζαν τις πολιτικο-θεωρητικές θέσεις οι οποίες θα συνδιαμόρφωναν το μετέπειτα μεταποικιακό ιστοριογραφικό παράδειγμα- δημιουργήθηκαν κατά τον Robert Young οι όροι συνάντησης της παρισινή θεωρίας με τις ινδικές αγροτικές αντιποικιακές εξεγέρσεις, παράγοντας ένα αμάλγαμα *subaltern* πολιτικής -το οποίο εκτίθεται στο έργο της Gayatri Chakravorty Spivak. Πρβλ. Robert Young, *White Mythologies*. (USA, Routledge), 18.

κλασικού μαρξιστικού μοντέλου μέσω της χρήσης των θεωρητικών έργων της τριπλειρωτικής αντι-νεωτερικότητας. Το έργο τους στο πολιτισμικό πεδίο συντονίστηκε με -και σε μεγάλο βαθμό συνδιαμόρφωσε- την κυρίαρχη τάση αναθεώρησης προς αυτή την κατεύθυνση, η οποία παρατηρήθηκε στο χώρο της ιστοριογραφίας από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 και μετά από τον Ranajit Guha και τους ιστορικούς των Subaltern Studies, το έργο των οποίων αναδιαμόρφωσε δυναμικά το πεδίο της ιστορίας και ενέπνευσε ανάλογες προσπάθειες ανά τον κόσμο²¹.

Οι ιστορικοί των Subaltern Studies αναφέρονταν αρχικά σε μια τοπική προβληματική σε σχέση με την Ινδία, κεντριοποιώντας το ερώτημα πώς, κατά τη διάρκεια του απελευθερωτικού αγώνα,

“οι αναρίθμητες αγροτικές εξεγέρσεις της περιόδου αυτής, πολλές από αυτές τεράστιες σε εμβέλεια και πολύ συνειδητά ανταποικιακές, περίμεναν μάταια για μια ηγεσία να τις ανυψώσει πάνω από τα τοπικά σύνορα και να τις γενικεύσει σε μια πανεθνική αντιιμπεριαλιστική εκστρατεία. Στην πράξη, μεγάλο μέρος του αποσπασματικού αγώνα των εργατών, των αγροτών και της μικροαστικής τάξης των πόλεων είτε μπλέχτηκε με τον οικονομισμό, είτε, όποτε πολιτικοποιήθηκε, παρέμεινε, εξαιτίας της έλλειψης μιας επαναστατικής ηγεσίας, υπερβολικά κατακερματισμένη, για να μετασχηματιστεί σε κάτι που να μοιάζει με εθνικό απελευθερωτικό κίνημα.”²²

Κεντρική προβληματική αποτελεί η κατανόηση της μοναδικότητας της μορφής του απελευθερωτικού αγώνα στην Ινδία, ο οποίος οδήγησε στην ανεξαρτησία χωρίς να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για μια ριζοσπαστική κοινωνική και πολιτική μεταμόρφωση. Βασική πτυχή της διαδικασίας αυτής ήταν η ήττα του εθνικού απελευθερωτικού κινήματος από τον κομμουνισμό και τον

²¹ Για παράδειγμα, βλ. John Beverly, Jose Oviedo and Michael Aronna, eds., *The Postmodernism Debate in Latin America* (Durham, NC, Duke University Press, 1995), 135-46.

²² Ranajit Guha, ‘Preface’, *Subaltern Studies I: Writings on South Asian History and Society* (Delhi, Oxford University Press, 1982), 6-7.

κομμουναλιστικό φατριασμό, η οποία εν πολλοίς θεσμοθετήθηκε με τη διχοτόμηση της βρετανικής Ινδίας το 1947²³.

Οι ιστορικοί των Subaltern Studies ήταν από πολλές πλευρές κατά βάση θετικοί απέναντι στην αντιεπιτίμητική θέση του Gandhi και εμπνεύστηκαν από την ανεπιθύμητη συμπίπτεισή του με τον αγώνα των αγροτών, την ταύτιση με τους φτωχούς -τους Dalits- και γενικά όλους όσους είχαν εξοβελιστεί στο έσχατο περιθώριο της ινδικής κοινωνίας –δηλαδή τους subaltern. Από άλλες πλευρές, διατήρησαν μια καχυποψία απέναντι στις πολιτικές πρακτικές και προτεραιότητες του Gandhi ως κομμουναλιστή ηγέτη²⁴ των ινδουιστών της κάστας, δυσπιστώντας

²³ Robert Young, *Μεταποικιακή θεωρία. Μια ιστορική εισαγωγή*. (Αθήνα: Πατάκης), 507.

²⁴ Παρά το γεγονός ότι ο Gandhi είναι ο γνωστότερος ηγέτης αντιαποικιακού αγώνα όλων των εποχών, το όνομά του δεν αναφέρεται με μεγάλη συχνότητα στις μεταποικιακές σπουδές. Η ηχηρή απουσία του ως ριζοσπαστικού αντιαποικιακού στοχαστή από το προσκήνιο της μεταποικιακής θεωρίας γίνεται ακόμα πιο οξύμωρη, δεδομένης της κυριαρχίας των Ινδών διανοούμενων στο μεταποικιακό πεδίο. Η αιτία για την απουσία ανάγεται μάλλον στην ιστορική παράδοση των αγώνων ανεξαρτησίας, η οποία υιοθετεί την πρακτική μιας πολιτικής βίαιης επανάστασης -στα μετά τον Gandhi χρόνια- και που αντιπροσωπεύεται από τον Fanon, σε αντίθεση με την προηγούμενη μη βίαιη - και ξένη προς κάθε μορφή σύγκρουσης, συμπεριλαμβανομένης και αυτής μεταξύ των τάξεων και των κοινωνικών φύλων- αντίσταση του Gandhi.

Η θέση του Gandhi στις μεταποικιακές σπουδές αποτυπώνει τον απόλυτο διαχωρισμό μεταξύ του υλικού και του πνευματικού, που κεντριοποιείται σε αυτές λόγω του μαρξιστικού τους προσανατολισμού και αναδεικνύει την αδιαπραγμάτευτη τάση εκκοσμίκευσης που διακρίνεται στο χώρο αυτό, αποκλείοντας τις θρησκείες εκείνης της Ισλάμ και τον ινδουισμό- οι οποίες προσέλαβαν πολιτική διάσταση παρέχοντας εναλλακτικά συστήματα αξιών απέναντι σε εκείνα της Δύσης. Ο Gandhi διατύπωσε το πιο αντιπροσωπευτικό παράδειγμα μιας πνευματικής εναλλακτικής πρότασης, ικανής να εξελιχθεί σε μια αντιδυτική πολιτική και πολιτισμική κριτική. Η μεταποικιακή θεωρία, παρά το γεγονός ότι υποστήριξε την αντίσταση των subaltern λαών, σπάνια κρατά την ίδια θετική στάση όταν η αντίσταση αυτή δε λειτουργεί σύμφωνα με τους δικούς της μη-θρησκευτικούς όρους. Πρβλ. Dipesh Chakrabarty, *Provincializing Europe* (Princeton, NJ, Princeton University Press, 2000).

Οι διαιρέσεις μέσα στο ινδικό κίνημα ανεξαρτησίας μεταξύ των ορθόδοξων μαρξιστών, των σοσιαλιστών του Nehru και ενός λαϊκιστικού “γκαντισμού” εξακολουθούν να υπάρχουν και στη μεταποικιακή Ινδία. Ο Nehru ήταν αυτός ο οποίος ανέπτυξε το μοντέλο της κοσμοπολιτικής εκκοσμίκευσης, το οποίο μέχρι πρόσφατα αποτελούσε το κυρίαρχο πρότυπο για τους Ινδούς διανοούμενους. Αυτές οι παραδοσιακές ιδεολογικές κατευθύνσεις άρχισαν να αλλάζουν κατά τη δεκαετία του 1970. Αν και θα ήταν υπεραπλούστευση ο ισχυρισμός ότι υπάρχει οποιαδήποτε άμεση σχέση, πολλές από τις θεωρητικές -και πολιτικές- καινοτομίες που εισήγαγαν οι Ινδοί διανοούμενοι και οι οποίες κατέλαβαν κυρίαρχη θέση στη μεταποικιακή κριτική ξεκίνησαν την περίοδο που ακολούθησε το διαβόητο πολιτικό πείραμα της Indira Gandhi, η Έκτακτη Ανάγκη (1975-7). Η εξέλιξη αυτή δεν οφειλόταν απλώς στην πολιτική της Έκτακτης Ανάγκης καθαυτήν, αλλά και στο γεγονός ότι η πιο ηχηρή και αποτελεσματική αντίδραση προς αυτήν ήρθε από το RSS και την ινδουιστική Δεξιά. Οι παραδοσιακοί πολιτικοί σχηματισμοί και διαχωρισμοί στην Ινδία άρχισαν να καταρρέουν και αναπτύχθηκαν νέες θέσεις στην Αριστερά, η οποία για πρώτη φορά αναδιαμόρφωσε τη βάση της μακροχρόνιας αντιπαράθεσης μεταξύ του ινδικού σοσιαλισμού και του ορθόδοξου μαρξισμού. Σε επίπεδο πολιτισμικής ανάλυσης, το έργο των Homi Bhabha, Partha Chatterjee, Gayatri Chakravorty Spivak και άλλων και σε επίπεδο ιστοριογραφίας, αυτό των ιστορικών των Subaltern Studies εγκαινίασε μια πρωτοποριακή επιστημολογική υπέρβαση, με αφετηρία την ενσωμάτωση και προσαρμογή των νέων θεωρητικών μοντέλων τα οποία αναπτύσσονταν στην Ευρώπη, την Αφρική, την Καραϊβική και τη Λατινική Αμερική. Η πρόοδος αυτή περιελάμβανε επίσης την επανεμφάνιση και την ενσωμάτωση μιας αυστηρά κοσμικής εκδοχής ορισμένων στοιχείων της σκέψης του Gandhi, σε μια μορφή πολύ πιο ριζοσπαστική από αυτή που είχε ως τότε ανακλύψει από την εξαιρετικά πνευματική

απέναντι στη στενή -και επικερδή- σχέση του με τους Ινδούς καπιταλιστές και στις διαρκείς απόπειρές του να παρεμποδίσει τη ριζοσπαστική δράση των αγροτών. Για τους ιστορικούς των Subaltern Studies, όπως έχει υποστηρίξει ο Chatterjee, ο Gandhi διάνοιξε την προοπτική ενσωμάτωσης της αγροτικής τάξης στην πολιτική μορφή του νέου ινδικού κράτους, αλλά παρά την αλληλεγγύη του προς τους αγρότες, την ταύτισή του μαζί τους και την υπόσχεση ότι θα αποκτούσαν περισσότερη δύναμη, στην πραγματικότητα “οι αγρότες επρόκειτο να συμμετάσχουν με προθυμία σε έναν αγώνα ο οποίος στο σύνολό του σχεδιάστηκε και καθοδηγήθηκε από άλλους.”²⁵ Οι ιστορικοί των Subaltern Studies εστίασαν την προσοχή τους σε αυτό ακριβώς που ο Gandhi επιδίωξε περισσότερο να ελέγξει και να περιορίσει: τον αυτόνομο παράγοντα της αντίστασης των subaltern.

Οι ιστορικοί των Subaltern Studies άντλησαν από το ριζοσπαστισμό των αγροτικών και φυλετικών εξεγέρσεων -που συνεχίστηκαν μέχρι τη δεκαετία του 1960 από το CPI(M) και το CPI(M-L)-²⁶ για τη δημιουργία μιας ιστοριογραφίας με εστίαση στα άτομα και τις ομάδες της κατώτερης κοινωνικής ιεραρχίας στην Ινδία, υπερβαίνοντας παράλληλα το υπάρχον τοπικό παράδειγμα, υιοθετώντας τις προτεραιότητες ενός μαρξισμού έντονα επηρεασμένου από εκείνη τη μαρξιστική παράδοση της Δύσης που θεματοποιούσε το θεωρητικό και πολιτικό ακτιβισμό των τριών ηπειρών, προερχόμενου κυρίως από το έργο του Antonio Gramsci.

Στην ανάλυσή του για την Ιταλία, σε σχέση με την υποβάθμιση του αγροτικού νότου και των γύρω νησιών με την υπαγωγή τους “στην κατάσταση των αποικιών εκμετάλλευσης” από το βιομηχανικό βορρά -δημιουργώντας δομές τις οποίες ο Lenin ονόμασε “εσωτερική αποικιοκρατία”-, ο Gramsci προέβλεπε αντίστοιχους διαχωρισμούς σε παγκόσμια κλίμακα. Με τη θεωρία της εξάρτησης, διατύπωσε τους όρους του σημαντικότερου προβλήματος του τρι-ηπειρωτικού μαρξισμού, δηλαδή πώς το προλεταριάτο μπορεί να δράσει σε συμμαχία με την

σύνθεση Gandhi και Marx στον ινδικό σοσιαλισμό. Βλ. Robert Young, *Μεταποικιακή θεωρία, μια ιστορική εισαγωγή* (Αθήνα, Πατάκης, 2007), 485- 488.

²⁵ Partha Chatterjee, *Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse* (London, Zed Books, 1986), 124.

²⁶ Βλ. Biplab Dasgupta, *The Naxalite Movement* (Bombay, Allied Publishers, 1974), N. G. Ranga, *Revolutionary Peasants: A Survey of the Various Revolutions that Peasants have Staged against Capitalism all over the World* (Delhi, Amrit Books, 1949) και Bhabani Sen Gupta, *CPI-M, Promises, Prospects, Problems* (New Delhi, Young Asia Publications, 1979).

αγροτική τάξη²⁷. Η απάντηση στο πρόβλημα δίνεται με την επανερμηνεία αυτού που ο Marx αποκάλεσε *λούμπεν προλεταριάτο* και που οι μετέπειτα σχολιαστές ονόμασαν “κατώτερη τάξη”. Ο Gramsci χρησιμοποιεί τον όρο “subaltern” στις ταξικές του αναλύσεις εναλλακτικά προς τους όρους “υποτελής” και “όργανο”.

Η κύρια σύλληψη των ιστορικών των Subaltern Studies, αυτή δηλαδή του περιθωριακού, του “subaltern”, αναφέρεται σε ένα ποικιλόμορφο σύνολο υποτελών ομάδων, οι οποίες υφίστανται εκμετάλλευση και στερούνται μιας γενικής ταξικής συνείδησης. Στο πρώτο τεύχος του περιοδικού *Subaltern Studies*, ο Guha χαρακτηρίζει τη subalternity ως το “γενικό χαρακτηριστικό της υποταγής στη νοτιοασιατική κοινωνία, είτε αυτή εκφράζεται με όρους τάξης, κάστας, ηλικίας, κοινωνικού φύλου και αξιώματος, είτε με οποιονδήποτε άλλο τρόπο”²⁸. Αργότερα, οι subaltern ομάδες θεωρούνται ότι αντιπροσωπεύουν “τη δημογραφική διαφορά μεταξύ του συνολικού ινδικού πληθυσμού και όλων αυτών τους οποίους έχουμε χαρακτηρίσει ως ‘η ελίτ’”²⁹. Παρά τον ορισμό του Guha, η Spivak προτείνει την επέκταση του όρου subalternity, έτσι ώστε να συμπεριλάβει το γυναικείο ζήτημα και το ζήτημα του κοινωνικού φύλου γενικότερα³⁰.

Ιστορικοί των Subaltern Studies, όπως οι Chakrabarty και Prakash, αντλώντας από το έργο των μελετητών της κουλτούρας, όπως των Bhabba και Spivak, για τη νοηματοδότηση της έννοιας του subaltern επεξεργάζονται μια κοινωνική κατηγορία, η οποία είναι πολύ λιγότερο περιοριστική από εκείνη της τάξης και επιτρέπει την εστίαση σε ομάδες των οποίων την αντίσταση και τις μορφές αγώνα είχαν αγνοήσει τόσο οι εθνικιστές όσο και οι μαρξιστές Ινδοί ιστορικοί. Όπως επισημαίνει ο Young³¹, ενώ στο “Modern Prince” (1933-4) ο ίδιος ο Gramsci προσπάθησε να συνδέσει το πολιτικό κόμμα της πρωτοπορίας με την αυθόρμητη λαϊκή αντίσταση, ο Guha χρησιμοποίησε τον όρο subaltern για να αναθεωρήσει το ινδικό απελευθερωτικό κίνημα, έτσι ώστε η κύρια ιστορία της αντίστασης στην

²⁷ Βλ. Antonio Gramsci, *The Modern Prince, and Other Writings*, trans. Louis Marks (New York, International Publishers, 1957), 28.

²⁸ Ranajit Guha, “On Some Aspects of the Historiography of Colonial India”, *Subaltern Studies I: Writings on South Asian History and Society* (1982), vii.

²⁹ Ranajit Guha, ‘Preface’, *Subaltern Studies I: Writings on South Asian History and Society* (Delhi, Oxford University Press, 1982), 8.

³⁰ Στις μεταποικιακές σπουδές, ο όρος subaltern αποδίδει οποιαδήποτε περιθωριοποιημένη ή αποδυναμωμένη μειονότητα, ιδιαίτερα σε σχέση με το κοινωνικό φύλο ή την εθνοτικότητα.

³¹ Πρβλ. Robert Young, *Μεταποικιακή θεωρία. Μια ιστορική εισαγωγή*. (Αθήνα: Πατάκης), 509.

αποικιοκρατική κυριαρχία να βρίσκεται στα κινήματα αγροτικών εξεγέρσεων, τα οποία ήταν ενεργά πολύ πριν οι ηγέτες της ελίτ όπως ο Gandhi καταφέρουν να τα θέσουν υπό τον έλεγχό τους³².

Πολλά θεωρητικά και ιστορικά ερωτήματα έχουν ανακύψει σε σχέση με το έργο των Subaltern Studies, ιδίως σχετικά με ζητήματα που αφορούν τη συνείδηση του subaltern, την ηγεμονία, τις διαφορές μεταξύ κοινωνικών φύλων και την τοπικότητα. Η κριτική τους προς τη μαρξιστική ορθοδοξία, τους εθνικιστές ιστορικούς και τη σχολή του Cambridge έχει πυροδοτήσει εκτενείς θεωρητικές συζητήσεις και διαμάχες, από τις πιο σημαντικές στους κόλπους της μεταποικιακής θεωρίας³³.

Πολλά από τα πολιτικά και θεωρητικά προβλήματα της προσαρμογής του μαρξισμού, του οποίου το αρχικό ιστορικό πλαίσιο εστίαζε ιδιαίτερα σε μία σαφώς ταξικά διαιρεμένη πολιτική πραγματικότητα της βιομηχανικής Βρετανίας του δέκατου ενάτου αιώνα, στους πολύ διαφορετικούς σχηματισμούς και δομές εξουσίας των τρι-ηπειρωτικών κοινωνιών, κατέληξαν στα προβλήματα που σχετίζονται με την άποψη ότι το προλεταριάτο αποτελεί τη μοναδική επαναστατική τάξη. Η παρέμβαση του Guha προσέφερε την αποφασιστική θεωρητική και νοηματική αναδιατύπωση της ήδη υπάρχουσας θεωρητικής πρακτικής πολλών τρι-ηπειρωτικών εθνικοαπελευθερωτικών κινήματων. Η έννοια του subaltern προσέδωσε ένα νέο δυναμικό πολιτικό μέσο σε αυτούς οι οποίοι ως τότε περιγράφονταν ως οι κολασμένοι της γης για να γίνουν το υποκείμενο της ιστορίας και όχι το περιφρονημένο αντικείμενό της.

Το έργο του Ranajit Guha και των ιστορικών των Subaltern Studies, Shahid Amin, David Arnold, Partha Chatterjee, Dipesh Chakrabarty, David Hardiman, Gyan Pandey, Gyan Prakash, Sumit Sarkar, Gayatri Chakravorty Spivak, Susie Tharu³⁴ και

³² Βλ. Antonio Gramsci, *The Modern Prince, and Other Writings*, trans. Louis Marks (New York, International Publishers, 1957) και Ranajit Guha, *Elementary Aspects of Peasant Insurgency in Colonial India* (Delhi, Oxford University Press, 1983).

³³ Για μια κριτική σύνοψη βλ. Bart Moore-Gilbert, "Postcolonial cultural studies and imperial historiography, problems of interdisciplinarity", *Interventions: International Journal of Postcolonial Studies* 1:3, 397-411.

³⁴ Βλ. ενδεικτικά Shahid Amin, *Event, Memory, Metaphor* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1995), Partha Chatterjee, *Nationalist Thought and The Colonial World: A Derivative Discourse?* (London, 1986), *The Nation and Its Fragments: Colonial and Post-Colonial Histories* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1993), *The Present History of West Bengal: Essays in political Criticism* (Delhi, Oxford University Press, 1997), Dipesh Chakrabarty, *Rethinking Working-*

άλλων, μπορεί να θεωρηθεί ότι αντιπροσωπεύει ξεχωριστές τοποθετήσεις απέναντι στην πορεία της όψιμης απομάκρυνσης της Ινδίας από τη μαρξιστική ορθοδοξία. Παρά την όποια απομάκρυνση των θέσεών τους, όλοι ξεκίνησαν πολιτικά και ιδεολογικά από μια μαρξιστική προοπτική και από πολλές απόψεις παραμένουν στο ευρύτερο πλαίσιο της. Με την εξαφάνιση του μαρξισμού στη Νότια Αφρική, ο οποίος αποτελούσε τη μοναδική αξιόπιστη μορφή πνευματικής αντίθεσης στο απαρτχάιντ, η Ινδία μπορεί να θεωρηθεί ως ένας από τους ελάχιστους εναπομείναντες θύλακες όπου επιβιώνει σήμερα ο κλασικός μαρξισμός.

Το αντικείμενο των Subaltern Studies επικεντρώνεται στην απουσία ενός εθνικού απελευθερωτικού κινήματος στην Ινδία και στην απροθυμία της αστικής τάξης να επαναστατήσει μετά το 1857. Η επανεξέταση της έννοιας της subalternity από τον Guha με βάση μια διαλεκτική κυριαρχίας και υποτέλειας, την οποία διατύπωσε αρχικά ο Foucault και κατά την οποία, στην περίπτωση της αποικιακής κυριαρχίας, η ηγεμονία παραμένει για πάντα ατελής, προχώρησε ακόμη πιο πέρα, δίνοντας έμφαση στην ανατροπή της εξουσίας, ακόμη και αν εξακολουθεί να προβληματίζεται πάνω στο ιστορικό παράδειγμα της αποτυχίας, να το επιτύχει³⁵.

Ενώ η εστίαση στην υποτέλεια παρέμεινε κεντρική στις Subaltern Studies, η έννοια της subalternity συνάντησε πολλαπλές χρήσεις και ανανοηματοδοτήσεις. Μετατοπίσεις στις εστιάζσεις, στα αντικείμενα ενδιαφέροντος και στις θεωρητικές θεμελιώσεις στους οχτώ τόμους δοκιμίων και στις μονογραφίες είναι δηλωτικές των

Class History: Bengal 1890-1940 (Princeton, 1989), David Hardiman, *Peasant Nationalists of Gujarat: Kheda District* (Delhi: Oxford University Press, 1981), *Peasant Resistance in India, 1858-1914* (Delhi, Oxford University Press, 1993), *The Coming of the Devi: Adivasi Assertion in Western India* (Delhi, 1987), Gyanendra Pandey, *The Ascendancy of the Congress in Uttar Pradesh, 1926-1934: A Study in Imperfect Mobilization* (Delhi: Oxford University Press, 1978), Gyan Prakash, *Bonded Histories: Genealogies of Labor Servitude in Colonial India* (Cambridge, 1990), *After Colonialism: Imperial Histories and Postcolonial Displacements* (Princeton, N.J., 1995), *Another Reason: Science and the Imagination of Modern India* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1999), Sumit Sarkar, *The Swadeshi Movement in Bengal, 1903-1908* (Delhi: People's, 1977), "Politics and Women in Bengal – the Conditions and Meaning of Participation", στο *Women in Colonial India: Essays on Survival, Work and the State*, ed. Jayasankar Krishnamurty (Delhi, Oxford University Press), 231-41, Gayatri Chakravorty Spivak, *In Other Worlds: Essays on Cultural Politics* (New York, Methuen, 1987), *Outside in the Teaching Machine* (London, Routledge, 1993), *A Critique of Postcolonial Reason: Toward a History of the Vanishing Present* (Cambridge, MA, Harvard University Press, 1999) και Susie Tharu and K. Lalitha, eds., *Women Writing in India: 600 B.C. to the Early 20th Century* (Delhi: Oxford University Press, 1991), μεταξύ άλλων.

³⁵ Βλ. Ranajit Guha, "Colonialism in South Asia: A Dominance without Hegemony and Its Historiography", στο *Dominance without Hegemony: History and Power in Colonial India* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1997)

ατομικών προσανατολισμών ιστορικών των *Subaltern Studies*³⁶. Σε κάθε περίπτωση, αμετάβλητη παρέμεινε η προσπάθεια ανασυγκρότησης της ιστορίας από τη σκοπιά των subaltern.

Η προσπάθεια άρσης της αποδοθείσας στις ελίτ πρωτοκαθεδρίας διά της υιοθέτησης της οπτικής των subaltern δεν ήταν σαφής στον πρώτο τόμο. Τα κείμενα, εύρους από την αγροτική ιστορία ως την ανάλυση της σχέσης ανάμεσα στους αγρότες και τους εθνικιστές, εισηγούνται μια αξιολογη, ωστόσο όχι καινοφανή πειθαρχία. Παρότι οι συγγραφείς επιδίωξαν να αναδείξουν τις ζωές και την ιστορική παρουσία των subaltern τάξεων, η εντελής και εμπιρωτική έρευνα στην κοινωνική και οικονομική ιστορία και η κριτική στην ινδική εθνικιστική ιδιοποίηση των αγροτικών κινημάτων δεν ήταν νέες· μαρξιστές ιστορικοί είχαν ήδη αναπτύξει και τις δύο³⁷. Η επαναστατική καινοτομία των *Subaltern Studies* γίνεται εμφανής στο δεύτερο τόμο.

Στο δεύτερο τόμο διατυπώνεται η οροθέτηση του subaltern υποκειμένου και αναλύεται η εξάλειψη της παρουσίας των subaltern στην ιστορία από τις ελιτιστικές θεωρήσεις των αποικιακών, εθνικιστικών και μαρξιστικών αφηγήσεων. Ισχυριζόμενος ότι αυτές οι αφηγήσεις επιδιώκουν να αναπαραστήσουν τη συνείδηση και δράση των subaltern σύμφωνα με τα σχήματα της κυριαρχίας των ελίτ, ο Guha υποστήριξε ότι η ιστοριογραφία προσέλαβε “τον αγρότη της επανάστασης ως ένα αποκλειστικά εμπειρικό πρόσωπο ή μέλος μιας τάξης, αλλά όχι ως μια ολότητα της οποίας η θέληση και ο λόγος συνέστησαν την πράξη της επανάστασης”³⁸. Οι ιστορικοί απέδωσαν τις αγροτικές επαναστάσεις στην αντανάκλαστική αντίδραση στην οικονομική και πολιτική καταπίεση, θεωρώντας τελικά την εξέγερση ως εξωτερική της συνείδησης των αγροτών και

³⁶ *Subaltern Studies I-VI*, Ranajit Guha, ed. (Delhi, 1982-89)· vol. VII, Gyanendra Pandey and Partha Chatterjee, eds. (Delhi, 1992)· vol. VIII, David Arnold and David Hardiman, eds. (Delhi, 1993)· Ranajit Guha, *Elementary Aspects of Peasant Insurgency in Colonial India* (Delhi, 1983)· Partha Chatterjee, *Nationalist Thought and The Colonial World: A Derivative Discourse?* (London, 1986)· και Chatterjee, *The Nation and Its Fragments: Colonial and Postcolonial Histories* (Princeton, N.J., 1993)· Dipesh Chakrabarty, *Rethinking Working-Class History: Bengal 1890-1940* (Princeton, 1989)· David Hardiman, *The Coming of the Devi: Adivasi Assertion in Western India* (Delhi, 1987)· και Gyanendra Pandey, *The Construction of Communalism in Colonial North India* (Delhi, 1990).

³⁷ Βλ., για παράδειγμα, Majid Siddiqi, *Agrarian Unrest in North India: The United Provinces, 1918-22* (Delhi, 1978)· και Jairus Banaji, “Capitalist Domination and Small Peasantry: Deccan Districts in the Late Nineteenth Century”, *Economic and Political Weekly*, 12, no. 33 (1977): 1375-44.

³⁸ Ranajit Guha, “The Prose of Counter-Insurgency”, *Subaltern Studies II* (Delhi, 1983), 2.

προσδιορίζοντας την Αιτία ως φαντασικό αναπλήρωμα του Λόγου³⁹. Στο “Prose of Counter-Insurgency” ο Guha, εξηγώντας τη δημιουργία αυτού του τυφλού σημείου της ιστοριογραφίας, προτείνει μια μεθοδολογική αντιστροφή στην ανάγνωση των ιστορικών κειμένων της αγροτικής εξέγερσης στην αποικιακή Ινδία.

Ενώ τα περισσότερα αριστερά αντιαποικιακά και αντιιμπεριαλιστικά κινήματα αναπροσάρμοσαν τη μαρξιστική θεωρία ανάλογα με τις ανάγκες των τοπικών ιστορικών, πολιτισμικών και οικονομικών συνθηκών κατά την πορεία του απελευθερωτικού αγώνα, κάτι τέτοιο δε συνέβη στην Ινδία. Η ιδεολογική διάσπαση του κομμουνιστικού κόμματος, η οποία οδήγησε στην ανάδειξη τροτσκιστικών και μαοϊκών ομάδων, αντικατόπτριζε μάλλον τα διεθνή σχίσματα μέσα στο κομμουνιστικό κίνημα παρά μια μεταμόρφωση που επήλθε εξαιτίας της συμμαχίας μεταξύ της ινδικής μαρξιστικής θεωρίας και της πολιτικής πρακτικής. Στην Ινδία, η επανεξέταση της πολιτικής θεωρίας ξεκίνησε μέσα από το θεωρητικό έργο που αναπτύχθηκε σε ακαδημαϊκό επίπεδο μετά την ανεξαρτησία. Το καινούριο στοιχείο ήταν η προθυμία των μελετητών να υιοθετήσουν τις ριζοσπαστικές πλευρές της σκέψης και της τακτικής του Gandhi, προκειμένου να σχηματίσουν μορφές ανάλυσης πιο κατάλληλες για την περίπτωση της Ινδίας, και να τις συνδυάσουν με άλλες θεωρητικές προτάσεις, από τον Gramsci μέχρι τον Fanon. Οι ιστορικοί των Subaltern Studies ήταν έτοιμοι να αναθεωρήσουν κάθε πλευρά της ιστορίας του ινδικού απελευθερωτικού κινήματος και να αναπτύξουν μια νέα αριστερή πολιτική, η οποία θα λάμβανε υπόψη της όλες εκείνες τις ομάδες τις οποίες η ακαμψία της μαρξιστικής θεωρίας είχε ως τότε αποκλείσει από τους πολιτικούς της υπολογισμούς. Ωστόσο, σε αυτές τις αναλύσεις το ζήτημα του κοινωνικού φύλου και του ρόλου των subaltern γυναικών αγνοήθηκε, μέχρι την παρέμβαση της Spivak στον τέταρτο τόμο. Μόλις στον ένατο τόμο η Kamala Visweswaran επισήμανε ότι “ενώ η πρακτική των *Subaltern Studies* βασίζεται στη θεμελιακή υπόθεση της εκπροσώπησης των subaltern, δεν κατάφερε ωστόσο να δείξει πώς αυτό προσδιορίζεται από το κοινωνικό φύλο”⁴⁰. Με δεδομένο το δυναμισμό του

³⁹ βλ. Guha, “Prose of Counter-Insurgency”, 2-3.

⁴⁰ Kamala Visweswaran, “Small Speeches, Subaltern Gender: Nationalist Ideology and its Historiography”, *Subaltern Studies IX*, 85.

γυναικείου κινήματος στην Ινδία από τα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα και μετά, αυτή ήταν μια απροσδόκητη παράλειψη.

2.2. Η ανάδειξη του παραδείγματος: 1982 – 87

Το 1982, στο χώρο της κριτικής στη σχολή του Cambridge και στην εθνικιστική ιστοριογραφία, αναδεικνύεται το παράδειγμα των *Subaltern Studies*, από ιστορικούς οι οποίοι προβληματοποιούν τον ελιτισμό των δύο αυτών αφηγήσεων -αρχικά στον τρόπο ανασυγκρότησης του φαινομένου του εθνικισμού, δηλαδή ως μιας ιστορικής περίπτωσης που αποτελεί έργο αποκλειστικά των ελίτ (της ινδικής ή της βρετανικής)- και θεματοποιούν την αυτόνομη δράση⁴¹ των ανθρώπων και το ρόλο ευρύτερων κινήματων εκδημοκρατισμού στην ιστορία της Ινδίας. Αυτή η αντιελιτιστική προσέγγιση της ιστορίας, και ο μαρξιστικός προσανατολισμός των αναλύσεων δημιούργησαν ένα γόνιμο πεδίο διαλόγου του παραδείγματος των *Subaltern Studies* με αυτό της ιστορίας από τα κάτω των Christopher Hill, E. P. Thompson, E. J. Hobsbawm και άλλων. Παρότι η απομάκρυνση από ντετερμινιστικές και σταλινικές αναγνώσεις του Marx και η αφομοίωση αναλύσεων του έργου του Antonio Gramsci ήταν κοινός τόπος στα δύο παραδείγματα⁴², η προσήλωση στην ανάδειξη των *subaltern* ομάδων ως υποκειμένων της ιστορίας⁴³ διαφοροποιούσε κατά τον Ranajit Guha το εγχείρημα των *Subaltern Studies* από αυτό της αγγλικής μαρξιστικής ιστοριογραφίας και της ιστορίας από τα κάτω σε τρία επίπεδα. Η *subaltern* ιστοριογραφία, απορρίπτοντας τις ολιστικές ιστορίες του κεφαλαίου για την κατανόηση της ιστορίας της εξουσίας, συστηματοποιώντας την κριτική της στην κατασκευή του έθνους και προβληματοποιώντας τη σχέση γνώσης και εξουσίας -άρα και το ρόλο του αρχείου

⁴¹ Βλ., για παράδειγμα, Ranajit Guha, "On Some Aspects of the Historiography of Colonial India", στο *Subaltern Studies I: Writings on South Asian History and Society*, ed. Ranajit Guha (Delhi: Oxford University Press, 1982), 3.

⁴² Βλ. Antonio Gramsci, "Notes on Italian History", in *Selections from the Prison Notebooks*, ed. και trans. Quintin Hoare και Geoffrey Nowell Smith (New York: International, 1973).

⁴³ Βλ. Ranajit Guha, preface to *Subaltern Studies III: Writings on Indian History and Society*, ed. Ranajit Guha (Delhi: Oxford University Press, 1984), vii.

και της ίδιας της ιστορίας ως μορφής γνώσης- προσδιόρισε ένα νέο θεωρητικό μοντέλο κατανόησης της μεταποικιακής ιστορίας.

Η κρίσιμη θεωρητική τομή συντελέστηκε με την επανενοιολόγηση της κατηγορίας του *πολιτικού* στις αναφορές της στην αποικιακή Ινδία από τον Guha. Ο Guha υποστήριξε ότι η -ελιτιστική- ιστοριογραφία της σχολής του Cambridge και των εθνικιστών ιστορικών αναπαρήγαγε το θεσμικό πλαίσιο που εισήγαγε η βρετανική κυβέρνηση στο πολιτικό πεδίο και νομιμοποίησε τις πρακτικές και την ιδεολογία της αποικιακής διοίκησης⁴⁴.

Ορίζοντας τις *subaltern* τάξεις ως τη “δημογραφική διαφορά μεταξύ του συνολικού ινδικού πληθυσμού και τις τοπικές και ξένες ελίτ”, ο Guha υποστήριξε ότι στην αποικιακή Ινδία δημιουργήθηκε ένα *αυτόνομο* πεδίο πολιτικής δράσης των *subaltern* τάξεων, οργανωμένο διαφορετικά από αυτό των ελίτ⁴⁵. Η πολιτική των ελίτ προσαρμόστηκε στους βρετανικούς πολιτικούς θεσμούς και υιοθέτησε ένα νομιμόφρονα προσανατολισμό, σε αντίθεση με τις *subaltern* τάξεις, που διαμόρφωσαν την πολιτική τους παρέμβαση με βάση την ταξική συνειδητοποίηση που δημιουργούσε η εμπειρία της εκμετάλλευσης και η ανάγκη αντίστασης στην κυριαρχία των ελίτ. Κατά τον Guha, οι αγροτικές εξεγέρσεις στην αποικιακή Ινδία δημιούργησαν ένα αυτόνομο σύστημα πολιτικής δράσης, το οποίο προσδιόρισε και τις μορφές αντίστασης και εξεγέρσεων των εργατικών στρωμάτων⁴⁶.

Η διάκριση του Guha μεταξύ της πολιτικής δράσης των ελίτ και αυτής των *subaltern* τάξεων αμφισβητούσε την διαρκή τάση της μαρξιστικής ιστοριογραφίας μέχρι τη δεκαετία του 1970 να αποδίδει στις αγροτικές εξεγέρσεις μια ελλιπή ταξική συνείδηση που δεν έχει προσαρμοστεί στη λογική της νεωτερικότητας ή του καπιταλισμού και γενικά να τις κατατάσσει στην κατηγορία που ο Hobsbawm περιέγραφε με τον όρο *προπολιτικός*⁴⁷. Ο Guha υποστήριξε ότι η συλλογική δράση ενάντια στην αποικιακή εκμετάλλευση, δημιουργούσε μια νέα νοηματοδότηση του

⁴⁴ Ranajit Guha, “On Some Aspects of the Historiography of Colonial India”, στο *Selected Subaltern Studies*, ed. Ranajit Guha και Gayatri Chakravorty Spivak (New York: Oxford University Press, 1988), 3-4.

⁴⁵ Κατά το Guha, η αποτυχία των ελίτ να επιβάλουν την κατά Gramsci ηγεμονία της στους *subaltern* διαμόρφωσε τους όρους για τη δημιουργία ενός *αυτόνομου* πεδίου πολιτικής δράσης των *subaltern*, ανεξάρτητου από αυτό των ελίτ και την ανάδειξή τους ως αυτόνομων υποκειμένων στην ιστορία. Ό.π., 4.

⁴⁶ Ό.π., 4-5.

⁴⁷ E. J. Hobsbawm, *Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the Nineteenth and Twentieth Centuries* (Manchester: Manchester University Press, 1978), 2.

πολιτικού. Η αγνόηση των προβλημάτων που θα δημιουργούσε στην ευρωκεντρική εκδοχή του μαρξισμού η συμμετοχή των αγροτών στη σύγχρονη πολιτική σφαίρα θα οδηγούσε, κατά το Guha, σε ελιτιστικές ιστορίες, οι οποίες θα ανέλυαν τη συνείδηση των αγροτών –τους λόγους της συγγένειας, της κάστας, της θρησκείας και της εθνοτικότητας, μέσα από τους οποίους εξέφρασαν την αντίδρασή τους- ως μια καθυστερημένη συνείδηση, επιχειρούσα να κατανοήσει ένα μετασηματιζόμενο κόσμο του οποίου τη λογική δε μπορεί ποτέ να αντιληφθεί πλήρως.

Σε αντίθεση με τις ελιτιστικές ιστορίες, οι οποίες αντιλαμβάνονταν την αγροτική τάξη της Ινδίας ως αναχρονισμό στο νεωτερικό αποικιακό κόσμο, ο Guha προσδιόρισε τη συγχρονία της προς την αποικιοκρατία, κατανοώντας την ως θεμελιακό μέρος της νεωτερικότητας την οποία εισήγαγε η αποικιακή διοίκηση στην Ινδία και υποστήριξε ότι η επαναστατική αγροτική τάξη διάβασε σωστά το σύγχρονο κόσμο και τους νεωτερικούς πολιτικούς και οικονομικούς θεσμούς. Ερευνώντας περισσότερες από εκατό γνωστές περιπτώσεις αγροτικών εξεγέρσεων στη βρετανική Ινδία μεταξύ 1783 και 1900, κατέδειξε ότι αυτές πάντα περιελάμβαναν την ανάπτυξη ενδυματολογικών, συμπεριφοριστικών κωδίκων και κωδίκων ομιλίας, οι οποίοι επιχειρούσαν να αντιστρέψουν τους κώδικες δια των οποίων οι ανώτερες κοινωνικές τάξεις ασκούσαν την κυριαρχία τους στην καθημερινή ζωή⁴⁸. Η αντιστροφή των συμβόλων ήταν η πρώτη πράξη αντίστασης από τους εξεγερθέντες αγρότες.

Ο Anil Seal, για ένα παράδειγμα κατανόησης της κίνησης των αγροτικών εξεγέρσεων ως προπολιτικής, απαξίωσε όλες τις αγροτικές μορφές εξεγέρσεων στην αποικιακή Ινδία του 19^{ου} αιώνα, ως μη έχουσες “συγκεκριμένο πολιτικό περιεχόμενο”, ούσες “εξεγέρσεις παραδοσιακού τύπου, οι οποίες χρησιμοποιούν μόνο ξύλα και πέτρες για να αντισταθούν στη συντριβή”⁴⁹. Οι μαρξιστές, αντίστοιχα, εξήγησαν αυτές τις κινήσεις είτε ως εκφράζουσες μια στρεβλή συνείδηση, είτε ενέχουσες τη λειτουργία βαλβίδας ασφαλείας του όλου κοινωνικού συστήματος⁵⁰. Και οι δύο αυτές εξηγητικές στρατηγικές παρέλειψαν το γεγονός ότι στο ξεκίνημα

⁴⁸ Βλ. Ranajit Guha, *Elementary Aspects of Peasant Insurgency in Colonial India* (Delhi: Oxford University Press, 1983), κεφ. 1 και 2.

⁴⁹ Seal, *Emergence of Indian Nationalism*, 1.

⁵⁰ Ο Guha εξετάζει και ασκεί κριτική σε τέτοιες μαρξιστικές θέσεις στο “The Prose of Counter-Insurgency”, στο *Selected Subaltern Studies*, ed. Ranajit Guha και Gayatri Chakravorty Spivak (New York: Oxford University Press, 1988), 45-86.

κάθε αγροτικής εξέγερσης υπήρχε ένας αγώνας από την πλευρά των επαναστατών να καταστραφούν όλα τα σύμβολα του κοινωνικού κύρους και της εξουσίας των αρχουσών τάξεων. “Ήταν αυτή η πάλη για κύρος που βρισκόταν στην καρδιά της εξέγερσης. Η αντιστροφή ήταν η πρωταρχική της στοχοθεσία. Ήταν μια πολιτική⁵¹ μάχη στην οποία ο επαναστάτης ιδιοποιήθηκε και/ή κατέστρεψε τα διακριτικά της εξουσίας του εχθρού του και έλπιζε έτσι να καταργήσει τα σημάδια της δικής του subalternity”⁵².

Ο Guha, αναλύοντας τις νεωτερικές δομές εξουσίας των μη-δυτικών αποικιοκρατούμενων κοινωνιών, στο εσωτερικό των οποίων διαμορφώνουν την πολιτική τους δράση τα αγροτικά στρώματα και οι άλλες subaltern τάξεις, διακρίνει δύο διαφορετικά συστήματα ιεράρχησης και κυριαρχίας. Το πρώτο προσδιορίζεται από το μερικώς φιλελεύθερο νομικό και θεσμικό πλαίσιο της βρετανικής διοίκησης και το δεύτερο από ένα πλέγμα σχέσεων στο οποίο η ιεράρχηση δομείται με βάση την άμεση κυριαρχία και υποτέλεια (*domination and subordination*) των αδύναμων μέσω ιδεολογικο-συμβολικών μηχανισμών -με κυρίαρχο αυτόν της dharma [στις δυτικές γλώσσες μεταφράζεται ως θρησκεία]- και φυσικής βίας. Οι εξεγέρσεις των subaltern τάξεων επιχειρούν κατά τον Guha να καταστρέψουν ακριβώς αυτό το μηχανισμό αναπαραγωγής της κυριαρχίας και της υποτέλειας και τη συμβολιστική σημειολογία του⁵³.

Η ανάγνωση της *κυριαρχίας και της υποτέλειας* δεν είναι ομοιογενής στους ιστορικούς των Subaltern Studies και διαφορετικές μεθοδολογικές αναλύσεις αναδεικνύονται ακόμα και στο έργο του ίδιου ιστορικού. Ακολουθώντας μια μαρξιστικής προέλευσης μεθοδολογία⁵⁴, ο Guha διατυπώνει αρχικά μια ανάλυση

⁵¹ Η έμφαση στη λέξη *πολιτική* συμπυκνώνει τη δημιουργική ένταση ανάμεσα στη μαρξιστική καταγωγή των *Subaltern Studies* και τα καίρια ερωτήματα που ανέδειξε η σειρά σχετικά με τη φύση της εξουσίας στις μη-δυτικές αποικιακές νεωτερικότητες.

⁵² Guha, *Elementary Aspects*, 75.

⁵³ Ο Dipesh Chakrabarty επισημαίνει ότι η σημειωτική, στην ινδική περίπτωση, προσομοιάζει σε αυτό που αποκαλείται ως *θρησκευτικό* ή ως *υπερφυσικό*. Βλ. Dipesh Chakrabarty, “Habitations of Modernity: essays in the wake of subaltern studies (Chicago, 2002), 10.

⁵⁴ Στην ευρωκεντρική εκδοχή της βρετανικής μαρξιστικής ιστοριογραφίας, η μετάβαση από την κοινωνική οργάνωση που κυριαρχείται από φεουδαλικές σχέσεις εργασίας σε αυτήν όπου οι βιομηχανικοί εργάτες γίνονται τα υποκείμενα της νεωτερικής δημοκρατίας είναι καθοριστική για την ανάπτυξη της ταξικής συνείδησης. Σε κοινωνίες όπως αυτές των πρώην αποικιοκρατούμενων κρατών, στις οποίες η μετάβαση αυτή δεν έχει ολοκληρωθεί, οι αγρότες, που παραμένουν τα μόνα ενεργά πολιτικά υποκείμενα, έχουν, κατά τη διατύπωση του Hobsbawm, *προπολιτική συνείδηση*. Η επικράτηση τύπων μη-δημοκρατικών σχέσεων -όπως προσωποπαγή συστήματα εξουσίας- στις κοινωνίες αυτές αποδίδεται στην επιβίωση μιας προνεωτερικής κοινωνικής οργάνωσης, που οφείλεται

της σχέσης *κυριαρχίας και υποτέλειας* με όρους αντίθεσης μεταξύ φεουδαλικών και καπιταλιστικών τρόπων παραγωγής⁵⁵, αποδίδοντας την επιβίωση φεουδαλικού τύπου σχέσεων στην ινδική κοινωνία στην ατελή μετάβαση στον καπιταλισμό και απορρίπτει το χαρακτηρισμό των φεουδαλικών σχέσεων εξουσίας -στο εσωτερικό των οποίων η σφαίρα του πολιτικού δεν αποσυνδέεται από αυτές της θρησκείας, της συγγένειας και της κουλτούρας- ως *πολιτικών*. Αυτές οι ημι-φεουδαλικές σχέσεις κατανοούνται ως κατάλοιπα μιας πρότερης περιόδου, ακόμα ενεργής, ωστόσο υπό ιστορική εξαφάνιση. Κατά τη λογική που ακολουθεί ο Hobsbawm, θα αρκούσε η ίδρυση περισσότερων καπιταλιστικών θεσμών για την έναρξη της διαδικασίας μετατροπής του αγρότη σε πολίτη⁵⁶.

Ωστόσο, απορρίπτοντας την κατηγορία του *προπολιτικού*, ο Guha επισημαίνει ότι η συγκεκριμένη ιστορία της σύγχρονης δημοκρατίας της Ινδίας και οι διαφοροποιήσεις στις ιστορίες εξουσιών στην αποικιακή Ινδία και την Ευρώπη αναδιαμορφώνουν την ιστορία της εξουσίας στην παγκοσμία νεωτερικότητα και απαιτούν την απομάκρυνση από μια ολιστική ιστορία του κεφαλαίου⁵⁷ -όπως αυτή που επιχειρεί ο Hobsbawm- και την προσέγγιση της ινδικής περίπτωσης με βάση το αποικιακό σύστημα ως παράγωγο της νεωτερικότητας, στο οποίο το πολιτικό διαπερνάται από τα δύο διαπλεκόμενα συστήματα κυριαρχίας –αυτό των θεσμικών-νομικών και εγκόσμιων πλαισίων διακυβέρνησης και αυτό των σχέσεων της ευθείας κυριαρχίας και υποτέλειας-, το οποίο λαμβάνει νομιμοποίηση από ένα σύστημα θεσμών και πρακτικών, συμπεριλαμβανομένων αυτών της *dharma*.

ακριβώς στην ατελή μετάβαση στον καπιταλισμό. Η θεώρηση αυτή προσιδιάζει στη συνήθη δομή που αποδίδεται στην ευρωπαϊκή ιστορία μετάβασης στον καπιταλισμό: Αρχικά απαλλοτριώνεται η γη των αγροτών, στη συνέχεια οι αγρότες εντάσσονται στις γραμμές των αστικών και βιομηχανικών εργατών, όπου διαπραγματεύονται τους όρους εργασίας στο εργοστάσιο. Έπειτα υιοθετούν λουδδιστικούς τρόπους διαμαρτυρίας, όπως η καταστροφή των μηχανών, μέχρι να εμφανιστούν οι συνδικαλιστικές οργανώσεις, οι οποίες θεμελιώνουν συγκεκριμένες ελευθερίες –ενδεικτικές της δημοκρατικής συνείδησης.

⁵⁵ Στο *Elementary Aspects*, ο Guha χαρακτηρίζει τη σχέση κυριαρχίας και υποτέλειας -όπως αυτή γαιοκτήμονα – αγρότη- ως μια πολιτική σχέση φεουδαλικού τύπου που οφείλει την υλική της υπόσταση στην επιβίωση προ-καπιταλιστικών τρόπων παραγωγής και τη νομιμοποίησή της στην επικράτηση της παραδοσιακής κουλτούρας στην υπερδομή. Βλ. Guha, *Elementary Aspects*, 6.

⁵⁶ Κατά το Hobsbawm παρότι η “απόκτηση πολιτικής συνείδησης” από αυτούς τους “πρωτόγονους επανστάτες” είναι αυτή που κάνει “τον αιώνα μας τον πιο επαναστατικό στην ιστορία”, οι πρωτόγονοι επαναστάτες παραμένουν πάντα στη θέση των αυτσαίντερ στη λογική του καπιταλισμού: “Ερχεται σε αυτούς απ’ έξω, ύπουλα, με τη λειτουργία οικονομικών δυνάμεων τις οποίες δεν καταλαβαίνουν και δε μπορούν να ελέγξουν”. Βλ. Hobsbawm, *Primitive Rebels*, 3.

⁵⁷ Guha, *Elementary Aspects*, 6.

Αντλώντας από το έργο του Foucault, στο οποίο διατυπώνεται η θέση ότι για την κατανόηση της λειτουργίας των θεσμών της νεωτερικότητας που δημιουργήθηκαν στη Δύση, το μοντέλο της ηγεμονίας της νεωτερικής ευρωπαϊκής πολιτικής σκέψης πρέπει να συμπληρωθεί από τις έννοιες της *πειθαρχίας*, της *βιο-εξουσίας* και της *κυβερνητικότητας*, ο Guha υποστηρίζει ότι στην περίπτωση της αποικιακής νεωτερικότητας της Ινδίας το μοντέλο αυτό πρέπει να συμπληρωθεί επίσης από τις έννοιες της *κυριαρχίας* και της *υποτέλειας*. Εισάγοντας μια νέα προβληματική στις αναλύσεις της παγκόσμιας ιστορίας της νεωτερικότητας, ο Guha αποδομεί το απλουστευτικό αξίωμα που προσδιορίζει τα ζητήματα της δημοκρατίας και της εξουσίας με αναφορά τη διαδικασία μετάβασης στον καπιταλισμό και υποστηρίζει ότι μια παγκόσμια ιστορία του καπιταλισμού δεν είναι απαραίτητο να αναπαράγει παντού την ίδια ιστορία της εξουσίας. Σε αυτό το πλαίσιο, η ανάλυση της ιστορίας της νεωτερικότητας απομακρύνεται από την κυρίαρχη αφήγηση, στο κέντρο της οποίας η εξουσία είναι η εξαρτημένη μεταβλητή και ο καπιταλισμός η ανεξάρτητη. Καπιταλισμός και εξουσία προσεγγίζονται ως διακριτές αναλυτικές κατηγορίες⁵⁸. Η παραδοσιακή ευρωπαϊκή-μαρξιστική σκέψη, η οποία συγχέει τα δύο, είναι λοιπόν σχετική αλλά ανεπαρκής για την ανάλυση της εξουσίας στις αποικιακές-νεωτερικές ιστορίες. Η ιστορία της αποικιακής νεωτερικότητας στην Ινδία δημιούργησε έναν ετερογλωσσικό στα ιδιώματά του και πληθυντικό στη δομή του τομέα του πολιτικού, στον οποίο συμπλέκονταν διαφορετικοί τύποι σχέσεων, εμποδίζοντας τη δημιουργία ενός λογικού συνόλου. Ένας τέτοιος τύπος σχέσεων, καίριος στη διατήρηση του κύρους των ινδικών θεσμών ήταν αυτός της ευθείας κυριαρχίας και υποτέλειας των *subaltern* στις ελίτ. Όπως διαπιστώνει ο Guha στην πρώτη του συνεισφορά στις *Subaltern Studies*, αυτός ο τύπος κυριαρχίας και υποτέλειας στις σχέσεις εξουσίας στην Ινδία “ήταν παραδοσιακός μόνο στο μέτρο που οι ρίζες του μπορούσαν να αναχθούν στην προ-αποικιακή περίοδο, αλλά σε καμία περίπτωση δεν ήταν αρχαϊκός ή ξεπερασμένος”⁵⁹.

Η κοινωνική κυριαρχία και υποτέλεια των *subaltern* στις ελίτ ήταν λοιπόν ένα χαρακτηριστικό του ίδιου του ινδικού, αποικιακής προέλευσης καπιταλισμού.

⁵⁸ Έφη Γαζή, ανακοίνωση στο Επιστημονικό Συνέδριο «Ο Αντόνιο Γκράμσι στις σημερινές κοινωνικές επιστήμες και τη θεωρία»: *Ο Γκράμσι στην Ινδία. Η προβληματική της ιστορίας των υπάλληλων τάξεων (subaltern history)*.

⁵⁹ Guha, *On Some Aspects*”, 4.

Διαβάζοντας κριτικά κείμενα του Marx, ο Guha υποστήριξε ότι η σύγχρονη αποικιοκρατία ήταν η ιστορική συνθήκη έλευσης της κυριαρχίας ενός επεκτατικού και αυξανόμενα παγκοσμιοποιητικού κεφαλαίου στις μη-δυτικές κοινωνίες, χωρίς έναν δημοκρατικό μετασχηματισμό στις κοινωνικές σχέσεις εξουσίας, με αποτέλεσμα “τεράστιες περιοχές στη ζωή και τη συνείδηση των ανθρώπων” να διαφύγουν οποιουδήποτε είδους “[αστικής] ηγεμονίας”⁶⁰. Ο “ινδικός πολιτισμός της αποικιακής εποχής” δεν προσέλαβε “ούτε τη μορφή πανομοιότυπου του φιλελεύθερου-αστικού πολιτισμού της Βρετανίας του 19^{ου} αιώνα, ούτε αυτήν της επιβίωσης ενός προγενέστερου προ-καπιταλιστικού πολιτισμού”⁶¹, με αποτέλεσμα η αστική ηγεμονική κουλτούρα να μην εδραιωθεί στη ζωή και στη συνείδηση των ανθρώπων. Ο αποικιακός καπιταλισμός, διά της έλλειψης καπιταλιστικών ιεραρχιών, εδραίωσε μια κυριαρχία χωρίς έναν ηγεμονικό καπιταλιστικό πολιτισμό –κατά τη διάσημη διατύπωση του Guha, μια *κυριαρχία χωρίς ηγεμονία*.

2.3. Η ανασυγκρότηση της ιστορίας

Οι δύο θέσεις που διατύπωσε ο Guha -ότι στο πλαίσιο της αποικιοκρατίας (και του εθνικισμού) οι αστικές ιδεολογίες της κυριαρχίας του κεφαλαίου εδραίωσαν μια κυριαρχία χωρίς ηγεμονία και ότι οι δημιουργούμενες μορφές εξουσίας στην Ινδία δε μπορούν να οριστούν ως *προπολιτικές*- εισήγαγαν μια θεωρητική τομή στην ιστοριογραφία και προσδιόρισαν το αφετηριακό σημείο των αναλύσεων των Subaltern Studies ως παραδείγματος στη μεταποικιακή ιστοριογραφία.

Η κριτική του Guha στην κατηγορία του *προπολιτικού*, απορρίπτοντας τις θεωρίες που αναζητούσαν στάδια στην ιστορία, αμφισβήτησε τις αναλύσεις του ιστορικισμού, οι οποίες διαμόρφωναν μια ελιτιστική ανασυγκρότηση του παρελθόντος κατηγοριοποιώντας τύπους σχέσεων εξουσίας σε *προνεωτερικούς*, *φεουδαλικούς*, κτλ. και, με αναφορά στην ινδική αποικιακή περίπτωση, σχετικοποίησε τη διάκριση ανάμεσα στο νεωτερικό και το προνεωτερικό. Οι ιστορικοί των Subaltern Studies, απορρίπτοντας τις εθνικιστικές ιστορικές

⁶⁰ Ο.π., 5-6.

⁶¹ Βλ. Ranajit Guha, “Colonialism in South Asia: A Dominance without Hegemony and Its Historiography”, στο *Dominance without Hegemony: History and Power in Colonial India* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1997), 97-98.

αφηγήσεις που επικεντρώνονταν στο ρόλο των εθνικιστών ηγετών στη διαδικασία μετασχηματισμού της προκαπιταλιστικής Ινδίας σε ένα κράτος της αστικής νεωτερικότητας, υποστηρίζουν ότι ο δημοκρατικός προσανατολισμός του συστήματος της πολιτικής νεωτερικότητας -πολιτικά δικαιώματα, οικονομία της αγοράς, ελευθερία του τύπου, νομικό πλαίσιο- που εισήγαγε η ινδική πολιτική ελίτ διαμορφώθηκε παράλληλα με τις μη-δημοκρατικές σχέσεις κυριαρχίας και υποτέλειας, αποδεικνύοντας την *αποτυχία της αστικής τάξης να μιλήσει για το έθνος*⁶². Σε αυτό το πλαίσιο, το ζήτημα των μεθόδων και πρακτικών του επίσημου ή κρατικού εθνικισμού -και της σύστοιχης εθνικιστικής ιστοριογραφίας- στην προσπάθειά του να αναπαραστήσει ένα ενιαίο έθνος προσδιόρισε τις θεωρητικές αναλύσεις των Subaltern Studies. Η μεταποικιακή ιστορία ήταν λοιπόν επίσης μια μεταεθνικιστική μορφή ιστοριογραφίας.

Η προσπάθεια των θεωρητικών των Subaltern Studies να ανασυγκροτήσουν ένα παρελθόν με σημείο αναφοράς τους subaltern ως υποκείμενα της ιστορίας ανέδειξε την προβληματική της σχέσης κειμένων – εξουσίας. Ιστορικοί των αγροτικών και άλλων subaltern ομάδων επισημαίνουν ότι οι αγρότες δεν αφήνουν αρχειακά τεκμήρια και κείμενα και συχνά στρέφονται σε άλλες επιστήμες για την ανάκτηση της ιστορικής εμπειρίας των αγροτών: ανθρωπολογία, δημογραφία, κοινωνιολογία, αρχαιολογία, ανθρωπογεωγραφία κτλ⁶³. Στις δεκαετίες του 1960 και του 1970, οι E. P. Thompson, Keith Thomas και άλλοι στράφηκαν στην ανθρωπολογία προς αναζήτηση των εμπειριών των subaltern τάξεων⁶⁴.

Οι ιστορικοί των Subaltern Studies αναγνωρίζουν το πρόβλημα της αδυναμίας των αγροτών να μιλήσουν ευθέως μέσα από τα αρχειακά τεκμήρια, τα

⁶² Guha, “On Some Aspects”, 5-6/

⁶³ Στη φημισμένη του μελέτη της αγροτικής Γαλλίας του 19^{ου} αιώνα, *Peasants into Frenchmen*, ο Eugen Weber διατυπώνει συνοπτικά αυτή την προσέγγιση: “Οι αναλόγοι δεν είναι άναρθροι στην πραγματικότητα: μπορούν να εκφραστούν με διάφορους τρόπους. Κοινωνιολόγοι, εθνολόγοι, γεωγράφοι, και πολύ πρόσφατα δημογράφοι ιστορικοί μας έχουν δείξει νέους και διαφορετικούς τρόπους ερμηνείας της μαρτυρίας”. Eugen Weber, *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870-1914* (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1976), xvi.

⁶⁴ Βλ. E. P. Thompson για την *εμπειρία*: “Μια κατηγορία η οποία, οσοδήποτε ατελής, είναι απολύτως απαραίτητη στον ιστορικό, καθώς περιλαμβάνει διανοητική και συναισθηματική απάντηση, είτε ενός ατόμου είτε μιας κοινωνικής ομάδας, σε πολλά αλληλο-σχετιζόμενα γεγονότα” (“The Poverty of Theory; or, An Orrery of Errors”, στο *The Poverty of Theory and Other Essays* [London: Merlin, 1979], 199). Βλ. επίσης Keith Thomas, “History and Anthropology”, *Past and Present*, no. 24 (April 1963): 3-18.

οποία συνήθως δημιουργούνται από τις άρχουσες τάξεις⁶⁵, όπως και οι Weber, Thomas, Thompson, και χρησιμοποιούν μια πληθώρα επιστημονικών κλάδων στην ανασυγκρότηση της λογικής της αγροτικής συνείδησης τη στιγμή της επανάστασης. Ωστόσο, νοηματοδοτούν διαφορετικά την κατηγορία *συνείδηση*. Επιμένοντας στην αυτονομία της συνείδησης του επαναστάτη αγρότη και ασκώντας κριτική στον όρο *προπολιτικός* αποφεύγουν γενικεύσεις για την υπόθεση των σκέψεων, αισθημάτων και εμπειριών αυτών που συμμετείχαν στις εξεγέρσεις στην αποικιακή Ινδία.

Για τον Guha η συνείδηση –και άρα η αγροτική υποκειμενικότητα- είναι κάτι έμφυτο στις πρακτικές της αγροτικής εξέγερσης. Το έργο *Elementary Aspects* είναι μια μελέτη της συλλογικής φαντασιακότητας των *πρακτικών* των εξεγειρόμενων αγροτών στην αποικιακή Ινδία, όχι μιας φαντασιακής κατηγορίας της *συνείδησης*. Αποφεύγοντας την ταύτιση της συνείδησης με την οπτική του υποκειμένου του ιστορικού και με αφετηρία την αντίληψη ότι η εξεγερσιακή συνείδηση δεν ήταν απαραίτητα συνειδητή μελετά τις επαναστατικές πρακτικές για να αναδείξει τους τύπους των σχέσεων μεταξύ των ελίτ και των *subaltern* -και αυτών μεταξύ των *subaltern*- και να προσεγγίσει έτσι τη στοιχειώδη δομή της συνείδησης ή της φαντασίας που ενυπάρχει σε αυτές.

Συνομιλώντας με τη δομιστική παράδοση, στην οποία εισάγει το βιβλίο του με τη χρήση της λέξης *elementary* (στοιχειώδης) στον τίτλο του, ο Guha περιγράφει την ερμηνευτική του στρατηγική μέσα από τη μεταφορά της ανάγνωσης. Δεδομένου ότι τα διαθέσιμα αρχεία για τις αγροτικές εξεγέρσεις παράγονται από τις αντιεξεγερσιακές άρχουσες τάξεις και τις στρατιωτικές και αστυνομικές τους δυνάμεις, εμφατικοποιεί την ανάγκη να αναπτύξει ο ιστορικός μια στρατηγική ανάγνωσής τους. Στόχος της στρατηγικής δεν είναι να διακριθεί και να διαπιστωθεί η μεροληψία των ελίτ, αλλά η ανάλυση των κειμενικών ιδιοτήτων των εγγράφων προκειμένου να προσεγγιστεί η ιστορία της εξουσίας που τα παρήγαγε. Κατά το Guha, χωρίς αυτή την ερευνητική διαδικασία οι ιστορικοί τείνουν να αναπαράγουν την ίδια λογική αναπαράστασης που χρησιμοποίησαν οι ελίτ τάξεις κυριαρχώντας στους *subaltern*⁶⁶. Η παρεμβατική μεταφορά της ανάγνωσης ως ερμηνευτική πράξη

⁶⁵ Πρβλ. Guha, *Elementary Aspects*, κεφ. 1 και 2.

⁶⁶ Οι στρατηγικές ανάγνωσης του Guha διατυπώνονται στο “The Prose of Counter-Insurgency” και διαπερνούν το *Elementary Aspects*.

του ιστορικού αναφαίνεται ως το αντίθετο της χρήσης από τον E. P. Thompson – στην περίπτωση της πολεμικής του με τον Althusser- της παθητικής μεταφοράς της ακρόασης⁶⁷. Αυτή η έμφαση στην ανάγνωση κατέστησε την ιστοριογραφία των *Subaltern Studies* δεκτική στις επιρροές της λογοτεχνικής και αφηγηματικής θεωρίας⁶⁸.

Ασκώντας κριτική στον ιστορικισμό και τον ευρωκεντρισμό της παραδοσιακής ευρωπαϊκής πολιτικής σκέψης, προβληματοποιώντας την ιδέα του έθνους και εμφατικοποιώντας τις κειμενικές ιδιότητες των αρχαικών τεκμηρίων ως επικυρωτικών των σχέσεων εξουσίας μεταξύ των ελίτ και των *subaltern*, οι ιστορικοί των *Subaltern Studies* απομακρύνονται από το παράδειγμα της ιστορίας από τα κάτω και της αγγλικής μαρξιστικής ιστοριογραφίας. Με την πραγματοποιούμενη αυτή γλωσσολογική στροφή, οι *Subaltern Studies* αυτοτοποθετούνται στην ανορθόδοξη περιοχή της Αριστεράς και δημιουργείται ένα γόνιμο πεδίο διαλόγου με νέα ρεύματα της ευρωπαϊκής σκέψης, όπως αυτό του δομισμού και τις φουκωικού προσανατολισμού προβληματικές της σχέσης γνώσης – εξουσίας.

2.4. Νέες θεωρητικές επεξεργασίες

Το 1988, μετά την αποχώρηση του Ranajit Guha από την εκδοτική ομάδα των *Subaltern Studies*⁶⁹, επιχειρείται η διεθνοποίηση του θεωρητικού εγχειρήματος των *subalternists*, με την έκδοση της ανθολογίας *Selected Subaltern Studies*⁷⁰. Με την (ανα)δημοσίευση στην ανθολογία του δοκιμίου “Deconstructing Historiography”,

⁶⁷ Ο Thompson βέβαια δε γράφει μόνο για “κραυγάζουσες φωνές από το παρελθόν” και “φωνές [των ιστορικών προσώπων]” (“The Poverty of Theory”, 210, 222) αλλά επίσης καταπιάνεται με τις μεθόδους με τις οποίες οι ιστορικοί ανακρίνουν τις πηγές τους για να ακούσουν τις χαμένες φωνές της ιστορίας.

⁶⁸ Για την περιγραφή αυτής της τάσης πρβλ. Guha, “The Prose of Counter-Insurgency”. Βλ. επίσης Gayatri Chakravorty Spivak, introduction to Guha and Chakravorty Spivak, eds., *Selected Subaltern Studies*.

⁶⁹ Σχετικά με την αποχώρηση από την εκδοτική ομάδα, βλ. την εισαγωγή του Guha στο *Subaltern Studies VI* (Delhi: Oxford University Press, 1988).

⁷⁰ Ο Edward Said έγραψε ένα εισαγωγικό σημείωμα στον τόμο, αναφερόμενος στη δήλωση του Guha, περιγράφοντας τους στόχους των *Subaltern Studies* ως “διανοητικά στασιαστικούς”. Edward Said, foreword to Guha and Chakravorty Spivak, eds., *Selected Subaltern Studies*, v.

της Gayatri Spivak⁷¹ και ενός δοκιμίου του Rosalind O’Hanlon στο *Modern Asian Studies*⁷² την ίδια χρονιά, συστηματοποιούνται οι δύο σημαντικότερες κριτικές στις *Subaltern Studies*. Τόσο η Spivak όσο και ο O’Hanlon υπέδειξαν αφενός την απουσία μιας προβληματικής για το (κοινωνικό) φύλο και αφετέρου άσκησαν κριτική στο συνολικό θεωρητικό προσανατολισμό του παραδείγματος, υποστηρίζοντας ότι η ιστοριογραφία των *Subaltern Studies* υιοθετούσε μια ιδέα του υποκειμένου –κατά τη διατύπωση του Guha “να αναγνωρίσουμε τον subaltern ως δημιουργό της δικής του μοίρας”- η οποία δεν αντιπαρατίθετο στις σύγχρονες κριτικές της ιδέας του υποκειμένου. Στο δοκίμιο “Can the subaltern speak?”, η Spivak, υπογραμμίζοντας αρχικά τη γκραμσιανή επισήμανση ότι “η ιστορία των υπάλληλων ομάδων είναι αναγκαστικά αποδιάρθρωμένη και αποσπασματική”, αμφισβήτησε τη διαδικασία ομογενοποίησης των υπάλληλων υποκειμένων ως ουσιοκρατική, αναγωγιστική και μυθοποιητική. Επιπλέον, διατύπωσε μια σειρά αποδομιστικών και φιλοσοφικών ενστάσεων σχετικά με τη δυνατότητα “ανάκλησης” του “υπάλληλου υποκειμένου” μέσα από τους λόγους των κυρίαρχων, Βρετανών αποικιοκρατών, τοπικών ελίτ, εθνικιστών κτλ⁷³. Επαναφέροντας και αξιοποιώντας τη γκραμσιανή ανάλυση για τη διαμεσολάβηση των διανοούμενων στην περίπτωση των υπάλληλων τάξεων, η Spivak προβληματοποίησε τη διαδικασία εκπροσώπησης/αναπαράστασης μέσα από μια κριτική ανάγνωση της συνομιλίας Foucault και Deleuze, στο πλαίσιο της οποίας ανέδειξε τη σύγκλιση αποικιοκρατίας και πατριαρχίας. Επιπρόσθετα, αντιμετώπισε με σκεπτικισμό την έννοια του ενιαίου υποκειμένου, μετά τη διαμεσολάβηση των αποικιακών λόγων και πρακτικών, αλλά και τη δυνατότητα εκπροσώπησης/αναπαράστασης των “υπάλληλων υποκειμένων” έξω από το πλαίσιο μιας καταστατικής και σχεδόν πρωτεϊκής ετερότητας⁷⁴.

Οι διανοητές των *Subaltern Studies* επιχείρησαν να συμπεριλάβουν το αντικείμενο της κριτικής στο έργο τους. Η κατηγορία μη ανάδειξης ζητημάτων

⁷¹ Το δοκίμιο ήταν η εισαγωγή στην ανθολογία. Gayatri Chakravorty Spivak, “Subaltern Studies: Deconstructing Historiography”, στο Guha and Chakravorty Spivak eds., *Selected Subaltern Studies*, 3-32.

⁷² Rosalind O’Hanlon, “Recovering the Subject: Subaltern Studies and Histories of Resistance in Colonial South Asia”, *Modern Asian Studies* 22, no. 1 (1988): 189-224.

⁷³ Gayatri Chakravorty Spivak, “Can the Subaltern Speak?” στο *Colonial Discourse and Postcolonial Theory: A Reader*, ed. P. Williams and L. Chrisman (New York: Columbia University Press, 1994), 66-111.

⁷⁴ Έφη Γαζή, ό.π.

φύλου και απουσίας της φεμινιστικής κριτικής αξιοποιήθηκε σε κάποιο βαθμό, μεταξύ άλλων, από τους Ranajit Guha, Partha Chatterjee και Susie Tharu⁷⁵. Με το *Nationalist Thought and the Colonial World* του Partha Chatterjee, το οποίο εισήγαγε τις σαϊντινές μεταποικιακές θεωρήσεις στη μελέτη των μη-δυτικών εθνικισμών παραδειγματοποιώντας την Ινδία⁷⁶ και επέκτεινε την κριτική στην εθνικιστική ιστοριογραφία του Guha σε μια συνολική κριτική της εθνικιστικής σκέψης και το βιβλίο του Gyanendra Pandey για την ιστορία του διαμελισμού της Ινδίας το 1947, συστηματοποιείται η μεταεθνικιστική κριτική των Subaltern Studies⁷⁷.

Στη δεκαετία του 1990, η επίδραση της αποδομιστικής και της μεταμοντέρνας σκέψης στις Subaltern Studies, εμφανής στο έργο των Gyanendra Pandey, Partha Chatterjee και Shahid Amin, όπου προκρίνεται η ιδέα του αποσπάσματος (fragment) έναντι αυτής του όλου, δίνει ώθηση στη συγγραφή μιας σειράς κειμένων στα οποία προβληματίζεται η ίδια η ιστορία ως ευρωπαϊκή μορφή γνώσης. Το *The Construction of Communalism in Colonial North India* (1990), το κείμενο “In Defence of the Fragment” (1992), του Pandey, το *The Nation and Its Fragments* (1994) του Chatterjee και το *Event, Memory, Metaphor* (1995) του Amin επερωτούν υπό μία αρχαική και επιστημολογική σκοπιά τη δυνατότητα κατασκευής μιας ολιστικής εθνικής ιστορίας, αφηγηματοποιώντας το πολιτικό της ζωής των subaltern⁷⁸. Οι καίριες συνεισφορές των Gyan Prakash, Ranajit Guha, Partha Chatterjee, Shahid Amin, Ajay Skaria, Shail Mayaram και άλλων στην ανάλυση του αποικιακού λόγου⁷⁹ και η εμπλοκή με το έργο των Homi Bhabba⁸⁰, Gayatri

⁷⁵ Βλ. Ranajit Guha, “Chandra’s Death”, στο Guha, ed., *A Subaltern Studies Reader*, 34-62· Partha Chatterjee, “The Nationalist Resolution of the Woman Question”, ανατυπωμένο ως “The Nation and Its Women” στο έργο του *The Nation and Its Fragments: Colonial and Post-Colonial Histories* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1993)· και Susie Tharu και Trejaswini Niranjana, “Problems for a Contemporary Theory of Gender”, στο *Subaltern Studies IX*, ed. Shahid Amin και Dipesh Chakrabarty (Delhi: Oxford University Press, 1996), 232-60.

⁷⁶ Partha Chatterjee, *Nationalist Thought and the Colonial World* (London: Zed, 1986).

⁷⁷ Gyanendra Pandey, *Remembering Partition: Violence, Nationalism, and History in India* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).

⁷⁸ Gyanendra Pandey, *The Construction of Communalism in Colonial North India* (Delhi: Oxford University Press, 1990), και “In Defense of the Fragment: Writing about Hindu-Muslim Riots in India Today” στο Guha, ed. *A Subaltern Studies Reader*, 1-33· Chatterjee, *The Nation and Its Fragments*· Shahid Amin, *Event, Memory, Metaphor* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1995).

⁷⁹ Ο Gyan Prakash οδήγησε τη συζήτηση σε μη-θεμελιακές ιστορίες, με το γνωστό του κείμενο “Writing Post-Orientalist Histories of the third World: Perspectives from Indian Historiography” (*Comparative Studies in Society and History* 32 [April 1990]: 383-408). Τα “An Indian Historiography of India: Hegemonic Implications of a Nineteenth-Century Agenda” του Ranajit Guha (στο έργο του *Dominance without Hegemony*), “The Nation and Its Pasts” του Chatterjee (στο έργο του *The Nation*

Srivak και Edward Said δημιούργησαν ένα πεδίο διαλόγου των *Subaltern Studies* με τις μεταποικιακές σπουδές.

Η μελέτη του David Arnold για τη βρετανική αποικιοκρατία στην Ινδία με όρους ιστοριών ενστατικών σωματικών πρακτικών *Colonizing the Body*, οι μελέτες του David Hardiman για την πολιτική και οικονομική κουλτούρα της ζωής των subaltern στις μορφές του καπιταλισμού στο ινδικό κράτος του Gujarat *The Coming of the Devi* και *Feeding the Baniya* και η μελέτη μιας σειράς κειμένων για την αγροτική κοινωνία της Βεγγάλης του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα του Gautam Bhadra *Iman o nishan* είναι παραδείγματα εργασιών στις οποίες επεξεργάζονται και αποδίδονται με ιστορικά παραδείγματα οι δυναμικές του αρχικού θεωρητικού ιστοριογραφικού προτάγματος⁸¹.

Το εγχείρημα των Subaltern Studies, υπερβαίνοντας την ιστοριογραφική στοχοθεσία της δεκαετίας του 1980, διεθνοποίησε τις θεωρητικές του αναλύσεις, εξετάζοντας την εφαρμογή τους σε περιπτώσεις πέραν της ινδικής. Η εξέλιξη αυτή συνάντησε επιδοκιμασίες και αποδοκιμασίες και εισήγαγε τις Subaltern Studies στο πεδίο διαλόγου μεταξύ μαρξιστών και μεταμοντερνιστών.

Ινδοί μαρξιστές προσάπτουν ότι η μεταμοντερνιστική υπερτίμηση του αποσπάσματος στη subaltern ιστοριογραφία ζημιώνει την ενότητα των καταπιεσμένων και υποβοηθά τους ινδουιστές εξτρεμιστές και αντιπροτείνουν μια κοινωνική ανάλυση η οποία οδηγεί στην συνάντηση των διαφορετικών καταπιεσμένων ομάδων, αναζητώντας τις παγκόσμιες και ολιστικές αιτίες της καταπίεσης. Υπερασπιστές των Subaltern Studies αντιτείνουν ότι η δημόσια σφαίρα

and Its Fragments), “*Subaltern Studies: From a Critique of Nationalism to a Critique of History*” του Gyanendra Pandey (Johns Hopkins University, 1997) και “*Alternative Histories: A View from India*” του Shahid Amin (University of Delhi, 1997) συνεισέφεραν στις συζητήσεις που ανέδειξαν οι *Subaltern Studies* για την ιστοριογραφία και την ιστορική γνώση. Αντίστοιχα, βλ. επίσης την ανάλυση της Shail Mayaram για τη μνήμη και την ιστορία στο έργο της “*Speech, Silence, and the Making of Partition Violence in Mewar*”, στο Amin and Chakrabarty, eds. *Subaltern Studies IX*, 126-64· και Ajay Skaria, *Hybrid Histories* (Delhi: Oxford University Press, 1999).

⁸⁰ Για παράδειγμα, βλ. την ανάλυση των λόγων της επιστήμης και της νεωτερικότητας στην αποικιακή Ινδία στο *Another Reason: Science and the Imagination of Modern India* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1999), του Gyan Prakash. Βλ. επίσης Gyan Prakash, “*Science between the Lines*”, στο Amin and Chakrabarty, eds., *Subaltern Studies IX*, 59-82.

⁸¹ David Arnold, *Colonizing the Body: State Medicine and Epidemic Diseases in Nineteenth-Century India* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1993)· David Hardiman, *The Coming of the Devi: Adivasi Assertion in Western India* (Delhi: Oxford University Press, 1987), και *Feeding the Baniya: Peasants and Usurers in Western India* (Delhi: Oxford University Press, 1996)· Gautam Bhadra, *Iman o nishan: Unish shotoke bangaly krishak chaitanyer ek adhyay, c. 1800-1850* (Calcutta: Subarnarekha for the Centre for Studies in Social Sciences, 1994).

–στην Ινδία και αλλού– κατακερματίστηκε υπό την πίεση της δημοκρατίας και ότι δεν είναι δυνατό να συνενωθεί τεχνικά από ένα μαρξισμό ο οποίος εμμένει στην αφαίρεση των διαφορετικών εμπειριών καταπίεσης και περιθωριοποίησης προς το μοναδικό άξονα της τάξης ή και του τριπλού άξονα τάξης, φύλου και εθνοτικότητας. Αξιώνοντας μια κριτική θεώρηση των ευρωπαϊκών μορφών γνώσης, η θέση της αποσπασματικότητας (fragmentation) είναι μέρος της επερώτησης της αποικιακής κληρονομιάς την οποία οφείλουν να αποτινάξουν οι μεταποικιακοί διανοούμενοι, ενώ η κριτική τους στον εθνικισμό δεν έχει καμία σχέση με τον εθνικιστικό σωβινισμό των ινδουιστικών κομμάτων.

Αντικρούοντας τους ισχυρισμούς μελετητών ότι το εγχείρημα των Subaltern Studies απεμπόλησε τη θεωρητική του εγκυρότητα μετά την ώσμωση των επεξεργασιών του με το παράδειγμα της μεταποικιακής θεωρίας⁸², ο Dipesh Chakrabarty επισημαίνει ότι η subaltern ιστορία εμπεριείχε εξ αρχής τους όρους της κριτικής αναθεώρησης της ιστορικής μεθοδολογίας⁸³. Υπό αυτήν την έννοια, η subaltern ιστοριογραφία, αντλώντας ταυτόχρονα από τη μαρξιστική παράδοση της ιστορίας από τα κάτω και από την κριτική επαναπροσέγγιση της πολιτικής νεωτερικότητας στην αποικιακή Ινδία αποτελεί μια ριζοσπαστική απόπειρα αναστοχασμού της δυτικής αίσθησης της ιστορικότητας, εντός της μελέτης της ιστορίας του παγκόσμιου καπιταλισμού στο τέλος του εικοστού και στις αρχές του εικοστού πρώτου αιώνα.

⁸² Κάνοντας μια ευρεία κριτική στις μεταποικιακές σπουδές, διανοητές όπως ο Arif Dirlik επισημαίνουν ότι οι ιστοριογραφικές καινοτομίες των *Subaltern Studies* είναι μεν ευπρόσδεκτες, αλλά στη βάση τους δεν αποτελούν παρά απλές εφαρμογές των μεθόδων που εγκαινιάστηκαν από Βρετανούς μαρξιστές ιστορικούς, παρότι αναδιαμορφωμένες με τρίτο-κοσμικές ευαισθησίες. Κατά τον Dirlik: “οι περισσότερες γενικεύσεις που εμφανίζονται στο λόγο των μεταποικιακών διανοουμένων από την Ινδία ίσως φαίνονται καινοτόμες στην ιστοριογραφία της Ινδίας αλλά δεν είναι ανακαλύψεις από ευρύτερη σκοπιά... Τα ιστορικά κείμενα των ιστορικών των *Subaltern Studies* ... απεικονίζουν την εφαρμογή στην ινδική ιστοριογραφία των τάσεων στην ιστορική συγγραφή που ήταν αρκετά διαδεδομένες από τη δεκαετία του 1970, υπό την επίδραση κοινωνικών ιστορικών όπως οι E. P. Thompson, Eric Hobsbawm και πολλοί άλλοι”. Επιχειρώντας να καταδείξει την παρανόηση των *Subaltern Studies*, ο Dipesh Chakrabarty διατυπώνει μια επιχειρηματολογία που διατείνεται ότι οι Subaltern Studies διαφοροποιούνται θεμελιακά από μια αναπαραγωγή της αγγλικής συγγραφικής παράδοσης της ιστορίας από τα κάτω στην Ινδία, οριοθετώντας τις επιρροές τους από τους Βρετανούς μαρξιστές ιστορικούς. βλ. ενδεικτικά, Arif Dirlik, “The Aura of Postcolonialism: Third World Criticism in the Age of Global Capitalism”, στο *Contemporary Postcolonial Theory: A Reader*, ed. P. Mongia (London: Arnold, 1996) και Dipesh Chakrabarty, “Habitations of Modernity: essays in the wake of subaltern studies (Chicago, 2002).

⁸³ Για μια εκτενή παρουσίαση αυτής της θέσης, βλ. Dipesh Chakrabarty, *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2000).

Το γεγονός ότι η νεότερη πολιτική στην Ινδία δε θεμελιώθηκε σε έναν υποτιθέμενο θάνατο του αγρότη διαχώρισε την ιστορία της πολιτικής νεωτερικότητας στην Ινδία από τις συνήθειες και συγκρίσιμες αφηγήσεις της Δύσης. Ο αγρότης δε υπέστη μια ιστορική μετάλλαξη σε βιομηχανικό εργάτη προκειμένου να γίνει ο πολίτης-υποκείμενο του έθνους, η επίσημη παραχώρηση των δικαιωμάτων της ιθαγένειας στον Ινδό αγρότη μετά την επίτευξη της ανεξαρτησίας αναγνώρισε την ήδη πολιτική φύση του. Το γεγονός αυτό σήμαινε επίσης ότι η φαντασιακότητα του *πολιτικού* στο ινδικό πλαίσιο δεν ταίριαζε με τις ιδέες των διανοητών στη Δύση, οι οποίοι θεωρητικοποίησαν το πολιτικό ως μια ιστορία της ανθρώπινης κυριαρχίας. Αν ο αγρότης δεν είναι προπολιτικός και δεν κατανοείται απλά ως ένα αντικείμενο της ανθρωπολογίας, η ιστορία της πολιτικοποίησης των μαζών στην Ινδία έδειξε ότι το πολιτικό περιλαμβάνει δράσεις οι οποίες αμφισβητούν το συνήθη διαχωρισμό του θεωρητικού μεταξύ πολιτικής και θρησκείας. Μπορεί να διαπιστωθεί αναδρομικά ότι οι *Subaltern Studies* ήταν ένα δημοκρατικό εγχείρημα που επιχείρησε να παραγάγει μια γενεαλογία του αγρότη ως πολίτη στη σύγχρονη πολιτική νεωτερικότητα⁸⁴. Όπως επισημαίνει η Έφη Γαζή, η ανάλυση της “υπάλληλης ιστορίας” και η απόπειρα της “από-αποικιοποίησής” της αποτελεί τη σημαντικότερη συμβολή αυτού του πεδίου σπουδών στη σύγχρονη ιστορική θεωρία⁸⁵.

2.5. Ιστοριογραφία των *subaltern* και Μετα-Διαφωτιστικός Ρασιοναλισμός

Τη δεκαετία του 1990 διατυπώθηκε από Ινδούς κυρίως ιστορικούς -με προεξάρχοντα τον Sumit Sarkar- μια οξεία κριτική στην ιστοριογραφία των *Subaltern Studies*⁸⁶, η οποία επισήμανε μια σταδιακή απομάκρυνση της αρθρογραφίας του

⁸⁴ Ο Dipesh Chakrabarty αναπτύσσει περισσότερο μερικές από αυτές τις σκέψεις σε ένα κείμενο για τη σύγχρονη ιστορία των Αβοριγίνων στην Αυστραλία –Reconciliation and Its Historiography: Some Preliminary Thoughts”, *UTS Review* 7, no. 1 (May 2001): 6-16.

⁸⁵ Έφη Γαζή, ό.π.

⁸⁶ Αντίστοιχες κριτικές έχουν διατυπωθεί σε περιπτώσεις πέραν της ινδικής. Βλ., για παράδειγμα, Tom Brass, “A-Way with Their Wor(l)ds: Rural Labourers through the Postmodern Prism”, *Economic and Political Weekly*, 5 June 1993, 1162-68· και K. Balagopal, “Why Did December 6, 1992, Happen?”, *Economic and Political Weekly*, 24 April 1993, 790-93. Στο *The Truth of postmodernism* ο Christopher Norris υποστηρίζει ότι οι μεταμοντέρνες κριτικές στο Διαφωτιστικό ρασιοναλισμό διατύπωσαν μια

περιοδικού από μαρξιστικές μεθοδολογικές αναλύσεις και την προσήλωση σε μια κριτική στο ρασιοναλισμό του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού⁸⁷. Επιχειρώντας να αποδομήσουν την κριτική του Sarkar, ιστορικοί των Subaltern Studies επισημαίνουν ότι η κριτική στην κληρονομιά του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού δεν ισοδυναμεί με μια συνολική απόρριψη της παράδοσης του Ορθού Λόγου ή του ρασιοναλισμού. Με σημείο αναφοράς την κριτική του, διατυπώνεται μια ανάλυση της κριτικής στην κληρονομιά του Διαφωτισμού ως μέρους μιας προσπάθειας *δημοκρατικοποίησης* της ιστοριογραφίας και επιχειρείται μια επανεξέταση του ρόλου του παρελθόντος στις κατασκευές της νεωτερικότητας στις αποικιακές κοινωνίες.

2.5.1. Υπερρασιοναλισμός και εσωτερική αποικιοποίηση

Στο εσωτερικό αυτού του διαλόγου, η προβληματοποίηση των όρων αναπαράστασης των subaltern τάξεων ως πολιτικών υποκειμένων στη subaltern ιστοριογραφία αναδεικνύει καίρια ερωτήματα σχετικά με τις μορφές πολιτικής συνειδητοποίησης και πολιτικού πράττειν στην ινδική αποικιακή και μεταποικιακή περίπτωση. Οι θεωρητικές συλλήψεις του πολιτικού ως a priori εγκόσμιας κατηγορίας δεν κατάφεραν να επεξεργαστούν επιτυχώς την κεντρικότητα της θρησκείας στην ινδική πολιτική ζωή⁸⁸. Η αριστερή διανόηση, υιοθετώντας την

πολιτικά ανεύθυνη και επικίνδυνη μορφή πολιτισμικού σχετικισμού. Christopher Norris, *The Truth of Postmodernism*, (Oxford: Oxford University Press, 1993).

⁸⁷ Σε ένα δοκίμιο για τη 'φασιστική' φύση της ινδικής δεξιάς, ο Sumit Sarkar αναπτύσσει μια επιχειρηματολογία για την επικινδυνότητα της κριτικής στο Διαφωτιστικό ρασιοναλισμό για τη σύγχρονη Ινδία: 1. *Η φασιστική ιδεολογία στην Ευρώπη ... οφείλεται εν μέρει στην απομάκρυνση από τις αποτιμώμενες ως άγονες δυσκαμψίες του Διαφωτιστικού ρασιοναλισμού στο γύρισμα του αιώνα.* 2. *Αντίστοιχες θέσεις διατυπώνονται στο σύγχρονο δυτικό ακαδημαϊκό χώρο και κατ' επέκταση επηρεάζουν την ινδική Ακαδημία.* 3. *Είναι εμφανές ότι οι σύγχρονες αυτές ακαδημαϊκές τάξεις -τις οποίες ο Sarkar προσδιορίζει με τον όρο "μεταμοντερνισμός"- αποδυναμώνουν την αντίσταση των διανοούμενων στις ιδέες της ινδοικότητας.* Προβληματοποιώντας μορφές κριτικής στον αποικιακό λόγο, ο Sumit Sarkar επισημαίνει σύγχρονες κοινωνικές αναλύσεις οι οποίες αναπαράγουν μορφές τοπικισμού, συγγενείς με τα αξιώματα της ινδουιστικής δεξιάς που αποτιμούν τον ινδουισμό ως ανώτερο του Ισλάμ και του Χριστιανισμού (και κατ' επέκταση των διανοητικών συλλήψεων της νεωτερικής Δύσης όπως η επιστήμη, η δημοκρατία και ο μαρξισμός) λόγω της διακηρυκτικά μοναδικής γενεαλογίας της. Η άκριτη προσήλωση στο "λαϊκό" και το "subaltern", ιδίως σε συνδυασμό με την απόρριψη του Διαφωτιστικού ρασιοναλισμού ... οδηγεί ριζοσπάστες ιστορικούς στην υιοθέτηση ιδιόρρυθμων θέσεων, οι οποίες, κατά τον Sarkar, παρουσιάζουν *δυσοίονες* ομοιότητες με την απόρριψη της *τεολογικής* ιδέας της προόδου του Mussolini και την εξύψωση του γερμανικού λαού του Hitler. Sumit Sarkar, "The Fascism of the Sangh Parivar", *Economic and Political Weekly*, 20 January 1993, 164-65.

⁸⁸ Η πολιτική δράση των αγροτών κατά τη διάρκεια -και μετά την ολοκλήρωση- του εθνικιστικού κινήματος συνήθως ενέπλεκε τη διαμεσολάβηση μιας μορφής πολιτικής φαντασιακότητας, προσωποποιημένης στις περισσότερες περιπτώσεις σε θεότητες και πνεύματα του ινδουισμού. Παρά την κατοχύρωση του διαχωρισμού των θρησκευτικών και πολιτικών θεσμών στη νεοπαγή ινδική

ινδική διανοητική παράδοση ταύτισης της ειδωλολατρίας με δεισιδαίμονες πρακτικές⁸⁹, αντιμετώπισε τη βασισμένη στη θρησκευτική συναίσθηση πολιτική δράση ως έκφραση του ανορθολογισμού στην πολιτική ζωή και επιδίωξε να θεμελιώσει έναν εκκοσμικευμένο, ρασιοναλιστικό πολιτικό λόγο. Οι ιστορικοί των Subaltern Studies, θεματοποιώντας τη σημασία της θρησκευτικής φαντασιακότητας στη συγκρότηση της πολιτικής συνείδησης, επισημαίνουν την αδυναμία της παραδοσιακής φιλελεύθερης, μαρξιστικής, αριστερής διανόησης -συγκροτημένης στη βάση της ήδη από την αποικιακή περίοδο- να διαμορφώσει ένα πλαίσιο κατανόησης του φαινομένου.

Ασκώντας κριτική στις αξιωματικές αυτής της μορφής ιστοριογραφίας, ο Dipesh Chakrabarty επιχειρεί να αναδείξει την αδυναμία ανασυγκρότησης του παρελθόντος σε αυτό το πλαίσιο, με αφετηρία μια μελέτη -χαρακτηριστική μονογραφία της νεότερης ινδικής ιστοριογραφίας- του Sarkar⁹⁰ για το εθνικιστικό κίνημα του 1905 ενάντια στη βρετανική απόφαση διαμελισμού της Βεγγάλης. Ο Chakrabarty επισημαίνει ότι η κεντρικότητα της θρησκείας στη συγκρότηση αυτού του πολιτικού κινήματος, ιδωμένη εργαλειακά στη μελέτη του Sarkar, υποβιβάζεται σε ένα συναίσθημα που κατανοείται ως μέσο του κινήματος για την επίτευξη του πολιτικού σκοπού, κατασκευάζοντας ένα σχήμα που αδυνατεί να ερμηνεύσει τις περιπτώσεις στις οποίες η θρησκεία έλαβε διαστάσεις αυτοσκοπού για τους ιστορικούς δρώντες. Ο Sarkar γράφει:

Φαίνεται αδιαμφισβήτητο ότι η εγκόσμια πλευρά της θρησκείας έτεινε να επικαλείται μόνο σε στιγμές διάψευσης. *Η θρησκεία καλλιεργήθηκε αρχικά ως ένα μέσο αφύπνισης του ηθικού, και μπορούσε να αποτελέσει αυτοσκοπό.* Η διαδικασία αντιστροφής αντανακλάται καθαρά στο διάσημο λόγο του Aurobindo [εθνικιστής ηγέτης] στην Uttarpara... “Έχω μιλήσει στο παρελθόν και έχω πει ότι

συνταγματική χάρτα, η επιβιούσα ινδουιστική παράδοση διατήρησε, κυρίως με διάυλο την ινδική δεξιά, την αλληλοεισδοχή της πολιτικής και της θρησκευτικής σφαίρας.

⁸⁹ Η μετουσίωση του θρησκευτικού συναισθήματος σε πολιτική πράξη, επιδίωξη κατά βάση της ινδικής δεξιάς, συνίστατο κυρίως στην υποκίνηση αντι-ισλαμικών και αντι-χριστιανικών αισθημάτων στο όνομα της ινδουικότητας, η ανωτερότητα της οποίας αποδιδόταν στην εντοπιότητα του μυθικού θεού-βασιλιά Ram.

⁹⁰ Μια από τις σημαντικότερες μονογραφίες της νεότερης Ινδικής ιστορίας. Sumit Sarkar, *The Swadeshi Movement in Bengal, 1903-1908* (Delhi: People's, 1977).

αυτό το κίνημα δεν είναι ένα πολιτικό κίνημα και ότι ο εθνικισμός δεν είναι πολιτική, αλλά θρησκεία, δοξασία, πίστη. Το λέω ξανά σήμερα, αλλά το θέτω με έναν διαφορετικό τρόπο. Δε λέω πια ότι ο εθνικισμός είναι δοξασία, θρησκεία, πίστη· λέω ότι η Sanatan Dharma είναι για μας ο εθνικισμός”. (η έμφαση από εμένα)⁹¹

Παρότι η θρησκεία ως μέσο είναι αποδεκτή, δεν είναι ως αυτοσκοπός. Αναλύοντας τη διάκριση που πραγματοποιεί ο Sarkar μεταξύ πολιτικής και θρησκευτικής σφαίρας και επιχειρώντας να προβάλει διαστάσεις της θρησκευτικότητας στις οποίες η χρήση πολιτικών δομών και λεξιλογίου ως μέσων επίτευξης ενός φαντασιακού σκοπού καταργεί αυτή ακριβώς τη διάκριση⁹², ο Chakrabarty ανάγει τη θεώρηση του Sarkar σε ένα μεθοδολογικό σχήμα ανασυγκρότησης της ιστορίας που προσδιορίζεται από τη συγκρότηση μιας δυιστικής δομής αντιπαράθεσης μεταξύ των δυνάμεων του λόγου και του ουμανισμού αφενός και του συναισθήματος και της πίστης αφετέρου. Ο Sarkar ανάγει τη διάκριση λόγου/ουμανισμού – συναισθήματος/πίστης σε μια συνολική ιδεολογική διαπάλη μεταξύ των νεωτερικών και των παραδοσιακών δυνάμεων. Στην περίπτωση του κινήματος Swadeshi, οι πρώτες διεκδικούν κοινωνικές μεταρρυθμίσεις και υπέρβαση των ορίων της κάστας και της θρησκείας και αντιπροσωπεύουν το λόγο, ενώ οι δεύτερες επιδιώκουν να συντηρήσουν τις κοινωνικές νόρμες, στο όνομα της μακράς παράδοσης και του ένδοξου παρελθόντος, υποκαθιστώντας το λόγο με το συναίσθημα και την πίστη⁹³. Για τους ιστορικούς των Subaltern Studies, ο διαχωρισμός συναισθήματος και λόγου αποτελεί μέρος της ιστορίας της αποικιοκρατίας. Ο επιστημονικός ρασιοναλισμός εισήχθη στην αποικιακή Ινδία ως αντίδοτο στην (ινδική) θρησκεία, ιδίως τον ινδουισμό, ο οποίος κατανοήθηκε –τόσο από τους ιεραπόστολους όσο και από τους

⁹¹ Ο.π., 316.

⁹² Ο Chakrabarty επισημαίνει ότι και στο χώρο της ευρωπαϊκής διανόησης, η διάκριση θρησκευτικού - εγκόσμιου παρουσιάζει σημάδια κατάρρευσης.

⁹³ Sarkar, ό.π., 24

αποικιακούς διοικητές, και σε αντίθεση με τους Οριενταλιστές– ως ένα αμάλγαμα δεισιδαιμονίας και μαγείας⁹⁴.

Αυτή η ταυτόχρονη κωδικοποίηση της (δυτικής) γνώσης ως ορθολογικής και του ινδουισμού ως συνόλου θρησκείας και δεισιδαιμονιών εγκαινίασε τη συγκρότηση ενός διακριτού είδους αποικιακού υπερασιατισμού στο εσωτερικό της ινδικής διανόησης, διαμορφώνοντας ένα διανοητικό χώρο ο οποίος διεκδικούσε τον προσδιορισμό του ως φορέα της νεωτερικότητας⁹⁵. Η διαδικασία αυτή στην Ινδία προσομοιάζει στο πνεύμα του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού του 18^{ου} αιώνα, στο βαθμό που ο Διαφωτισμός “σήμαινε απόρριψη του μη ορθολογικού και του δεισιδαίμονος”: “Μέχρι τώρα, σε ό,τι αφορά σε κοινωνικά και πολιτικά ερωτήματα, ο Διαφωτισμός του 18^{ου} αιώνα... παρήγαγε μια μεγάλη ποικιλία αμοιβαία ασύμβατων ιδεών... Ωστόσο, υπήρχαν σημεία στα οποία οι άνθρωποι που ισχυρίζονταν ότι ενστερνίζονται τη Διαφωτιστική σκέψη έβρισκαν συμφωνία σε κάθε χώρα. Ειδικότερα, ο Διαφωτισμός σήμαινε την απόρριψη του μη ορθολογικού και του δεισιδαίμονος.... Η αποδοχή του δεισιδαίμονος ισοδυναμούσε με την πίστη στο υπερφυσικό”⁹⁶.

Ο εγκόσμιος ρασιοναλισμός της ινδικής διανόησης ανέπτυξε μια εχθρική στάση προς τη θρησκεία και οτιδήποτε υιοθετούσε η ινδουιστική πρακτική –στο πλαίσιο της συγγένειας, τις τελετουργίες του κύκλου της ζωής, της δημόσιας ζωής⁹⁷. Παρότι η έρευνα για την έκταση και τις μορφές αυτής της επίδρασης παραμένει ακόμα σε πρώιμο στάδιο, η έλλειψη αναλυτικών κατηγοριών στον κοσμικό ακαδημαϊκό λόγο για την κατανόηση της πολλαπλότητας των συναφειών των μη-

⁹⁴ Τα πρώτα σχολεία που ίδρυσαν οι ιεραπόστολοι στη Βεγγάλη, παρότι λειτούργησαν ως φορείς του χριστιανικού Διαφωτισμού, εφάρμοσαν περισσότερο φιλελεύθερα και εκκοσμικευμένα αναλυτικά προγράμματα από τα αντίστοιχα στην Αγγλία. Ταυτίζοντας σε μεγάλο βαθμό τον ορθολογισμό με τις χριστιανικές διδαχές, οι ιεραπόστολοι θεώρησαν ότι η προσήλωση στο (δυτικό) λόγο θα ήταν πιο αποτελεσματική από τον άμεσο προσηλυτισμό στην υπονόμευση των δεισιδαιμονιών του ινδουισμού.

⁹⁵ Υπήρξαν φυσικά σημαντικοί Ινδοί διανοούμενοι, πριν και μετά τη βρετανική κυριαρχία –όπως οι Rammohun Roy, Swami Dayanand Saraswati και J. C. Bose- οι οποίοι, αντίστοιχα με πολλούς διανοούμενους στην Ευρωπαϊκή ιστορία, επιχείρησαν να αναπτύξουν διαλόγους ανάμεσα στην επιστήμη και τη θρησκεία. Για μια πρόσφατη συλλογή συζητήσεων για την αντίθεση επιστήμης/ρασιοναλισμού-θρησκείας στην Ευρώπη, βλ. David C. Lindberg and Ronald I. Numbers, eds., *God and Nature: Historical Essays of the Encounter between Christianity and Science* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1986).

⁹⁶ C. B. A. Behrens, *Society, Government, and the Enlightenment: The Experiences of Eighteenth-Century France and Prussia* (London: Thames & Hudson, 1985), 26.

⁹⁷ Βλ. μια ενδιαφέρουσα συζήτηση στο A. K. Ramanujan, “Is There an Indian Way of Thinking? An Informal Essay”, στο *India through Hindu Categories*, ed. McKim Marriott (New Delhi: Sage, 1990), 45-58.

ορθολογικών μορφών της υποκείμενης στο νεωτερικό μετασχηματισμό ινδικής κοινωνικής πραγματικότητας μπορεί να αποδοθεί σε μεγάλο βαθμό στις προβληματικές δυικότητες –παράδοση/νεωτερικότητα, ορθολογικό/μη-ορθολογικό, νόηση/συναίσθημα- που προσδιόρισαν την αναπαράσταση της ινδικής κοινωνίας στην κοινωνικο-επιστημονική γλώσσα από το 19^ο αιώνα⁹⁸.

Στο έργο του για τον Οριενταλιστή ινδολόγο του 19^{ου} αιώνα Rajendralal Mitra, ο Andrew Sartori καταδεικνύει ότι ο διαχωρισμός ανάμεσα στο αναλυτικό και στο συγκινησιακό είναι προϊόν του αποικιακού λόγου και καθόρισε το λόγο του αποικιοκρατούμενου διανοούμενου. Δίνοντας ένα παράδειγμα του φαινομένου από την αποικιακή περίοδο, ο Sartori παραθέτει αποσπάσματα από κείμενα του Mitra της δεκαετίας του 1870 για τη “θυσία αίματος” στην αρχαία Ινδία. Η αρχαία αυτή πρακτική, επιβιώνουσα στα χρόνια του Mitra, προσλαμβάνεται ως ένα βαρβαρικό και απολίτιστο έθιμο, ενώ η κατηγοριοποίηση της τελετουργίας προσδιορίζεται από την προσωπική του σύνδεση με αυτή -ο Mitra ήταν παρών σε τέλεση του εθίμου-, ως μέρος του συγκινησιακού, και όχι του ορθολογικού εαυτού⁹⁹.

Αυτή η πλήρης διάσταση μεταξύ του ορθολογικού και του συγκινησιακού, κατασκευασμένη από τον αποικιακό υπερρασιοναλιστικό λόγο δυσχέρανε, κατά τον Chakrabarty, την κατανόηση της θέσης του θρησκευτικού στην ινδική κοινωνική και πολιτική ζωή από τους Ινδούς μαρξιστές ιστορικούς. Ο λόγος και η αλήθεια τοποθετήθηκαν στην πλευρά της δημοκρατίας και του ουμανισμού και η πίστη –ένα “πλέγμα δεισιδαιμονιών, προκαταλήψεων και λαθών”- στην πλευρά της τυραννίας¹⁰⁰.

⁹⁸ Για τον Sarkar και άλλους μαρξιστές ιστορικούς που αναπαράγουν την υπερρασιοναλιστική παράδοση του αποικιακού λόγου, η μετάβαση της Ινδίας στη νεωτερικότητα παραμένει ανολοκλήρωτη, λόγω της διατήρησης του φεουδαλικού τρόπου παραγωγής και της ατελούς ανάπτυξης των καπιταλιστικών σχέσεων. Κατά τους ιστορικούς των Subaltern Studies, η αποικιοκρατία ήταν αυτή που ανέκοψε τη διαδικασία του νεωτερικού μετασχηματισμού της ινδικής κοινωνίας.

⁹⁹ Σε ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα περιγραφής του εθίμου, ο Mitra έγραφε: “Η προσφορά αίματος στη θεά [Kali] είναι μια μεσαιωνική και νεότερη τελετή... Η τελευταία φορά που παρακολούθησα την τελετή ήταν πριν έξι χρόνια, όταν ο σεβασμιος γονέας μου, τρεκκλίζοντας από την ηλικία, έκανε την προσφορά για την ανάρρωσή μου από μια επικίνδυνη πλευρίτιδα. Παρά την οποιαδήποτε σκέψη των προσώπων που διεξήγαγαν τη δοξασία, δε μπορώ να ανακαλέσω στη μνήμη μου το γεγονός χωρίς να νιώσω το βαθύτερο συναίσθημα για την απεριόριστη στοργή που δημιούργησε” (η έμφαση από εμένα). Andrew Sartori, “Raja Rajendralal Mitra and the Fractured Foundations of National Identity” (master’s thesis, University of Melbourne, 1993), 60.

¹⁰⁰ G. W. F. Hegel, *Phenomenology of Spirit*, trans. A. V. Miller (Oxford: Clarendon, 1977), 330.

Ο Διαφωτιστικός ρασιοναλισμός εισήχθη στην ιστορία των αποικιοκρατούμενων ως ένα νεωτεριστικό δόγμα, το οποίο υιοθετήθηκε από τη διανόηση. Η αποτυχία του Sarkar να αποδώσει την εισδοχή του θρησκευτικού στο πολιτικό στην ινδική νεωτερικότητα είναι η αποτυχία του υπερρασιοναλισμού, η οποία συνοδεύει τη διανόηση της αποικιακής νεωτερικότητας, να εξέλθει του παραδείγματος που αναπαριστά την επιστήμη και τη θρησκεία ως δομικά αντιτιθέμενες. Για το Sarkar, και πολλούς άλλους κοσμικούς ιστορικούς της Ινδίας, η νεωτερικότητα στην Ινδία παρέμεινε “θλιβερά ανολοκλήρωτη”¹⁰¹. Η μαρξιστική κριτική του 1970 της αποικιακής Ινδίας υποστήριζε, κατά τη διατύπωση του Barun De, ότι “η ξένη διοίκηση και η νεωτερικότητα δεν είναι ποτέ συμβατές” και συνήγαγε ότι η κληρονομιά της Ινδίας από την αποικιακή περίοδο μπορούσε να χαρακτηριστεί μόνο ως “νησίδες” νεωτερικότητας:

Υπήρχαν πράγματι ποικιλίες στις πρώιμες δυτικοευρωπαϊκές νεωτερικές εξελίξεις.... Ωστόσο κάθε μόρφωμα στη Δυτική Ευρώπη ήταν ευκρινέστερο και πιο αυθόρμητο και, όπου η ξένη ανάμειξη μπορούσε να περιοριστεί, περισσότερο εγκόσμιο και ορθολογικό από τις συνθήκες της προηγούμενης περιόδου.... Αυτό που φυσιολογικά περιγράφεται ως νεωτερικότητα αναπαριστά την υπερδομή ενός δοσμένου πολιτισμού, η οικονομική βάση του οποίου είναι η εμφάνιση του καπιταλισμού. Είναι μη ρεαλιστικό να προσδιορίσουμε την υπερδομή χωρίς τη βάση της, να αναμένουμε τους καρπούς της νεωτερικότητας χωρίς την άنيση ανάπτυξη και επίμονες εκμεταλλευτικές πρακτικές μιας ευρωπαϊκής νεωτερικότητας η οποία συχνά [σε περιοχές όπως η Ινδία] συμβιβάστηκε με φεουδαλικά κατάλοιπα... και η οποία κατέφυγε στην αποικιοκρατία για να διατηρήσει την πρόοδο στην καπιταλιστική της ανάπτυξη.¹⁰²

¹⁰¹ Βλ. τη συζήτηση στο Dipesh Chakrabarty, *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2000), κεφ. 2.

¹⁰² Barun De, “The Colonial Context of the Bengal Renaissance”, στο *Indian Society and the Beginnings of Modernisation, 1830-1850*, ed. C.H. Phillips and Mary Doreen Wainwright (London: University of London, School of Oriental and African Studies, 1976), 123-24.

Κατά τον Sarkar και άλλους κοσμικούς Ινδούς ιστορικούς η αποικιοκρατία στην Ινδία είναι προϊόν της ευρωπαϊκής νεωτερικότητας, της οποίας το διαφαινόμενο “προοδευτικό περιεχόμενο” –συνιστώμενο στο “πνεύμα της επιστήμης”, την “ορθολογική θεώρηση” κτλ- αμβλύθηκε στην αποικία εξαιτίας της υπανάπτυξης¹⁰³. Ο Barun De γράφει ότι “είναι πιθανό κάποιοι μελλοντικοί ιστορικοί να τοποθετήσουν το 19^ο και τον 20^ο αιώνα στο τέλος της μεσαιωνικής περιόδου, και όχι στην αφετηρία της νεότερης, η οποία ακόμα επίκειται για εμάς στον τρίτο κόσμο.”¹⁰⁴ Αυτή η ιστοριογραφία αποδίδει στην αποικιοκρατία την ανακοπή της διαδικασίας ολοκλήρωσης της νεωτερικότητας και απορρίπτει την ύπαρξη μιας ινδικής νεωτερικότητας, κατανοώντας τη νεότερη ιστορία της Ινδίας ως στρεβλή εκδοχή της αποικιακής νεωτερικοποίησης. Στην εισαγωγή του *Modern India*, εκδιδόμενου μια δεκαετία μετά το κείμενο του Barun De, ο Sarkar σημειώνει: Η ιστορία της Ινδίας είναι μια ιστορία μιας “αστικής νεωτερικότητας” που είναι “θλιβερά ανολοκλήρωτη.”¹⁰⁵ Στο ίδιο πνεύμα και η συλλογή *Women Writing in India* των Susie Tharu και K. Lalitha:

Οι ερευνητές που επερώτησαν ... μια γραμμική ή προοδευτική κατανόηση της ιστορίας ισχυρίζονται ότι τα φιλελεύθερα ιδανικά των μεταρρυθμιστών [των γυναικείων συνθηκών] δε θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν υπό τις οικονομικές και πολιτικές συνθήκες της αποικιακής διοίκησης, και συνιστούν προφύλαξη από την αποδοχή τέτοιων απλών, γραμμικών αφηγήσεων της προόδου στη μελέτη της Ινδίας του 19^{ου} αιώνα. Αυτό που φαίνεται οπισθοδρομικό στον εθνικισμό δεν ήταν μια συντηρητική αντίδραση, αλλά τα λογικά όρια των μεταρρυθμιστικών προγραμμάτων σε μια αποικιακή κατάσταση η οποία, όπως γράφει ο Sumit Sarkar, δε θα επέτρεπε ποτέ περισσότερα από μια “αδύναμη και στρεβλή” καρικατούρα της

¹⁰³ Σημειώνεται ότι στις δεκαετίες του 1960 και του 1970 αναπτύχθηκε η θεωρία της εξάρτησης.

¹⁰⁴ Ο.π., 121-25.

¹⁰⁵ Sumit Sarkar, *Modern India* (Delhi: Macmillan, 1983), 1.

“καθαρόαιμης” αστικής νεωτερικότητας, είτε για τους άντρες, είτε για τις γυναίκες.¹⁰⁶

Κατά τους ιστορικούς των Subaltern Studies, το αφήγημα του Διαφωτισμού για τη διαπάλη επιστήμης/ρασιοναλισμού – πίστης/θρησκείας, που στην Ευρώπη παρήγαγε ένα υβριδικό πλαίσιο, εισάγεται στην ινδική περίπτωση χωρίς προσοχή στη διαδικασία μετάφρασης και τις προκύπτουσες υβριδικότητες¹⁰⁷. Η ιστορία του ινδικού υπερρασιοναλισμού διαφοροποιείται θεμελιακά από το ρασιοναλισμό του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και οι σύγχρονες και παρελθούσες πρακτικές, μεταξύ αυτών και εκείνες που προσδιορίζονται με τον όρο *θρησκεία*, δεν επαναλαμβάνουν την ιστορία της ευρωπαϊκής κατηγορίας της σκέψης. Η εξορισμού υβριδικότητα και ατέλεια αυτών των μεταφράσεων συνιστά μια ειρωνεία ως προς οποιαδήποτε νεωτερικτική κατανόηση της νεωτερικότητας, επιχειρώντας τη μελέτη του συμμιγούς και υβριδικού μέσα από αμιγείς κατηγορίες, ανάγοντας την ατέλεια σε τίποτα άλλο από μια επιζήμια προδοσία της ιστορίας. Η δυσπιστία προς τις μετααφηγήσεις του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, μετακυλίουσα την ιστορία του Τρίτου Κόσμου από το θρήνο στην ειρωνεία, προετοιμάζει τη διάνοιξη των τριτοκοσμικών ιστοριών σε άλλες δυνατότητες¹⁰⁸.

Αντλώντας από τις επεξεργασίες ευρωπαϊών ιστορικών και διανοούμενων για το ζήτημα της δύναμης και του καταναγκασμού που ανακύπτει στη συζήτηση ανάμεσα στο νεωτερικό και το μη-νεωτερικό, τις στρατηγικές κυριαρχίας και ανάπτυξης επιχειρημάτων στο εσωτερικό της συζήτησης -τα οποία δεν εδράζονται σε αμιγώς ρασιοναλιστικές προκείμενες- και τις διαδικασίες επιβολής του λόγου της νεωτερικότητας, οι ιστορικοί των Subaltern Studies αναλύουν τις μορφές βίας με τις οποίες εξασφαλίστηκε η *εσωτερική αποικιοποίηση*¹⁰⁹ των τριηπειρωτικών

¹⁰⁶ Susie Tharu and K. Lalitha, eds., *Women Writing in India: 600 B.C. to the Early 20th Century* (Delhi: Oxford University Press, 1991), 184.

¹⁰⁷ Για το ζήτημα αυτό, βλ. Gyan Prakash, *Another Reason: Science and the Imagination of Modern India* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1999).

¹⁰⁸ Dipesh Chakrabarty, *Habitations of Modernity* (London: The University of Chicago Press, 2002), 29.

¹⁰⁹ Ο Eugen Weber εισάγει τον όρο *εσωτερική αποικιοποίηση* για να περιγράψει τις διαδικασίες επιβολής της νεωτερικότητας στην αγροτική Γαλλία το 19^ο αιώνα. Eugen Weber, *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870-1914*, (Stanford University Press, 1976).

κοινωνιών. Υιοθετώντας τη ντερριντιανή διάκριση των μορφών βίας¹¹⁰ μεταξύ αυτής που εγκαθιστά και καθιερώνει ένα θεσμοποιημένο νομικό πλαίσιο και αυτής που εξασφαλίζει τη μονιμότητα και εκτελεστότητά του, και με σημείο αναφοράς την ινδική περίπτωση, διατυπώνουν μια κριτική προσέγγιση της ιστορίας της νεωτερικότητας στον αποικιοκρατούμενο κόσμο και προβληματοποιούν το ρόλο των διανοούμενων στις διαδικασίες συγκρότησης των δύο μορφών βίας.

Η θέση του διανοούμενου προς τον πρώτο τύπο βίας-το θεμελιακό-προσδιορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τη σχέση του/της προς το δεύτερο. Για τον Eugen Weber, για παράδειγμα, η επιβολή της “εσωτερικής αποικιοποίησης” για τη μεταμόρφωση των αγροτών σε Γάλλους αναγνωρίζεται ως αναγκαιότητα και αποτιμάται ως ανεκτή, δεδομένης της αναδρομικά βελτιωτικής λειτουργίας της. “Το παρελθόν ήταν μια εποχή αθλιότητας και βαρβαρότητας, η σημερινή είναι η εποχή της πρωτοεμφανιζόμενης άνεσης και ασφάλειας, των μηχανών, της εκπαίδευσης και των υπηρεσιών, όλων των θαυμάτων που μεταφράζονται ως πολιτισμός.”¹¹¹. Ο Dipesh Chakrabarty καταλογίζει σε αυτή τη θεώρηση την αδυναμία ανάπτυξης κριτικής για το παρόν, λόγω μιας τελεολογίας και πίστης στην ιστορία της προόδου οι οποίες αφαιρούν το παρελθόν και την κατά Foucault γενεαλογία του παρόντος¹¹².

Η περίπτωση της Ινδίας κατέχει μια ιδιαίτερη ιστορικότητα: οι δύο μορφές αποικιοκρατικής βίας, εγγενείς της νεωτεριστικής εκπολιτιστικής αποστολής, συχνά συμπίπτουν¹¹³, ενώ οι διαδικασίες μεταμόρφωσης αγροτών ή ατόμων σε *Ινδούς* εξακολουθούν στη σύγχρονη μεταποικιακή ιστορία. Η ενδοτική στην αποικιοκρατία θεώρηση του Weber νομιμοποιεί την ιστορία του υποτιθέμενου σκοπού της και, δια της λήψης του αιτουμένου, δηλαδή των αποτιμώμενων ως βελτιωτικών

¹¹⁰ Η διάκριση του Derrida έχει σημείο αναφοράς τη γαλλική περίπτωση. Στο *Force of Law: The ‘Mystical Foundation of Authority’*, επισημαίνονται δύο ιστορικές περιπτώσεις βίαιης επιβολής ενός νομικού – θεσμικού πλαισίου, μέσω κυρίως της επιβολής της επίσημης γλώσσας σε εθνικές και εθνοτικές μειονότητες. Η πρώτη αφορούσε στην επιβολή της γαλλικής ως της διακαίκο-διοικητικής γλώσσας -και απαγόρευσης της λατινικής- με το διάταγμα του Villers-Cotteret, για τη διασφάλιση της ενότητας του μοναρχικού κράτους και η δεύτερη στην καταπιεστική παιδαγωγική στροφή που συντελέστηκε με τη γλωσσική ενοποίηση, την περίοδο της γαλλικής επανάστασης. Jacques Derrida, “Force of Law: The ‘Mystical Foundation of Authority’”, στο *Deconstruction and the Possibility of Justice*, ed. Drucilla Cornell, Michel Rosenfeld, and David Gray Carlson (New York: Routledge, 1992), 21, 31.

¹¹¹ Weber, *Peasants into Frenchmen*, 478.

¹¹² Chakrabarty, *ό.π.*, 31.

¹¹³ Η αστυνομία της Ινδίας κατηγορείται επισταμένα από ομάδες υπεράσπισης των πολιτικών ελευθεριών για καταπάτηση ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

αποτελεσμάτων της αποικιοκρατίας, υπολαμβάνει την ύπαρξή τους από την αρχή της διαδικασίας δημιουργίας τους.

Ο Διαφωτιστικός ρασιοναλισμός απαιτεί ως μέσο εκφοράς το νεωτερικό κράτος και τους νεωτερικούς θεσμούς του ως μηχανισμούς εμπέδωσής του –τα όργανα της κυβερνητικότητας, στη φουκωική ορολογία. Στις περιπτώσεις που συμπεριλαμβάνεται ένα συγκεκριμένο είδος αποικιακής βίας -οσοδήποτε δικαιολογήσιμη ιδωμένης αναδρομικά-, η άκριτη αποδοχή αυτής της βίας είναι ασύμβατη προς τη διατήρηση μιας κριτικής στον ευρωπαϊκό ιμπεριαλισμό, εκτός αν εδράζεται σε κάποιες ουσιοκρατικές και εντοπικές προκείμενες¹¹⁴. Ινδοί (και ευρωπαίοι) μαρξιστές της δεκαετίας του 1970, διεκδικώντας να προσδιοριστούν ως οι κληρονόμοι του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και παράλληλα επιχειρώντας να απομακρυνθούν από τον ιστορικό λόγο της ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας, επιχείρησαν να επιλύσουν την αντίφαση που προκύπτει από την υποστήριξη μιας κριτικής στον ευρωπαϊκό ιμπεριαλισμό και την αποδοχή των μορφών αποικιοκρατικής βίας¹¹⁵ συγκεκριαίνοντας τη μαρξιστική θεωρία με τη θεωρία της εξάρτησης και φетиχοποιώντας την αποικιοκρατία ως μια διακριτή κοινωνικοοικονομική δομή που λειτουργεί εγγενώς ως παράγοντας υπανάπτυξης¹¹⁶.

2.6. Οι όροι του διαλόγου των subaltern με την Ιστορία

Η απόρριψη της τοποθέτησης των subaltern στη δευτερεύουσα θέση ενός διαλόγου του οποίου του οποίου οι όροι έχουν προκαθοριστεί με βάση μια ιδεατή φύση της νεωτερικότητας, διαμορφωμένης από διανοούμενους ιστορικούς και φιλοσόφους, προϋποθέτει την αναζήτηση μορφών και φιλοσοφιών ιστορίας που θα δημοκρατικοποιούν τις διαδικασίες επίτευξης της δημοκρατίας, της ανάπτυξης και της δικαιοσύνης. Ασκώντας κριτική σε μεθοδολογικά σχήματα ανασυγκρότησης της

¹¹⁴ Για παράδειγμα, μόνο οι Ινδοί έχουν το δικαίωμα να αποικιοποιήσουν τους εαυτούς τους προς χάρη της νεωτερικότητας

¹¹⁵ Στις μελέτες των ιστορικών των Subaltern Studies οι θετικές εξελίξεις για τις τριηπειρωτικές κοινωνίες που εγκαινίασαν οι μορφές αποικιοκρατικής βίας αναγνωρίζονται ως τέτοιες, ωστόσο, σε αντίθεση με τη σύγχρονη ινδική και ευρωπαϊκή ιστοριογραφία, δεν εντάσσονται σε ένα συνολικό αφήγημα προόδου.

¹¹⁶ Κατά τον Dipesh Chakrabarty, η μετέπειτα κατάρριψη της θεωρίας της εξάρτησης υπέσκαψε την επιστημονική εγκυρότητα αυτής της θεώρησης.

ιστορίας των subaltern που αναδείχθηκαν σε πρώιμες μελέτες των *Subaltern Studies*, τα οποία απέτυχαν να αποκαταστήσουν μια διαλεκτική ανάμεσα στους subaltern ως υποκείμενα της ιστορίας τους και τις μορφές ιστοριογραφίας, ιστορικοί όπως ο Dipesh Chakrabarty επιχειρούν να διατυπώσουν τους όρους ενός *δημοκρατικού διαλόγου* των subaltern με την ιστορία.

Στο *Habitations of modernity*, ο Chakrabarty επισημαίνει ότι η συγγραφή της ιστορίας των subaltern από τις προνομιούχες τάξεις –στις οποίες ανήκουν οι ιστορικοί των *Subaltern Studies*- εμπεριέχει ένα *παιδαγωγικό εγχείρημα* -με αιτούμενο είτε την αποκατάσταση των δημοκρατικών δικαιωμάτων είτε τη διεκδίκηση ριζοσπαστικών κοινωνικών αλλαγών-, αυτό της *διδασκαλίας* στους subaltern των διαδικασιών ανάδειξής τους σε *δημοκρατικό υποκείμενο*. Προϋπόθεση απολαβής των οφελών των νεότερων γραφειοκρατικών θεσμών είναι η κινητοποίηση της ταυτότητας, ατομικής ή συλλογικής των ατόμων, μέσα από τις γλώσσες, τα χαρακτηριστικά και τις πρακτικές που προκρίνουν οι νεωτερικές φιλοσοφίες. Η εφαρμογή της ιδέας της διανεμητικής δικαιοσύνης απαιτεί την προσβασιμότητα όλων των τάξεων, και ειδικά των υποτελών και καταπιεσμένων στις γλώσσες των εννοιών του πολίτη, της δημοκρατίας, της ευημερίας κτλ. Χρησιμοποιώντας μια μπαρτιανή ανάλυση, ο Chakrabarty αποφαινεται ότι η παιδαγωγική είναι εξορισμού *διαλογική*¹¹⁷, και, κατά συνέπεια, η ιστορία των subaltern παραμένει στη βάση της *διαλογική*, ωστόσο, οι συγκροτούμενοι όροι του *διαλόγου* είναι *δομικά μη-δημοκρατικοί*.

Σε πολλές από τις μελέτες των *Subaltern Studies* οι όροι του ιστορικού *διαλόγου* με τους subaltern προϋποτίθενται από την πολιτική φιλοσοφία/ιδεολογία του μελετητή¹¹⁸, την οποία επιχειρεί να επαληθεύσει τελολογικά, εφαρμόζοντάς την σε ένα πεπερασμένου εύρους πεδίο δυνητικής έκβασης του *διαλόγου* -ο οποίος τελικά προσλαμβάνει τα χαρακτηριστικά μιας μορφής αντιπαράθεσης μεταξύ νεωτερικού και μη-νεωτερικού. Το σχήμα αυτό, που εισάγεται από την αρχική

¹¹⁷ Βλ. Roland Barthes, *Image-Music-Text*, trans. Stephen Heath (London: Fontana, 1977), 95.

¹¹⁸ Ο Dipesh Chakrabarty αναλύει χαρακτηριστικά τις επεξεργασίες του Guha στο *Elementary Aspects of Peasants Insurgency in Colonial India*, οι οποίες αδυνατούν να κατανοήσουν τους τύπους συνειδητοποίησης που διαμορφώνει στο εσωτερικό μιας εκμεταλλευτικής κοινωνίας η επαναστατική αγροτική τάξη και τις διαδικασίες ανατροπής των εξουσιαστικών της σχέσεων. Πρβλ. Ranajit Guha, *Elementary Aspects of Peasant Insurgency in Colonial India* (Delhi: Oxford University Press, 1983).

στιγμή εμφάνισης της κατηγορίας *subaltern*¹¹⁹ (στις αναλύσεις του Gramsci), αναπαράγει έναν ιδεατό κατακερματισμό της ιστορίας των *subaltern*, ο οποίος αντιπαραβάλλεται προς την ιδέα της ολότητας, που συμβολοποιείται στην έννοια του κράτους, εμποδίζοντας, τελικά, την εμφάνιση μορφών γνώσης που αποκλίνουν από αυτήν. Παρά το διαλεκτικό μαρξισμό που αναπτύσσεται στο έργο του Gramsci, μέσω του οποίου κεντριοποιείται η σκέψη και η συνείδηση των *subaltern*, σε μελέτες του -όπως στα *Τετράδια της Φυλακής*- διατυπώνεται η θέση ότι “οι *subaltern* τάξεις, εξορισμού, δεν είναι ενωμένες και δε θα μπορέσουν ενωθούν αν δεν μπορέσουν να γίνουν ένα ‘Κράτος’... Η ιστορία των *subaltern* κοινωνικών ομάδων είναι αναγκαστικά κατακερματισμένη και ασυνεχής. Υπάρχει αναμφισβήτητα μια τάση για (ή τουλάχιστον μια διαδικασία μετάβασης προς) την ενοποίηση στην ιστορική δράση αυτών των ομάδων, η οποία όμως ανακόπτεται από τη δράση των αρχουσών τάξεων” (η έμφαση από εμένα).¹²⁰

Ο κατακερματισμός της ιστορίας των *subaltern* δεν αναφέρεται μόνο στη σχέση του αποσπάσματος προς ένα απόλυτο όλο, αλλά αποδίδει στην έννοια των αποσπασμάτων την ιδιότητα αμφισβήτησης, πέραν της ιδέας της ολότητας, της ιδέας του ίδιου του αποσπάσματος -όπως σημειώνει ο Chakrabarty, “αν δεν υπήρχαν ολότητες, αποσπάσματα ποίου θα ήταν τα αποσπάσματα;”.¹²¹ Στην περίπτωση εννοιολόγησης του αποσπασματικού και του ασυνεχούς ως αυτών που δε μπορούν να φανταστούν την ολότητα του κράτους, στην οποία προκύπτει η αναγκαιότητα διοχέτευσης μορφών γνώσης που δεν προσδέεται στην προαίρεση που παράγει το κράτος, η ακολουθούμενη συλλογιστική είναι ουτοπική, καθώς η τυπική μορφή της αδυναμίας φαντασιοποίησης του κράτους από τον *subaltern* δεν υπάρχει στην πραγματική ζωή. Οι *subaltern* τάξεις λαμβάνουν τα οφέλη των νεωτερικών θεσμών αντίστοιχα με τις άλλες τάξεις. Ταυτόχρονα, δε θα ήταν

¹¹⁹ Εισάγοντας την κατηγορία *subaltern* ο Gramsci προσδιορίζει τάξεις οι οποίες αδυνατούν να αντιληφθούν την έννοια του κράτους. Η κατανόηση της λειτουργίας του κράτους είναι έργο αποκλειστικά των επαναστατικών διανοούμενων, ενώ η προσέγγιση της έννοιας από τους *subaltern* σηματοδοτεί αυτόματα την έξοδό τους από την κατάσταση της *subalternity*.

¹²⁰ Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, ed. and trans. Quintin Hoare and Geoffrey Nowell Smith (New York: International, 1972), 52, 54-55.

¹²¹ Chakrabarty, ό.π., 34-35. Για μια εκτενέστερη συζήτηση της έννοιας του αποσπάσματος [fragment], βλ. Gyanendra Pandey, “In Defense of the Fragment: Writing about Hindu-Muslim Riots in India Today”, στο *A Subaltern Studies Reader*, ed. Ranajit Guha (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1988), 1-33· και Partha Chatterjee, *The Nation and Its Fragments: Colonial and Post-Colonial Histories* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1993).

ρεαλιστικό να υποστηριχτεί ότι οι αγροτικές και άλλες καταπιεσμένες τάξεις είναι σε τέτοιο βαθμό ανίκανες είτε να κατανοήσουν είτε να ενστερνιστούν ιδέες μιας ολότητας όπως το κράτος.

Ο Chakrabarty χρησιμοποιεί την παρατεθείσα αναφορά στο Gramsci, στην οποία οι φαντασιοποιήσεις του όλου ανήκουν σε ένα συγκεκριμένο πεδίο κατανόησης της πολιτικής, για να καταδείξει μια εναλλακτική θεωρητική δυνατότητα. Πρόκειται για τις κατανοήσεις του κράτους, στις οποίες αποδίδεται στις subaltern τάξεις –ακριβώς λόγω της subalternity- τέτοια αθλιότητα και ανέχεια που η βία και η έλλειψη δημοκρατικότητας του κράτους φαίνονται ένα μικρό τίμημα προς την όψιμη επίτευξη μιας δικαιότερης κοινωνικής θέσμησης. Η παιδαγωγική της ιστορικής συγγραφής που υιοθετεί αυτό το αναλυτικό σχήμα επιδιώκει να ενσταλάξει στις subaltern τάξεις την επιθυμία να ενταχθούν στην πολιτική φαντασιακότητα του κράτους. Η εξωτερικά κατασκευασμένη και εισηγμένη στις subaltern τάξεις αυτή φαντασιακότητα του κράτους -και άλλων μορφών ολότητας-, δεδομένου ότι, οι ίδιες αδυνατούν *εξορισμού* να την κατανοήσουν, παραμένοντας διαιρεμένες από τις άρχουσες τάξεις, θεμελιώνει τη μη-δημοκρατικότητα του διαλόγου.

Η παρατεθείσα ανάλυση του Gramsci περιλαμβάνει ωστόσο τη δυνατότητα διατύπωσης των όρων του δημοκρατικού διαλόγου των subaltern με την ιστορία. Η ενίσχυση της “τάσης της ιστορικής δράσης των subaltern ομάδων προς ενοποίηση” θα οδηγούσε σε subaltern μορφές δημοκρατίας, στις οποίες θα μπορούσε να επαναθεμελιωθεί το σύγχρονο κράτος. Αφετέρου, αντιστρέφοντας την ανάλυση του Gramsci, ο Chakrabarty προτείνει μια ανανοηματοδότηση του πολιτικού που δεν προϋποθέτει ιδεατές ολότητες. Παρά τις αντιφάσεις αυτής της θεώρησης¹²² -οι οποίες επισημαίνονται αυτοκριτικά από τον Chakrabarty-, η ριζοσπαστική σύλληψη της έννοιας του αποσπάσματος αναπροσδιορίζει την κατηγορία του πολιτικού υποκειμένου, απορρίπτοντας παράλληλα τη μαρξιστογενή αναπαράσταση των

¹²² Η κυρίαρχη αντίφαση της θεώρησης έγκειται στην ιδέα της ισότητας -οποιασδήποτε μορφής-, η οποία εμπρικλείεται στην έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης. Δεδομένου ότι το κράτος φαντασιοποιείται ως ο μηχανισμός εξασφάλισης της ισότητας, η επερώτηση για το είδος της κοινωνικής δικαιοσύνης που θα αναδείκνυε η αποδοχή του κατακερματισμού είναι ταυτόχρονα δόκιμη -ιδωμένη από τη σκοπιά εγγυοδότησης της έννοιας της ισότητας- και αδόκιμη -αφού μια ριζοσπαστική αποδοχή του κατακερματισμού ως πολιτικο-φιλοσοφικού αφετηριακού σημείου θα απέκλειε a priori και συστημικά αυτού του τύπου ερωτήματα-.

subaltern και αμφισβητώντας τα υπάρχοντα νοητικά παραδείγματα κατανόησης της ιστορίας.

Δεδομένης της ριζικής αναμορφοποίησης που επιφέρει το απόσπασμα στη φύση του φαντασιακού πολιτικού υποκειμένου, η ιδιότητα του subaltern απολλύει τα χαρακτηριστικά του πολίτη υπό διαμόρφωση και λαμβάνει αυτά της ιδεατής φιγούρας του προσώπου που επιβιώνει ενεργά, υπό την προϋπόθεση ότι τα κρατικά όργανα κυριαρχίας θα ανήκουν πάντα σε κάποιον άλλο και δεν διεκδικούνται από αυτό. Περιγράφοντας αυτή την ιδεατή φιγούρα ο Chakrabarty αναδεικνύει δυνητικές εκφράσεις των ιδιοτήτων της σε στιγμές της ζωής των subaltern τάξεων, οι οποίες θα επέτρεπαν τελικά την κατασκευή ενός τέτοιου υποκειμένου, και επισημαίνει αυτοκριτικά την ανελαστικότητα των μαρξιστικών αναπαραστάσεων των subaltern.

Η θεώρηση αυτή της προσέγγισης του *κατακερματισμού* και της *ασυνέχειας* της ιστορίας των subaltern απαιτεί την απομάκρυνση από την *a priori* παραδοχή της ενσυνειδησίας του υποκειμένου και την υιοθέτηση μιας ριζοσπαστικής διερευνητικής πρακτικής η οποία θα επιτρέψει την αμφισβήτηση των ολιστικών κατανοήσεων της ακαδημαϊκής διανόησης.

Η θεώρηση αυτή υπονοεί τη δυνατότητα ανάδυσης ενός μη ευρωκεντρικού φασματικού ιστοριογραφικού παραδείγματος το οποίο, παρά την περιγραφείσα ουτοπική γραμμή, η οποία καταδεικνύει τα όρια¹²³ της σημερινής επιστημονικής τυπολογίας, αναζητά την ερμηνεία της κοινωνικής ζωής μέσα από μη μοναδιαίες προσεγγίσεις. Κατά τον Chakrabarty η θεώρηση αυτή δε συνιστά απόρριψη του Διαφωτιστικού ρασιοναλισμού¹²⁴, παρά μόνο υποδεικνύει ότι ρασιοναλιστική διερευνητική μεθοδολογία δε μπορεί να αποδώσει την κοινωνική ζωή στο σύνολό της.

¹²³ Τα όρια αυτά τίθενται όχι μόνο άμεσα, από την πολλαπλότητα των γλωσσών του κράτους, της εθνικότητας, των συνόλων και των ολοτήτων και την κληρονομιά του Διαφωτιστικού ρασιοναλισμού, αλλά και έμμεσα, από την πραγματική αδυναμία διάταξης της ιστορικής μαρτυρίας στις θεωρητικές κατηγορίες.

¹²⁴ Προς επίρρωση του επιχειρήματος περί μη απόρριψης του Διαφωτιστικού ρασιοναλισμού αλλά και προς απόκρουση των διατυπούμενων από Ινδούς ιστορικούς κατηγοριών για ροπή προς φασίζουσες συμπερασματικές προκείμενες, οι ιστορικοί των Subaltern Studies επικαλούνται το έργο διανοητών όπως οι Foucault και Habermas, των οποίων η κριτική στο μετα-Διαφωτιστικό ρασιοναλισμό και τη νεωτερικότητα δεν οδηγεί στον ιρασιοναλισμό, καθώς και αυτό των Nietzsche, Marx, Heidegger, Horkheimer, Adorno, Derrida, οι οποίοι καθιστούν την κριτική στη νεωτερικότητα μέρος της Διαφωτιστικής κληρονομιάς. Πρβλ. Lydia Liu, "Translingual Practice: The Discourse of Individualism between China and the West", *Positions, East Asia Cultures Critique* 1, no. 1 (spring 1993).

2.7. Subaltern μορφές του subaltern. Δημιουργώντας νέες μορφές ιστορίας και πολιτικής

Στο στρατηγικό προσανατολισμό του έργου της Spivak, ο subaltern ιστορικός δεν εντοπίζει μόνο τις ιστορικές στιγμές της εξέγερσης, αλλά επίσης ευθυγραμμίζεται με τον subaltern, σε μια στρατηγική “περιέλευσης της ηγεμονικής ιστοριογραφίας σε κρίση”¹²⁵. Διατυπώνοντας την κριτική της στην ομάδα των Subaltern Studies, η Spivak προβληματοποιεί τους όρους με τους οποίους επιχειρείται η ανασυγκρότηση της συνείδησης των subaltern τάξεων και, χρησιμοποιώντας το μεταδομιστικό παράδειγμα ριζοσπαστικοποίησης της μαρξιστικής κατηγορίας της συλλογικής συνείδησης, επαναπροσδιορίζει τις οργανικές θέσεις των υποκειμένων και αναπροσανατολίζει το μεθοδολογικό υπόδειγμα της subaltern ιστορίας¹²⁶. Η έμφαση που προσδίδει η Spivak στις θέσεις των υποκειμένων κεντριοποιεί την επενέργεια πολλαπλών ταξικών παραγόντων, ιδίως του (κοινωνικού) φύλου, στις διαδικασίες διαμόρφωσης μιας ετερογενούς πληθυντικότητας, που υπονομεύει τη γενική αντίληψη ενός αδιαφοροποίητου αποικιακού subaltern υποκειμένου. Στο *In Other Worlds: Essays in Cultural Politics*, η Spivak επισημαίνει ότι

“εκτός από τη ‘διαλεκτική’ σχέση μεταξύ των τριών συστημάτων κυριαρχίας [ταξικό, φυλετικό/εθνικό, έμφυλο], στις περιπτώσεις της αποαποικιοποίησης η σχέση μεταξύ τοπικών και αποικιοκρατικών συστημάτων είναι επίσης ‘διαλεκτική’, ακόμα και όταν σχετίζονται με αυτά τα Τρία Μεγάλα Συστήματα και ότι στην πραγματικότητα, η σχέση ίσως δεν είναι καθόλου ‘διαλεκτική’, αλλά ασυνεχής...”¹²⁷

¹²⁵ Gayatri Chakravorty Spivak, *In Other Worlds: Essays on Cultural Politics* (New York, Methuen, 1987), 198.

¹²⁶ Robert Young, *White Mythologies* (USA: Routledge, 2004), 203.

¹²⁷ Gayatri Chakravorty Spivak, *ό.π.*, 251.

Προχωρώντας αυτή την ανάλυση -η οποία αντλεί εν μέρει από τις θεωρητικές παραδοχές του Bhabba- που προβληματοποιεί τους όρους με τους οποίους οι subaltern καλούνται από τους ιστορικούς των Subaltern Studies να γίνουν τα υποκείμενα της ιστορίας τους, η Spivak, αξιοποιώντας φουκωικές και αποδομιστικές προβληματικές, επιχειρεί να προσδιορίσει το μεθοδολογικό υπόδειγμα που οφείλει να υιοθετήσει η κοινωνική επιστήμη για να ανασυγκροτήσει τους συμπλεκτικούς και ετερογενείς προσδιορισμούς των θέσεων των υποκειμένων.

Ασκώντας κριτική στις μορφές ιστορίας και πολιτικής που -παρότι κριτικές σε αυτές- δεν αποφεύγουν να αναπαράγουν τις δομές των συστημάτων κυριάρχησης των subaltern, η Spivak αναδεικνύει τις περιπτώσεις της “Third World Woman” σε δυτικές φιλελεύθερες αναλύσεις και του αντίστροφου εθνοκεντρισμού σε κριτικές αναλύσεις του ιμπεριαλισμού.

Αναδεικνύοντας τα όρια των κριτικών επανερμηνειών της αποικιοκρατίας ως τέτοιας, και επικεντρώνοντας την κριτική της στις σύγχρονες μορφές ιμπεριαλισμού στην ακαδημαϊκή σκέψη, θεματοποιεί τις νεοαποικιοκρατικές αναπαραστάσεις και αφηγηματοποιήσεις της ιστορίας, επιχειρώντας να προβάλει μια νέα αφήγηση της διαδικασίας με την οποία ο Τρίτος Κόσμος κατασκευάστηκε ως αναπαράσταση -ή σύνολο αναπαραστάσεων- όχι μόνο για τη Δύση, αλλά και για την ίδια την τριτοκοσμική κουλτούρα. Συμμεριζόμενη τη θεώρηση του ιμπεριαλισμού από τον Bhabba ως συστήματος υποβολής των θέσεων των υποκειμένων στην ιστορία η Spivak μελετά τον ιμπεριαλισμό ως ένα μηχανισμό παγκοσμιοποίησης των όρων αφηγηματοποίησης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, μέσω της μετατροπής των ιθαγενών σε προλετάριους και υπό αυτή την έννοια θεωρεί ότι η αγνόηση των subaltern συνιστά επιβεβαίωση του -συγκεκριμένου- ιμπεριαλιστικού σχεδίου¹²⁸.

Η ιστορία της αγωνιστικής συμμετοχής των γυναικών στα απελευθερωτικά κινήματα λειτουργεί, από πολλές απόψεις, με τρόπο ανάλογο με την ιστορία της αντίστασης των αγροτών, των φυλών, των ομάδων και αυτών που ανήκαν στις κατώτερες κάστες: έχοντας ως στόχο την αντίσταση προς τοπικές μορφές

¹²⁸ Gayatri Chakravorty Spivak, “Can the Subaltern Speak? Speculations on Widow Sacrifice”, *Wedge*, 7/8, 123.

καταπίεσης, τέτοιου είδους κινήματα συνενώνονταν σε ευρύτερες μορφές εθνικισμού μόνο σε στιγμές στρατηγικής σημασίας. Η αναγνώριση της αξίας των κινήματων -και των μικρής κλίμακας αντιστασιακών πράξεων- είχε ως αποτέλεσμα να δοθεί η έμφαση μάλλον στην αντίσταση παρά στις πιο ευρείες μορφές χειραφέτησης και απελευθέρωσης -που στην περίπτωση των γυναικείων αγώνων συνεχίστηκαν, συχνά σχεδόν χωρίς διακοπή, από την περίοδο της αποικιοκρατίας στην περίοδο της ανεξαρτησίας¹²⁹.

Η διάσωση και η κατανόηση των ιστοριών αυτών, οι οποίες αμφισβητούν τις συμβατικές, μεγάλης κλίμακας ιστορικές καταγραφές των απελευθερωτικών αγώνων, επιτρέπουν μια νέα κατανόηση και αξιολόγηση των μορφών αντίστασης, που εκδηλώθηκαν πριν ή έξω από την επικρατούσα πολιτική γραμμή του αντιαποικιακού αγώνα και ταυτόχρονα έχει επιπτώσεις στις μορφές της ιστοριογραφίας, διανοίγοντας νέες δυνατότητες για διαφορετικούς τρόπους καταγραφής της ιστορίας των αντιαποικιακών κινήματων και της ιστορίας γενικότερα.

Διαφορετικά είδη ιστορίας, τα οποία συχνά παρουσιάζονται κατά τον καλύτερο τρόπο μέσα από παραδείγματα προσωπικών ιστοριών αντίστασης, θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως *subaltern* και για αυτό το λόγο η ομάδα των ινδικών *Subaltern Studies* είναι από πολλές απόψεις ο πνευματικός και πολιτικός κληρονόμος των απελευθερωτικών κινήματων, όσον αφορά στη συγγραφή της ιστορίας ως *subaltern* διαμεσολάβησης, ακόμα και αν η ομάδα αυτή παρέμεινε περιορισμένη στη δική της εξέταση της ιστορίας του γυναικείου ακτιβισμού και των τρόπων μέσα από τους οποίους τα ζητήματα του φύλου επηρεάζουν την ίδια τη συγγραφή της ιστορίας. Προερχόμενοι από μία χώρα η οποία κέρδισε την πολιτική της ανεξαρτησία χωρίς τη μεσολάβηση μιας κοινωνικής επανάστασης, οι ιστορικοί των *Subaltern Studies* επιχειρούν να επαναβεβαιώσουν τους αγώνες των απλών ανθρώπων, οι οποίοι είχαν μείνει συστηματικά έξω από τα ιστορικά αφηγήματα. Κατά αυτή την έννοια, η ιστορία των *subaltern* είναι ένας απολογισμός ο οποίος αμφισβητεί τις φυλετικά προσδιορισμένες αξίες της -ανδροκρατούμενης- ιστορίας και θέτει το πρόβλημα των τρόπων με τους οποίους τα θέματα του κοινωνικού

¹²⁹ Πρβλ. Robert Young, *Μεταποικιακή θεωρία. Μια ιστορική εισαγωγή*. (Αθήνα: Πατάκης), 512-514.

φύλου ήταν εγγεγραμμένα στον ιμπεριαλισμό, το ρατσισμό και το ανταποικιακό κίνημα και τις συνακόλουθες ιστορίες τους.

2.7.1. Η “Γυναίκα του Τρίτου Κόσμου”

Σε αυτό το πλαίσιο, η Spivak, αντλώντας από τις αναλύσεις της Chandra Talpade Mohanty¹³⁰, προβληματοποιεί τις αναλύσεις της δυτικής ριζοσπαστικής κριτικής και μορφών φεμινισμού, ακόμα και αν δείχνουν ενδιαφέρον προς τις γυναίκες στον Τρίτο Κόσμο και την τριτο-κοσμική λογοτεχνία, αναδεικνύοντας τις μορφές επιστημονικής βίας και ιμπεριαλιστικών αφηγηματοποιήσεων που αυτές αναπαράγουν. Η προβολή της φεμινιστικής ατομικότητας, η συνολική τοποθέτηση του φεμινισμού εκτός του πλαισίου ιστορικού προσδιορισμού του¹³¹ και ο αντιθεωρητισμός, ο οποίος υποκρύπτει μια εξίσωση όπου “πρωτόγονες” ή “διαισθητικές” μέθοδοι ανάλυσης προκρίνονται ως οι καταλληλότερες για τα κείμενα των “πρωτόγονων” πολιτισμών, αναλύονται στο “Three Women’s Texts and a Critique of Imperialism”:

“Είναι ιδιαίτερα δυστυχές το γεγονός ότι η θεώρηση της φεμινιστικής κριτικής αναπαράγει τα αξιώματα του ιμπεριαλισμού. Η φεμινιστική νόρμα συνίσταται σε έναν κατά βάση απομονωτικό θαυμασμό της λογοτεχνίας του γυναικείου υποκειμένου στην Ευρώπη και την αγγλοσαξονική Αμερική. Υποστηρίζεται από μια πληροφοριακή-ανακτητική προσέγγιση

¹³⁰ Η Chandra Talpade Mohanty αναλύει την κατασκευή του υποκειμένου της “Third World Woman” από τη δυτική φεμινιστική κριτική ως μιας ενικής, ομοιογενούς αναλυτικής κατηγορίας και τις συναιρέσεις πολιτισμικών, ιστορικών και οικονομικών συμφραζομένων στις κοινωνιολογικές και ανθρωπολογικές ολιστικές αναλύσεις των κοινωνικών επιστημών. Κατά τη Mohanty, οι ομοιότητες μεταξύ των δυτικών φεμινιστικών εθνοκεντρικών αναλύσεων της Third World Woman και του δυτικού πολιτικο-ιδεολογικού -- ουμανιστικού αφηγήματος καταδεικνύουν τη λειτουργία της πατερναλιστικής φεμινιστικής κριτικής ως αναπαραγωγικής των κυριαρχικών πολιτικο-οικονομικών δομών εξουσίας στις σχέσεις δυτικών – μη-δυτικών κρατών και ως σύγχρονης μορφής αποικιακού λόγου. Chandra Talpade Mohanty, “Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses”, *Boundary* (1984), 333, 352. Βλ. και Felicity Eldom, Olivia Harris and Kate Young, “Conceptualising Women”, *Critique of Anthropology* (1977), 101-3.

¹³¹ Gayatri Chakravorty Spivak, “Three Women’s Texts and a Critique of Imperialism”, *Critical Inquiry* (1985), 244.

της “τρίτο-κοσμικής” λογοτεχνίας, η οποία συχνά μετέρχεται μια σκόπιμα “μη-θεωρητική” μεθοδολογία...”¹³²

Αναδεικνύοντας τα όρια των μεθοδολογιών της δυτικής κριτικής θεωρίας, η Spivak διατυπώνει μια κριτική που απομακρύνεται από μία απλουστευτική, μαρξιστικών αναφορών, προσπάθεια κατάδειξης της ολοποιητικής περιγραφής κοινωνικο-ιστορικών περιπτώσεων διαφορετικών πλαισίων υπό τον όρο “Τρίτος Κόσμος” -όπως αυτή της Mohanty- και επικεντρώνεται στην ομογενοποιητική αναπαράσταση των γυναικών ως έμφυλων υποκειμένων, όχι με ψυχαναλυτικά σχήματα, αλλά με βάση τους πολλαπλούς καθορισμούς των θέσεων των υποκειμένων¹³³. Η παρουσία της “Γυναίκας του Τρίτου Κόσμου” στη λογοτεχνία και στην ιστορία υπόκειται στην ίδια ακριβώς πατερναλιστική, αποικιοποιητική διαδικασία την οποία καταδεικνύει η Mohanty στις κοινωνικές επιστήμες, δια της οποίας το ιθαγενές ανακατασκευάζεται ως ένα ναρκισσιστικό αυτοποιητικό άλλο για τη δυτική φεμινίστρια¹³⁴. Κατά την ανάλυση της Spivak, “το subaltern ως έμφυλο υποκείμενο έχει μια διαφορετική υποκειμενική θέση από το subaltern ως ταξικό υποκείμενο”¹³⁵, και υπό αυτή την έννοια, η “Third World Woman” απέκτησε μια αντιφατική δυκότητα υποκειμενικών θέσεων, καθοριζόμενη ιστορικά από μία διπλή μορφή κυριαρχίας, αυτή της πατριαρχίας και του ιμπεριαλισμού¹³⁶.

Στην περίπτωση του *sati*, για παράδειγμα, της πράξης αυτό-θυσίας χηρών στις επικήδειες καύσεις των συζύγων τους, η βρετανική παρέμβαση κατάργησης της οποίας συνιστά τη μεγαλύτερη εξαίρεση από την υιοθέτηση και χρήση του ινδουιστικού νόμου, αναφαίνεται η ανυπαρξία προσδιορισμένης θέσης από την οποία θα μπορούσε να μιλήσει η γυναίκα της Ινδίας.

“Καθώς ο λόγος αυτού που οι Βρετανοί αντιλαμβάνονται ως παγανιστική τελετή αναιρείται ... από αυτό που οι Βρετανοί

¹³² Gayatri Chakravorty Spivak, *ό.π.*, 243.

¹³³ Gayatri Chakravorty Spivak, “Criticism, Feminism and the Institution. An Interview with Gayatri Chakravorty Spivak”, *Thesis Eleven*, 10/11, 182-83.

¹³⁴ Gayatri Chakravorty Spivak, “Can the Subaltern Speak? Speculations on Widow Sacrifice”, *Wedge*, 7/8, 120, 130 και “Three Women’s Texts and a Critique of Imperialism”, *Critical Inquiry* (1985), 254.

¹³⁵ Gayatri Chakravorty Spivak, *In Other Worlds: Essays on Cultural Politics* (New York, Methuen, 1987), 246.

¹³⁶ Robert Young, *White Mythologies*. (USA, Routledge), 206.

αντιλαμβάνονται ως έγκλημα, μία διάγνωση της γυναικείας ελεύθερης θέλησης υποκαθίσταται από μία άλλη ... Η αμφίβολη θέση της ελεύθερης θέλησης του συγκροτούμενου έμφυλου υποκειμένου ως γυναικείου απαλείφθηκε επιτυχώς”.¹³⁷

“Αυτό που οι Βρετανοί βλέπουν ως αδύναμη θυματοποιημένη γυναίκα οδηγούμενη στη σφαγή είναι στην πραγματικότητα ένα ιδεολογικό πεδίο μάχης”¹³⁸: εγκλωβισμένο στο εσωτερικό αυτής της σύγκρουσης, το έμφυλο *subaltern* αφήνει ένα ιστορικό ίχνος το οποίο δε μπορεί εύκολα να ανακτηθεί κατά την παραγωγή των *subaltern* αντι-ιστοριών. Η Spivak αμφισβητεί τη φουκωική αντίθεση μεταξύ υποκειμένου (νόμος) και αντικειμένου (καταστολή) της γνώσης και επισημαίνει ότι το *subaltern* έμφυλο υποκείμενο, εγκλωβισμένο ανάμεσα στην παράδοση και τη νεωτερικότητα, επανεγγράφεται ως το οργανοποιημένο αντικείμενο της πατριαρχίας και του ιμπεριαλισμού και προσδιορίζεται ως σημαίνον μόνο μέσω της εναλλαγής αυτών των δύο –προκαθορισμένων- θέσεων, αδυνατώντας να μιλήσει, περιερχόμενο σε μια κατάσταση εξαφάνισης διαφορετική από την αποσιώπηση και την αν-υπαρξία, σε μια αμφιταλάντευση μεταξύ κατάστασης υποκειμένου και αντικειμένου. Διατυπώνοντας τη θέση ότι *οι subaltern δε μπορούν να μιλήσουν*, η Spivak μετατοπίζει την προβληματική της ιστορικής γνώσης από το ζήτημα της απουσίας τεκμηρίων για την ανασυγκρότηση της υποκειμενικής συνείδησης της *Third World Woman* στην απουσία της γυναίκας ως υποκειμένου, στην ύπαρξη ενός τυφλού σημείου στην κατανόηση και γνώση οποιασδήποτε υποκειμενικής θέσης, αποδομώντας τις ορθόδοξες και *subaltern* μορφές ιστορικοποίησης.

Με τη διαπίστωση της συγκρότησης του υποκειμένου ως τέτοιου μόνο μέσα από επιτρεπόμενες θέσεις και την προκύπτουσα μετατόπιση από το ερώτημα της δυνατότητας ανάκτησης της αυθεντικής φωνής του χαμένου *subaltern* υποκειμένου μέσα από την επιβεβλημένη σιωπή της ιστορίας η Spivak επισημαίνει την αδυναμία παραγωγής κειμένων που αντλούν από μια εντοπική θέση¹³⁹, ακριβώς λόγω της

¹³⁷ Gayatri Chakravorty Spivak, “Can the Subaltern Speak? Speculations on Widow Sacrifice”, *Wedge*, 7/8, 124-25.

¹³⁸ Ο.π., 124.

¹³⁹ Βλ. Gayatri Chakravorty Spivak, “The Rani of Sirmur” στο *Europe and its Others*, Vol. 1 (ed. Francis Barker et al.). (Colchester, University of Essex, 131).

σχεδιασμένης επιστημονικής βίας του ιμπεριαλιστικού σχεδίου. Καταλήγει ότι η δυτική ακαδημία δε μπορεί να παραγάγει μια τέτοια εντοπική εναλλακτική ιστορία, όπως, για το Said, δε μπορεί να υπάρξει εναλλακτικός Οριενταλισμός¹⁴⁰:

¹⁴⁰ Robert Young, *ό.π.*, 207.

3. Η μεταποικιακή κριτική της Σχολής των *Subaltern*

3.1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Η μεταποικιακή θεωρία, ως διανοητικός θεωρητικός λόγος που αναπτύχθηκε αντιπαραθετικά προς τις αφηγήσεις της αποικιοκρατίας, επεξεργάζεται την πολιτισμική ταυτότητα των μεταποικιακών κοινωνιών, θεματοποιώντας μεταξύ άλλων τα διλήμματα της αναπαράστασής της από τη δυτική και την τριηπειρωτική διανόηση, επαναθερώντας τις θεωρητικές προκείμενες της νομιμοποίησης της αποικιοκρατίας και την αναπαραγωγή της ετερότητας των τριηπειρωτικών κοινωνιών και πολιτισμών, όπως αυτή προσδιορίστηκε από το δυιστικό αντιθετικό πρότυπο κατανόησης του κόσμου.

Στο πλαίσιο αυτό, βασικό αιτούμενο της μεταποικιακής θεωρίας καθίσταται μεταξύ άλλων η αποδιάρθρωση των μονολογικών αφηγήσεων του ευρωκεντρισμού, η επεξεργασία των ζητημάτων του φύλου, της φυλής, της εθνοτικότητας και της εθνικής ταυτότητας, όπως αυτά μορφοποιούνται από τις δομές εξουσίας και τις κοινωνικές ιεραρχίες της κληρονομιάς της αποικιοκρατίας, και η επεξεργασία στρατηγικών αντίστασης στις νεο-αποικιοκρατικές σχέσεις κυριαρχίας που δομούν τη νέα τάξη πραγμάτων.

Τα τελευταία χρόνια, η διατύπωση κριτικών, στο εσωτερικό των μεταποικιακών σπουδών, που προβληματοποιούν την υπάρχουσα θεωρητική παραγωγή με τρόπο διαφορετικό σε εύρος και στόχευση από αυτόν των παραδοσιακών αντιθεωρητικών κριτικών¹⁴¹, έχει οξύνει τη διχοστασία στο εσωτερικό της μεταποικιακής ανάλυσης, οδηγώντας σε μια διαφαινόμενη διάκριση μεταξύ της μεταποικιακής θεωρίας και της μεταποικιακής κριτικής.

Μια από τις πιο παραγωγικές επιθέσεις στην μεταποικιακή θεωρία διατυπώθηκε το 1992 από τον Aijaz Ahmad, στο έργο του *In Theory*, όπου η κεντρική κριτική διαρθρώνεται με βάση το επιχείρημα της συμβολής της μεταποικιακής θεωρίας στη διαμόρφωση των νεο-αποικιακών οριζουσών της γνώσης και της εγγενούς αδυναμίας της για εκπλήρωση ριζοσπαστικών και αντικειμενικών μορφών πολιτισμικής

¹⁴¹ Γιαννακόπουλος, “A. Ahmad: Μια κριτική ανάγνωση των «μεταποικιακών σπουδών»”, *Εντός Εποχής* (2008).

ανάλυσης, λόγω των δυτικοκεντρικών μεθοδολογικών προτύπων που υιοθετεί. Ο Ahmad υποστηρίζει ότι η μεταποικιακή θεωρία λειτουργεί ως ένα μέσο δια του οποίου επαναχαράσσεται η ανωτερότητα της Δύσης έναντι των άλλοτε αποικιοκρατούμενων περιοχών του κόσμου, σε μια νεο-αποικιακή “νέα τάξη πραγμάτων”, και εκφράζεται η ιστορική επιθυμία της Δύσης να κυριαρχήσει στον υπόλοιπο κόσμο¹⁴².

Η συμβολή Subaltern Studies στη μεταποικιακή κριτική έγκειται στην κατάδειξη αφενός της αποστασιοποίησης της μεταποικιακής θεωρίας από τις υλικές πραγματικότητες των αγώνων και τον πολιτισμό του Τρίτου Κόσμου και αφετέρου, εμφατικότερα, των μεθοδολογικών της αφετηριών, ως αναγόμενων σε σύγχρονες ευρω-αμερικανικές κριτικές θεωρίες που αναπαράγουν νεο-αποικιακές μορφές γνώσης. Όσον αφορά στην πρώτη προβληματική, η κριτική επισημαίνει αρχικά ότι η ιστορική δράση και ο πολιτισμός του Τρίτου Κόσμου μεταφράζονται από τους θεωρητικούς της μεταποικιοκρατίας -συνήθως μέλη μιας απόδημης, προνομιάς και πολιτικά κυρίαρχης τάξης- ως ένα διανοητικό αγαθό, το οποίο κυκλοφορεί ευρέως στη δυτική ακαδημαϊκή σκέψη, ενώ ένα μέρος του επανεξάγεται στον Τρίτο Κόσμο ως θεωρία, με σκοπό τη διαπαιδαγώγηση των αστών της τοπικής ελίτ του μη-δυτικού κόσμου. Κατά αυτόν τον τρόπο, η πραγματική τοποθεσία των αντιαποικιακών αγώνων μετατοπίζεται από τους αποικιοκρατούμενους ή τα μεταποικιακά υποκείμενα στην κειμενική εργασία της διανοητικοποιημένης δυτικής κριτικής και επιτυγχάνεται η πολιτισμική αλλοτρίωση του μη-δυτικού κόσμου και η προσαρμογή του στις αξίες και τις πολιτισμικές νόρμες της κυρίαρχης δομής εξουσίας.

Η ανάδειξη του αποικιακού λόγου σε πεδίο ανάλυσης της μεταποικιακής θεωρίας -όπως αποκρυσταλλώθηκε από τον Said και συνεχίζεται από τους διαδόχους του-, θέτοντας σε προνομιακή θέση το ευρωπαϊκό πρότυπο έναντι του πολιτισμού του Τρίτου Κόσμου, αναπαριστά μια πολιτικά προσδιορισμένη μετατόπιση του κέντρου βάρους της ανάλυσης από τα γεγονότα της σύγχρονης νεο-αποικιοκρατίας στο χώρο των θεωρητικοποιημένων αποικιακών κειμένων που έχουν παραχθεί σε μια εποχή που ο ακραιφνής ιμπεριαλισμός είναι με ασφάλεια παρελθόν. Το μεγαλύτερο ενδιαφέρον της θεωρητικής επεξεργασίας του πολιτισμού του Τρίτου Κόσμου από τη μεταποικιακή θεωρία, επικεντρώνεται στα κείμενα αυτά που ανταπαντούν στην ιμπεριαλιστική και

¹⁴² Aijaz Ahmad, *In Theory: Classes, Nations, Literatures* (London: Verso, 1992).

νεο-αποικιακή κουλτούρα, ενδυναμώνοντας τελικά, κατά τη μεταποικιακή κριτική, την παραδοσιακή σχέση κέντρου – περιφέρειας, -η οποία διατρέχει το σύνολο του πολιτικού και πολιτισμικού λόγου της αποικιακής περιόδου- αφού τα προϊόντα της αγγλόφωνης διανοήσης των μητροπόλεων κατανοούνται ως η κεντρική διανοητική εθνική παραγωγή των κρατών των τριών ηπείρων. Στην πράξη, οι πλευρές του πολιτισμού και της διανοητικής παραγωγής του Τρίτου Κόσμου που είναι αυθεντικά ανεξάρτητες από τις μητροπολιτικές επιρροές και από την υποταγή στην εθνική μπουρζουαζία, όπως η γραμματειακή παραγωγή που είναι γραμμένη στις τοπικές ινδικές γλώσσες, είτε παραμελούνται, είτε αγνοούνται εντελώς. Επεκτείνοντας την ένσταση για τον περιορισμό του ενδιαφέροντος στις αυτοκρατορικές/αποικιακές σχέσεις, η Diana Brydon επισημαίνει ότι η μεταποικιακή θεωρία δεν καταφέρνει να πραγματευτεί επιτυχώς τις θεωρητικές περιοχές της τάξης και του φύλου¹⁴³. Επικεντρώνοντας στις προβληματικές των εθνών του Τρίτου Κόσμου, παραβλέπει τις υπόλοιπες πλευρές της κινητικότητας ενάντια στη νεο-αποικιοκρατία, οι οποίες μπορεί συχνά να είναι αντιθετικές προς τις επεξεργασίες του εθνικού-εθνικιστικού λόγου και τις εθνικοαπελευθερωτικές πολιτικές και συνολικά αποτυγχάνει να αναγνωρίσει τη συνήθη εχθρική απεικόνιση των γυναικών, των μειονοτήτων και άλλων που δεν ανήκουν στην άρχουσα τάξη.

Όσον αφορά στην δεύτερη προβληματική, σύμφωνα με την οποία η μεθοδολογία της πολιτισμικής ανάλυσης στην οποία στηρίζεται η μεταποικιακή θεωρία είναι βαθιά δυτικοκεντρική, η μεταποικιακή κριτική στοχοποιεί την υιοθέτηση ενός μεταδομιστικού εννοιολογικού οπλοστασίου από τη μεταποικιακή θεωρία, που αποβαίνει σε βάρος μαρξιστικών εννοράσεων και αποϋλικοποιεί τον πολιτικό ακτιβισμό των λαϊκών απελευθερωτικών κινημάτων του Τρίτου Κόσμου, προς αντικατάστασή του από μία αφηγητοποιημένη μορφή άσκησης πολιτικής. Επικρίνοντας τη φουκωική θεωρία της δύναμης και τη γκραμισιανή της ηγεμονίας και, καταδεικνύοντας το αδύνατο της εφαρμογής τους στο πεδίο της ανάλυσης της αποικιοκρατίας, η μεταποικιακή κριτική περιγράφει την αδυναμία των μεθοδολογικών εργαλείων της

¹⁴³ Πρβλ. Diana Brydon, “The White Inuit Speaks: Contamination as Literary Strategy”, στο *The Post-colonial Studies Reader*, eds. Bill Ashcroft, Gareth Griffiths and Helen Tiffin (USA: routledge), 136-142.

μεταποικιακής θεωρίας να επεξεργαστούν τις δομές του μεταποικιακού πολιτισμικού οικοδομήματος.

Κατά τον Ahmad, η δυνατότητα εφαρμογής της θεωρίας της δύναμης και συγκεκριμένα της φουκωικής *dispensation* στο πλαίσιο της ‘αρχαϊκής’ σκηνής της αποικιοκρατίας είναι αμφισβητήσιμη. Παρά την αναγνώριση των διαδικασιών αναμόρφωσης¹⁴⁴ που περιγράφει ο Foucault ως συμπληρωματικών προς τις κατασταλτικές πρακτικές του αποικιακού καθεστώτος εξουσίας, η μεταποικιακή κριτική επισημαίνει σημεία αντίφασης στη φουκωική ανάλυση της αποικιοκρατίας, διαπιστώνοντας έναν ιστορικό συγχρονισμό της εμφάνισης νέων πολιτειακών τύπων εξουσίας στη Δύση -κατά τη μετάβαση από αυτοκρατορικά σε δημοκρατικά καθεστώτα- με την επιβολή νέων μορφών δεσποτικής κυριαρχίας στον υπόλοιπο κόσμο¹⁴⁵. Σε αυτό το ιστορικό πλαίσιο, το επιχείρημα του Foucault ότι “η λειτουργία της εξουσίας... δε στηριζόταν στην απαγόρευση” και ότι η παρακμή παλιότερων μοντέλων εξουσίας στην Ευρώπη σηματοδοτεί την εμφάνιση μιας νέας μορφής διοίκησης των αποικιών, αδυνατεί να ερμηνεύσει τη διατήρηση της φυσικής βίας ως του κρίσιμου μηχανισμού κυριαρχίας και επιβολής της μητροπολιτικής εξουσίας.

Η διατυπούμενη κριτική της *Σχολής των Subaltern* στην υιοθέτηση της γκραμισιανής θεωρίας της ηγεμονίας από μεταποικιακούς τύπους ανάλυσης αφορά κυρίως στα όρια της έννοιας της ηγεμονίας ως κατηγορίας κατανόησης των μηχανισμών λειτουργίας της αποικιακής διοίκησης. Όπως διαπιστώνει ο Guha, το κρίσιμο στοιχείο της συναίνεσης, που συνδέεται με τη διαδικασία με την οποία η ηγεμονία επιδιώκει τη συγκατάθεση των υπάλληλων τάξεων στην κυριαρχία, λειτουργεί ως άλλοθι στην αποικιακή ιστοριογραφία για τη νομιμοποίηση του ιμπεριαλισμού¹⁴⁶ και, κατά συνέπεια, η χρήση του γκραμισιανού προτύπου οδηγεί στην παρανόηση της πραγματικής φύσης των αποικιακών σχέσεων εξουσίας.

¹⁴⁴ Τον τύπο αυτό της ‘νέας’ μορφολογίας της επιβολής εξουσίας, που, όπως θα υποστήριζε ο Said, είναι κατ’ ουσίαν ο τρόπος λειτουργίας του συστήματος της αποικιακής γνώσης, εκθέτει αναλυτικά η θεωρία της πολιτισμικής διήθησης (cultural filtration) του Macaulay. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η κωδικοποίηση του Ινδικού πολιτισμού από την αυτοκρατορική διοίκηση, σχεδιασμένη με σκοπό να παγιώσει την αποικιακή κυριαρχία, μέσω του επανακαθορισμού του νοήματος του παραδοσιακού πολιτισμού για τους ίδιους τους Ινδούς.

¹⁴⁵ Η εμφάνιση του νέου τύπου καθεστώτος στην Αγγλία του 1760 συνδέεται, κατά την άποψη αυτή, με την ανάδειξη της σε ανώτατη κυριαρχική δύναμη στην Ινδία, μετά τη νίκη του Clive στη μάχη του Plassey το 1757, ένα γεγονός που εγκαινιάζει την εποχή του νέου βρετανικού ιμπεριαλισμού.

¹⁴⁶ Ο Guha κεντρικοποιεί τα παραδείγματα της κήρυξης πολέμου εκ μέρους των μητροπολιτικών δυνάμεων και της στρατολόγησης των λαών των αποικιών εναντίων των αυτοκρατορικών εχθρών και

3.2. Η συμβολή της *Σχολής των Subaltern* στη μεταποικιακή κριτική

Ο ριζοσπαστικός ανα-στοχασμός και ανα-καθορισμός των προκρινουσών και προκρινόμενων από την αποικιοκρατία και τη δυτική κυριαρχία μορφών γνώσης και του προσδιορισμού των κοινωνικών ταυτοτήτων, ως διακριτό αποτέλεσμα της πρόσφατης ανάδυσης της μεταποικιακής κριτικής, έχει δημιουργήσει τη δυναμικότητα μιας νέας προσέγγισης του πεδίου της γνώσης. Η θεώρηση αυτή, όπως διατυπώνεται συστηματικά από τον Gyan Prakash¹⁴⁷, δεν υπονοεί ότι η αποικιοκρατία και η κληρονομιά της δεν είχαν αμφισβητηθεί ουσιαστικά μέχρι την εμφάνιση της μεταποικιακής κριτικής, αλλά καταλογίζει στον εθνικισμό και στο μαρξισμό, από όπου προέρχεται η ριζοσπαστικότερη αμφισβήτηση της αποικιοκρατίας, την υιοθέτηση μεγάλων αφηγήσεων οι οποίες τοποθετούν την Ευρώπη στο κέντρο τους.

Απορρίπτοντας την εθνικιστική αντιστροφή της οριενταλιστικής σκέψης, η οποία, παρά την απόδοση υποκειμενικότητας και ιστορικότητας στο κυριαρχούμενο έθνος, άντλησε από τον αποικιοκρατικό λόγο του Λόγου και της Προόδου και τη μαρξιστική κριτική της αναγωγιστικής στον τρόπο παραγωγής αφήγησης, η πρόσφατη μεταποικιακή κριτική επιχειρεί να αποδομήσει τον ευρωκεντρισμό της δυτικής σκέψης και την ιδιοποίηση του άλλου ως Ιστορίας. Η στρατηγική αυτή εμπρικλείει μια δριμεία αναγνώριση της μεταποικιακότητας όχι ως εμφανιζόμενης σε μία πανοπτική απόσταση από την ιστορία, αλλά τοποθετεί την ύπαρξη του μεταποικιακού στο επακόλουθο της αποικιοκρατίας¹⁴⁸. Διαμορφωμένη με αναφορά σε αυτή τη διαδικασία της διατύπωσης λόγων κυριαρχίας, η μεταποικιακή κριτική καταλαμβάνει ένα χώρο ο οποίος δε βρίσκεται ούτε στο εσωτερικό ούτε στο εξωτερικό της ιστορίας της δυτικής κυριαρχίας, όντας τελικά σε μία σχέση

της επιβολής καταναγκαστικών έργων για να αναδείξει τα χαρακτηριστικά της βρετανικής αποικιακής κυριαρχίας του 20^{ου} αιώνα.

¹⁴⁷ Βλ. Gyan Prakash, *Postcolonial Criticism and Indian Historiography*, *Social Text*, No. 31/32, (1992), 8.

¹⁴⁸ Η Srivak περιγράφει την μεταποικιακότητα με παρόμοιους όρους: “Είμαστε πάντα μετά [έμφαση στο πρωτότυπο] την αυτοκρατορία του λόγου”. Βλ. “Poststructuralism, Marginality, Postcoloniality and Value”, στο *Literary Theory Today*, Peter Collier and Helga Geyer-Ryan eds. (Lodon: Polity Press, 1990), 228.

εφαπτόμενη σε αυτή. Η θέση αυτή αποκαλείται από τον Homi Bhabba ως υβριδική πρακτικής και διαπραγμάτευσης¹⁴⁹ και από την Gayatri Chakravorty Spivak ως *κατάχρηση*¹⁵⁰.

3.2.1. Η αμφιθυμία της μεταποικιακής κριτικής

Οι τόμοι των *Subaltern Studies* αποτελούν ένα διαπρεπές υπόδειγμα της πρόσφατης μεταποικιακής κριτικής, στους οποίους αμφισβητείται η υπάρχουσα ιστοριογραφία, ως ελιτιστική, και αντιπροτείνεται μια *subaltern* θεώρηση.¹⁵¹ Η σύλληψη της *subaltern* ιστορίας, προερχόμενη από την ταυτόχρονη δυνητικότητα και αποκλεισμό της από τους λόγους κυριαρχίας αποτυπώνει υποδειγματικά την αμφιθυμία της μεταποικιακής κριτικής: διαμορφωμένη στο πεδίο της ιστορίας, επανεγγράφει και αντικαθιστά το υλικό αυτής της ιστορίας διαβάζοντας τα αρχεία της διαφορετικά από τις καταστατικές της αρχές -κατά την σπιβακιανή έννοια της *κατάχρησης*. Αυτή η αμφιθυμική κριτική είναι επίσης παρατηρήσιμη σε κείμενα τα οποία, με εστίαση όχι πάντα ταυτόσημη με αυτή των *Subaltern Studies*, υποβάλλουν μορφές γνώσης, πολιτισμικότητας και “παραδόσεων”, προκρινόμενες από αποικιοκρατικούς και δυτικούς λόγους, σε αυστηρό έλεγχο και ριζοσπαστική επανεγγραφή.

Εξετάσεις, για παράδειγμα, των μεταρρυθμιστικών προσπαθειών του 18^{ου} αιώνα καταστολής και κήρυξης εκτός νόμου των πρακτικών της θυσίας χηρών (*sati*) επανερμηνεύουν διαστάσεις του θεσμικού πλαισίου αποκαλύπτοντας ότι οι αποικιακοί διοικητές και η ινδική μεταρρυθμιστική ελίτ διαμόρφωσαν και χρησιμοποίησαν έμφυλες ιδεολογίες για να ενισχύσουν νέες μορφές κυριαρχίας· μελέτες εγκληματικότητας αναλύουν σχέσεις εξουσίας στην εργασία, όπου καταγράφονται περιπτώσεις ταξινόμησης σε “εγκληματικές φυλές” και αντίστοιχης εργοδοτικής μεταχείρισης, στις οποίες περιλαμβάνονται και απειλές κατά της ζωής

¹⁴⁹ Homi Bhabba, : “The Commitment to Theory”, *Questions of the Third Cinema*, ed. J. Pines and P. Willemen, London: BFI Publishing, 1989, pp. 112-131.

¹⁵⁰ Spivak, ο.π.

¹⁵¹ Από τα σημαντικότερα έργα αυτής της παράδοσης είναι τα: *Subaltern Studies*, I-VI (Delhi: Oxford University Press, 1981-89) ed. Ranajit Guha; Ranajit Guha, *Elementary Aspects of Peasant Insurgency in Colonial India* (Delhi: Oxford University Press, 1983); Partha Chatterjee, *Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse?* (London: Zed Books, 1986); and Dipesh Chakrabarty, *Rethinking Working-Class History: Bengal 1890-1940* (Princeton: Princeton University Press, 1989).

και της περιουσίας· έρευνες στις μορφές επίταξης εργασίας καταδεικνύουν το ρόλο της αντίθεσης ελευθερίας-ανελευθερίας στη συγκάλυψη της λειτουργίας της εξουσίας στην αναγνώριση της ελεύθερης εργασίας ως της φυσικής ανθρώπινης κατάστασης και υιοθέτησή της και αμφισβητούν προνομιακά μορφές σωματικής κυριαρχίας¹⁵². Στόχος των μελετών αυτών δεν είναι η αποκάλυψη κυρίαρχων λόγων, αλλά η αναζήτηση των διαρρωγών τους, στο εσωτερικό της αποικιακής αρχαιολογίας της γνώσης, προκειμένου να ανασυγκροτηθούν οι ιστορίες τους.

Η προβληματοποίηση της προερχόμενης από τη Δύση αρχαιολογίας της γνώσης σε αυτές τις μελέτες εκκινεί σε μεγάλο βαθμό από το γεγονός ότι οι περισσότερες γράφονται στην πρωτο-κοσμική ακαδημία όπου η ένταση των ηγεμονικών λόγων για την Ινδία είναι ιδιαίτερα εμφανής. Παρότι το εύρος αυτών των λόγων εκτείνεται και πέραν των μητροπολιτικών κέντρων, η ισχύς των δυτικών λόγων έξω από τον πρώτο κόσμο, στην Ινδία, τροφοδοτείται από την εξουσιοδότηση που λαμβάνει από το έθνος-κράτος· οι ιδεολογίες του εκσυγχρονισμού και της εργαλειακής επιστήμης είναι τόσο βαθιά εδραιωμένες στο πολιτικό του εθνικού σώματος που δε λειτουργούν αποκλειστικά ως μορφές εξουσίας, ούτε και προβάλλονται ως τέτοιες¹⁵³. Στη Δύση, αντίθετα, η παραγωγή και διανομή του Οριενταλιστικού λόγου εξακολουθεί να παίζει σημαντικό ρόλο στην προβολή του πρώτου κόσμου ως του ακτινοειδούς κέντρου γύρω από το οποίο ταξινομούνται οι άλλοι.

Παραγμένες στη μητροπολιτική ακαδημία μεταποικιακές κριτικές παρουσιάζουν συνάφειες με αποδομιστικές κριτικές της Δύσης¹⁵⁴, όπως αυτές της κριτικής της δυτικής σκέψης του Michel Foucault και του Jacques Derrida. Η ανάλυση του Foucault για τις γενεαλογίες της Δύσης αποτελεί μια οξεία κριτική του συστήματος διοίκησης της νεωτερικότητας, το οποίο εφαρμόστηκε υπό μια

¹⁵² Veena Das, "Gender Studies, Cross-Cultural Comparison and the Colonial Organization of Knowledge," *Berkshire Review*, 21 (1986); Lata Mani, "Contentious Traditions: The Debate on Sati in Colonial India," *Cultural Critique*, 7 (Fall 1987), 119-56. Για την εγκληματικότητα, βλ. Sanjay Nigam, "Disciplining and Policing the 'criminals by birth'," Parts I & II, *Indian Economic and Social History Review*, 27:2 (1990), 131-64 & 27:3 (1990), 257-87. Για το λόγο της ελευθερίας, βλ. Guan Prakash, *Bonded Histories: Genealogies of Labor Servitude in Colonial India* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990).

¹⁵³ Cf. Lata Mani, "Multiple Mediations: Feminist Scholarship in the Age of Multinational Reception," *Inscriptions*, 5 (1989), 1-23.

¹⁵⁴ On poststructuralism, postcolonial criticism, and the critique of the West, see Robert Young, *White Mythologies: Writing History and the West* (London: Routledge, 1990).

ιδιομορφία στις αποικίες. Η συνάφεια του Derrida, παρότι λιγότερο προφανής, είναι εξίσου σημαντική· εκθέτοντας τον τρόπο λειτουργίας των δομών σημασίας και τη στρατηγική της αντίθεσης και της ιεράρχησης, οι οποίες καταστέλλουν και περιθωριοποιούν οτιδήποτε ανατρέπει θεμελιώδεις αξίες, προβάλλει μια δυνατότητα άρσης των δομικών αντιθέσεων της αποικιακής σκέψης –Ανατολή-Δύση, παραδοσιακό-νεωτερικό, πρωτόγονος-πολιτισμένος. Κατά την ανάλυση της μεταφυσικής της παρουσίας του Derrida, αν αυτές οι αντιθέσεις αποσκοπούν αποκλειστικά στην καταστολή του άλλου, ως κατώτερου, ως συμπληρώματος, οι δομές σημασίας τους μπορούν επίσης να αναδιαρθρωθούν διαφορετικά.

Μεταφυσική - η λευκή μυθολογία ξαναμαζεύει και αντανακλά τον πολιτισμό της Δύσης: ο λευκός άνθρωπος θεωρεί τη δική του μυθολογία, την Ινδο-ευρωπαϊκή μυθολογία, το δικό του λόγο, δηλαδή το *μύθο* του ιδιώματός του, ως την καθολική μορφή που πρέπει ακόμα να επιθυμεί να αποκαλεί Λόγο... Λευκή μυθολογία – η μεταφυσική έχει σβήσει στο εσωτερικό της τη μυθική σκηνή η οποία την έχει παραγάγει, τη σκηνή που παρ' όλα αυτά παραμένει ενεργή και υποκινητική, γραμμένη με λευκό μελάνι, ένα αόρατο σχέδιο επικαλυμμένο στο παλίμψηστο¹⁵⁵.

Αφού η παραγωγή της Λευκής μυθολογίας έχει αφήσει “ένα αόρατο σχέδιο επικαλυμμένο στο παλίμψηστο”, οι δομές σημασίας, της *différance*, μπορούν να αναδιαρθρωθούν διαφορετικά από αυτές που παρήγαγαν τη δύση ως Λόγο¹⁵⁶. Για τους μεταποικιακούς θεωρητικούς η αξία της θεώρησης του Derrida βρίσκεται στην κατάδειξη ότι η πολιτική που εκτοπίζει τους άλλους στο περιθώριο μπορεί να αρθεί αναδιαρθρώνοντας τη δομή των διαφορών τις οποίες οι υπάρχοντες θεσμοί επιδιώκουν να καταστείλουν και ότι στρατηγικές αμφισβήτησης της εξουσίας και της αρχής, προερχόμενες από διάφορους ιδρυτικούς μύθους -Ιστορία ως η εξέλιξη του Ανθρώπου, του Λόγου, της Προόδου, των Μέσων Παραγωγής- βρίσκονται στο

¹⁵⁵ Jacques Derrida, *Margins of Philosophy*, Alan Bass trans. (Chicago: University of Chicago Press, 1982), 213.

¹⁵⁶ Prakash G. (1992). *Criticism and Indian Historiography*. *Social Text*, No. 31/32, pg. 11.

εσωτερικό και όχι στο εξωτερικό της αμφιθυμίας που αυτοί οι μύθοι επιδιώκουν να καταστείλουν. Η κριτική αναζητά λοιπόν την έδρασή της στο εσωτερικό των ρωγμών των κυρίαρχων δομών. Κατά την Spivak, η αποδομιστική φιλοσοφική θέση -ή η μεταποικιακή κριτική- συνίσταται στην άρθρωση ενός “αδύνατου ‘όχι’ σε μια δομή, στην οποία κάποιος ασκεί κριτική, ωστόσο υιοθετεί”¹⁵⁷.

Ένα παράδειγμα αυτής της αποδομιστικής στρατηγικής, η οποία αναδιαρθρώνει μια υπό υιοθέτηση δομή, συναντάται και πάλι στα αρχαιακά τεκμήρια για την κατάργηση του *sati*, της ινδουιστικής θυσίας χηρών στον πρώιμο 19^ο αιώνα. Τα ιστορικά τεκμήρια μεταφέρουν τα σημεία σύγκρουσης μεταξύ της βρετανικής “εκπολιτιστικής αποστολής” και του ινδουιστικού πολυθεϊστικού ειδωλολατρισμού και μεταξύ της νεωτερικότητας και της παράδοσης και προηγούμενες αναγνώσεις της απαρχής της χειραφέτησης των Ινδών γυναικών και της γέννησης της νεότερης Ινδίας. Όπως καταδεικνύει η Lata Mani¹⁵⁸, η ύπαρξη αυτών των τεκμηρίων έχει μια ιστορία η οποία ενέχει τη θέση των γυναικών ως υποδοχέα του αποικιακού και των κατασκευών των αυταρχικών ινδουιστικών παραδόσεων της εγχώριας ανδρικής ελίτ. Οι συγκεντρωμένες πηγές για το *sati* – αναφερόμενες στη συγκατάθεση ή μη των ινδουιστικών κωδίκων στην καύση χηρών, στην εθελούσια ή αθέλητη θυσία στη νεκρική πυρά, στη διαδικασία κατάργησης της τελετής- φέρουν τους εγχώριους πατριαρχικούς και αποικιακούς του 19^{ου} αιώνα λόγους. Η συνάντηση των αποικιακών και εγχώριων ελίτ με τις κειμενικές πηγές το 19^ο αιώνα κομίζουν μια αποικιακή-πατριαρχική ανάγνωση του *sati* από τον ιστορικό, η οποία αναπαράγει το ικρίωμα του *sati* ως συγκρουσιακότητα μεταξύ παράδοσης και νεωτερικότητας -ή διαφορετικών προσεγγίσεων της παράδοσης-, μεταξύ της δουλείας των γυναικών και των επιδιώξεων χειραφέτησης και μεταξύ των βαρβαρικών ινδουιστικών πρακτικών και της βρετανικής εκπολιτιστικής αποστολής.

Η Lata Mani παρατηρεί ότι η αντιπαρατιθέμενη επιχειρηματολογία εδράζεται στην μυθευτική κατασκευή της νομο-δοτικής βιβλικής παράδοσης, μήτρας της ινδουιστικής εθιμοτυπίας: οι υποστηρικτές και οι πολέμιοι του *sati*

¹⁵⁷ "The Making of Americans, the Teaching of English, the Future of Colonial Studies," *New Literary History*, 21:4 (1990), 28.

¹⁵⁸ "Contentious Traditions."

επικαλούνταν εξίσου την αυθεντία των πηγών για τη νομιμοποίηση της ιδεολογίας τους. Κατά τη Spivak, η σταδιακή απαλοιφή της ιστορίας της κατασκευής της καταγωγής του *sati* και της συνεργασίας μεταξύ της εγχώριας πατριαρχίας και της αποικιακής εξουσίας στην κατασκευή της αποδοχής και της απόρριψής του δεν άφησε χώρο για τη διατύπωση θέσης εκ μέρους των γυναικών. Στο εσωτερικό της διαμάχης για τη συναίνεση ή μη της παράδοσης και για το εθελούσιο ή αθέλητο της θυσίας η αποικιοκρατούμενη *subaltern* γυναίκα εξαφανίζεται, είτε εξαλειφόμενη από τον εγχώριο πατριαρχικό λόγο της θυσίας για το νεκρό σύζυγο, είτε αποδεχόμενη την παραμορφωμένη επιλογή της δυτικής έννοιας της υπέρτατης ατομικής επιθυμίας¹⁵⁹. Το πρόβλημα δεν προέρχεται από τις πηγές (την απουσία της γυναικείας μαρτυρίας), αλλά από την απουσία χώρου στο εσωτερικό της διαμάχης για την ύπαρξη θέσης από την οποία η γυναίκα-χήρα μπορεί να μιλήσει. Κατά τη Spivak, η σιωπή αυτή της γυναικείας φωνής και η σιωπή του αποικιακού αρχείου δείχνει τα όρια της ιστορικής κατανόησης και γνώσης¹⁶⁰.

Παρά την αδυναμία ανάκτησης της γυναικείας φωνής, αφού στη γυναίκα δε δόθηκε θέση εκφοράς λόγου, η άρνηση της ανάκτησης λόγω της αναγκαιότητας απόδοσης φωνής από τον ιστορικό ερμηνευτή δεν αποκλείει την ιστορική κατανόηση. Επιχειρώντας να καταδείξει ότι η ιστορία της αντίθεσης παράδοσης-νεωτερικοποίησης παρατίθεται διά της εξάλειψης της θέσης-υποκειμένου της γυναίκας, η Spivak επιδιώκει να επανεγγράψει το αποικιακό και εγχώριο πατριαρχικό αρχείο. Η αναγνώριση από τον ιστορικό ερμηνευτή του ορίου της ιστορικής γνώσης δεν αποκλείει την κριτική, αλλά επιτρέπει στον κριτικό να ορίσει το χώρο του αποσιωπημένου *subaltern* ως απορητικό. Η αναγνώριση αυτή του *subaltern* ως του ορίου της γνώσης αντιτείνει μια πατερναλιστική επανάκτηση της φωνής του *subaltern* και παρεμποδίζει την αναπαραγωγή της ιμπεριαλιστικής προσπάθειας εκφοράς λόγου στη θέση της αποικιοκρατούμενης *subaltern* γυναίκας. Το επιχείρημα αυτό φαίνεται να αντιτάσσεται στη χρήση της

¹⁵⁹ Gayatri Chakravorty Spivak, "Can the Subaltern Speak?", in *Marxism and Interpretation of Culture*, Cary Nelson and Lawrence Grossberg eds. (Urbana: University of Illinois Press, 1988), 271-313. See, in particular, pages 299-307.

¹⁶⁰ Για μια αντίστοιχη θέση σχετικά με την αποικιοκρατούμενη, εγκλωβισμένη μεταξύ εγχώριας πατριαρχίας και πολιτικής της αρχαϊκής παραγωγής γυναίκα βλ. Spivak, *The Rani of Sirmur: An Essay in the Reading the Archives*, "History and Theory", 24:3 (1985), 247-72.

ιστοριογραφικής σύμβασης της ανάκτησης προς ανασυγκρότηση των ιστοριών των παραδοσιακά αγνοουμένων –γυναικών, εργατών, αγροτών και μειονοτήτων- από τους ριζοσπαστικούς ιστορικούς. Η θεώρηση της Srivak αποδέχεται ωστόσο την αναγκαιότητα αυτών των ανακτήσεων και προσθέτει την αναγκαιότητα προσδιορισμού του σημείου της αποσιώπησης των subaltern στην ιστορία, με τη διαδικασία ανάκτησης να εκκινεί από το σημείο αυτό. Η δυνατότητα της ανάκτησης είναι ταυτόχρονα ο δείκτης της αδυναμίας της και αποτυπώνει την παρέμβαση του ιστορικού-κριτικού, του οποίου ο λόγος πρέπει να ελέγχεται επίμονα.

3.2.2. Καπιταλισμός και Αποικιοκρατία

Αυτές οι κατευθύνσεις της μεταποικιακής κριτικής την αναδεικνύουν σε μια διαταράσσουσα και αμφιθυμική πρακτική, τοποθετημένη ανάμεσα στην παραδοσιακή ιστοριογραφία και τις αποτυχίες της, ανάμεσα στην ελίτ και τους subaltern, στο εσωτερικό των πτυχών των κυρίαρχων λόγων και επιδιώκουσα να αναδιρθώσει τις αποσιωπήσεις τους –διαγράφοντας “ένα αόρατο σχέδιο επικαλυμμένο στο παλίμψηστο”. Ο Gyan Prakash, συγκρίνοντας τις στρατηγικές αυτές με την ισχυρή ιστοριογραφική παράδοση της Ινδίας, η οποία επιχειρεί να συμπεριλάβει την αποικιακή ιστορία στην ευρύτερη αφήγηση της ανάπτυξης του καπιταλισμού, υποστηρίζει ότι η αναδιάρθρωση των αποικιακών λόγων παραμελεί αναγκαστικά την ιστορία της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης και των ιμπεριαλιστικών οφελών¹⁶¹.

Κατά τον Prakash, η προσέγγιση της ινδικής ιστορίας ως μέρους της ιστορίας της ανάπτυξης του καπιταλισμού αντιφάσκει προς την αντιπαράθεση με την καπιταλιστική ομογενοποίηση του σύγχρονου κόσμου. Η κριτική ιστορία δεν καλείται απλά να αποδώσει τη διαδικασία με την οποία ο καπιταλισμός γίνεται κυρίαρχος, θεωρώντας ότι αυτό ισοδυναμεί με αναπαραγωγή της ιστορίας που επιχειρεί να αντικαταστήσει, αντίθετα η κριτική πρέπει να αναδεικνύει τη διαφορά την οποία ο καπιταλισμός είτε αναπαριστά ως την ιδιαίτερη μορφή της καθολικής

¹⁶¹ Prakash, ό.π., σελ 13.

ύπαρξής του είτε σκιαγραφεί μόνο σε σχέση προς αυτόν¹⁶². Η κριτική που έχει ασκηθεί στο επιχείρημα αυτό του Prakash καταλογίζει μια απλοποιητική κατανόηση της σχέσης μεταξύ καπιταλισμού και ετερογένειας και αντιτείνει την αναγνώριση της δομής της κυριαρχίας ως μιας ολότητας (καπιταλισμός) η οποία παρέχει επαρκώς τη βάση κατανόησης των πηγών ιστορικής καταπίεσης και διατύπωσης κριτικών χειραφετητικών θέσεων¹⁶³.

Υποστηρίζοντας τη θέση του ότι η θεώρηση του καπιταλισμού ως του θεμελιώδους θέματος ομογενοποιεί ετερογενείς ιστορίες και απαντώντας στην ασκούμενη κριτική, ο Gyan Prakash αναλύει τα διαφοροποιητικά σημεία μεταξύ της εδραίωσης των καπιταλιστικών σχέσεων, ενός από τα κυριότερα χαρακτηριστικά της πρόσφατης Ινδικής ιστορίας, και της θεώρησής της ως της ίδρυσης της αποικιοκρατίας και μεταξύ της κατανόησης των ταξικών σχέσεων ως προσδιοριστικών ενός εύρους σχέσεων εξουσίας στην Ινδία – συμπεριλαμβανομένων του καστικού συστήματος, της πατριαρχίας, της εθνοτικής καταπίεσης και των ινδουιστο-μουσουλμανικών συγκρούσεων- και της κατανόησης αυτών των σχέσεων εξουσίας ως μορφών των ταξικών¹⁶⁴. Καθώς η τάξη είναι αναπόφευκτα συν-διαρθρωμένη με άλλες προσδιοριστικές, η εξουσία λαμβάνει τη μορφή σχετικότητας, στην οποία η κυριαρχία δεν είναι ποτέ μοναδιαία ολοκληρωμένη. Παρότι η αποικιακή διοίκηση στην Ινδία διάρθρωσε την εργατική δύναμη κατά την οικονομία της αντίθεσης ελευθερία-ανελευθερία, η ιδιοποίηση της ετερότητας -των “ινδουιστικών” και “ισλαμικών” μορφών “δουλείας”- ως ανελευθερίας άφησε “ένα αόρατο σχέδιο επικαλυμμένο στο παλίμψηστο”¹⁶⁵. Εστιάζοντας στο “αόρατο σχέδιο” του καπιταλισμού και εξετάζοντας τις ταξινομίες και τις δυικότητες διαφορετικών δομών, ο κριτικός μπορεί να αναλύσει τις ρωγμές αυτού του λόγου και να αναδείξει την αμφιθυμία και ετερότητα στην

¹⁶² "Writing Post-Orientalist Histories of the Third World: Perspectives from Indian Historiography," «Comparative Studies in Society and History, 32:2 (1990), 383-408.

¹⁶³ Rosalind O'Hanlon and David Washbrook, "After Orientalism: Culture, Criticism, and Politics in the Third World," *Comparative Studies in Society and History*, 34:1 (January, 1992). Η απάντηση του Prakash στο "Can he 'Subaltern' Ride? A Reply to O'Hanlon and Washbrook,".

¹⁶⁴ Prakash, ό.π.

¹⁶⁵ Για μια μελέτη της διαδικασίας αυτής της επικάλυψης στο πλαίσιο των “ανελεύθερων” εργατών, βλ. Gyan Prakash, *Bonded Histories. Στο the Hollow Crown: Ethnohistory of an Indian Kingdom* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987) του Nicholas Dirks, περιγράφονται επίσης τα σημεία της σχέσης μεταξύ κάστας και εξουσίας στη διαδικασία με την οποία το πολιτικό κενό σε ένα βασίλειο στη νότια Ινδία καλύφθηκε με την αποικιακή εξουσία.

κατηγοριοποίηση του καπιταλισμού ως θεμελιώδους θέματος. Εξετάζοντας υποκατηγορίες οι οποίες παρότι συγκροτημένες ως ασύμφωνες προς το καθολικό καπιταλιστικό πρότυπο προσεγγίζονται μέσα από τη γλώσσα του καπιταλισμού – όπως “προκαπιταλιστικοί” αγρότες, “ανελεύθεροι εργάτες”, “ανορθολογικοί” αγρότες- και την κατηγοριοποίηση αυτών των άλλων υποκειμενικών θέσεων ως θέσεων ετερότητας, ο Prakash τοποθετεί τον καπιταλισμό σε μια δομή αμφιθυμίας την οποία δε μπορεί εξουσιάσει.

Η ιστορική έρευνα επιβεβαιώνει ότι ο καπιταλισμός στην Ινδία και συνολικά στον Τρίτο Κόσμο διαστρεβλώθηκε και νοθεύτηκε με προ-καπιταλιστικές επιβιώσεις. Η μελέτη της αδυναμίας αρτιότητας και των αποτυχιών της καπιταλιστικής νεωτερικότητας στον Τρίτο Κόσμο με κριτικούς όρους απαιτεί την επανεγγραφή της δυσιστικής φόρμας στην οποία αναπαρίσταται η μερική επιτυχία του καπιταλισμού. Ο ιστορικός, παρότι δε μπορεί να ανακτήσει το απισσωπημένο υποκείμενο, μπορεί να αντιμετωπίσει κριτικά τα αποτελέσματα της αποσιώπησης, της θεμελιώδους φύσης του καπιταλισμού, γράφοντας την ιστορία των μη ανακτήσιμων υποκειμενικών θέσεων, ιχνηλατώντας τις ιστορικές παραμορφώσεις, μη αποσκοπώντας στην αποκατάσταση της αρχικής ιστορικότητας, αλλά στην εύρεση του ορίου της ιστορικής κριτικής έρευνας.

Η συγγραφή ιστοριών δια της περιγραφείσας θεώρησης περί διαστρέβλωσης και νόθευσης της ανάπτυξης του καπιταλισμού στην Ινδία δεν παραγνωρίζει την ταξικότητα και δεν απεμπολεί το μαρξισμό· εστιάζει στη μη μειώσιμη ετερογένεια του μητροπολιτικού κεφαλαίου και του αποικιακού subaltern, την οποία θα παρέβλεπε ένας μη διακριβωτικός ευρωκεντρικός μαρξισμός. Οι ιστορικοί των Subaltern Studies, διαπιστώνοντας τον ευρωκεντρισμό του Marx, δεν εγκαταλείπουν το μαρξισμό στο σύνολό του, αλλά, διαβλέποντας την κανονιστικότητα της ιστορικής διατύπωσης του Marx ότι η βρετανική κατάκτηση εισήγαγε την αν-ιστορική Ινδία στην Ιστορία, απορρίπτουν την καθολικότητα της ιστορίας των τρόπων παραγωγής. Όπως πολλές άλλες ευρωπαϊκές ιδέες του 19^{ου} αιώνα, η ανάδειξη της ευρωκεντρικής αφήγησης των τρόπων παραγωγής σε Ιστορία κατανοείται ως ανάλογη του εδαφικού ιμπεριαλισμού του 19^{ου} αιώνα. Η μαρξική ιδέα της αμετάβλητης Ινδίας -θεωρητικοποιημένη, για παράδειγμα στην αντίληψη του “ασιατικού τρόπου παραγωγής”- δεν είναι τόσο λαθεμένη, όσο η παρεκβατική

εκδοχή της, παραγμένη από την παγκοσμιοποίηση της Ευρώπης και της ιδιοποίησής της του άλλου. Μια τέτοια ιστορικοποίηση του ευρωκεντρισμού του μαρξισμού του 19^{ου} αιώνα επιτρέπει την κατανόηση της συνεργασίας του καπιταλισμού και της αποικιοκρατίας και την άρση της συνέπειάς της, της ερμηνείας των ιστοριών του Τρίτου Κόσμου με τους όρους του κεφαλαίου. Η προσπάθεια ανακατανόησης των συνεπειών της θεμελιώδους φύσης του καπιταλισμού με τη συγγραφή ιστοριών που παρέμειναν ετερογενείς δεν περιλαμβάνει την εγκατάλειψη του μαρξισμού, αλλά την απαγκίστρωση της ταξικής ανάλυσης από την κληρονομιά της του 19^{ου} αιώνα, γνωρίζοντας ότι η κριτική της του καπιταλισμού διαμόρφωσε τα όριά της δια της ιστορικότητάς της ως ενός ευρωπαϊκού λόγου.

Μια εναλλακτική θεώρηση θα απέδιδε στην αποικιοκρατία την ανάπτυξη του καπιταλισμού στη Βρετανία και στην Ινδία. Ο συνακόλουθος συγκερασμός του μητροπολιτικού προλεταριάτου με τους αποικιοκρατούμενους subaltern υποδεικνύει μια ομογενοποίηση μη αναγώγιμων διαφορών. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί αντιστικτικά ότι ο καπιταλισμός δε λειτουργεί ομογενοποιητικά προς τη διαφορά, αλλά δημιουργεί τους όρους δημιουργίας και χρήσης της ετερογένειας. Η πρόσληψη αυτή του καπιταλισμού ως πηγής δημιουργίας και περίκλεισης διαφοράς κατανοεί την ιδιοποιητική ετερογένεια ως αυτοποιητική διαφορά¹⁶⁶. Αυτή η αφομοίωση της διαφοράς από την ταυτότητα γίνεται αναπόφευκτη όταν καπιταλισμός ανάγεται σε Ιστορία· η ετερογένεια των ιστοριών των αποικιοκρατούμενων subaltern με το μητροπολιτικό προλεταριάτο εξαλείφεται και η απόλυτη ετερότητα μετασχηματίζεται σε αυτοποιητική διαφορά.

Το ζήτημα της ετερογένειας των κοινωνικών ταυτοτήτων και των πολιτισμικών μορφών, εγειρόμενο από τη σχέση της αποικιοκρατίας με τον καπιταλισμό δεν επιλύεται με τη διεύρυνση των κατηγοριών φυλή-τάξη-φύλο· το ερώτημα της αποικιακής διαφοράς δεν αφορά στην επάρκεια του μοναδιαίου (τάξη) έναντι των πολλαπλών παραγόντων και ταυτόχρονα δεν προκρίνεται η επιλογή μορφών κοινωνικότητας πέραν αυτής της τάξης. Το ζήτημα στη συνδιάρθρωση της τάξης με τη φυλή, την κάστα, το φύλο, το έθνος, την εθνικότητα

¹⁶⁶ Βλ. Gayatri Chakravorty Spivak, "Three Women's Texts and a Critique of Imperialism," *Critical Inquiry*, 12:1 (1985), 253.

και τη θρησκεία είναι ότι αυτές οι κατηγορίες δεν είναι ισομεγέθεις· η γυναίκα ως κατηγορία δεν είναι ισομεγέθης με τον εργάτη· η ινδική ανώτερη κάστα δεν ήταν ισομεγέθης μορφή κοινωνικότητας με την ιθαγένεια στο έθνος-κράτος την οποία διεκδίκησαν οι εθνικιστές. Η έννοια των πολλαπλών εαυτών, συγχωνεύουσα ένα σύνολο κοινωνικών ταυτοτήτων –ιδιαίτερα δημοφιλής στους σύγχρονους ελευθεριακούς υποστηρικτές της πολυπολιτισμικότητας δεν επαρκεί για την κατανόηση της αποικιακής διαφοράς. Οι ιστορικοί των Subaltern Studies προτείνουν την εστίαση στις μοναδικότητες της αποικιακής διαφοράς, μέσα από μια διαδικασία επικαθορισμού και ανακαθορισμού στο εσωτερικό του πλέγματος των κατηγοριών, η οποία, παρότι ασυμμετρική, μπορεί να ανα-διαρθρώνεται διαφορετικά. Αυτή είναι η νοηματοδότηση της ετερογένειας και της πολιτισμικής διαφοράς, προκύπτουσα από τη μεταποικιακότητα.

3.2.3. Το ζήτημα της ετερογένειας

Η επιμονή της μεταποικιακής κριτικής στην ετερογένεια των αποικιακών ιστοριών, ως αποτέλεσμα της ρηγματώσης των κυρίαρχων αφηγήσεων του ιμπεριαλισμού, συχνά λογίζεται λανθασμένα ως μεταμοντέρνα συμπύληση. Η έμφαση στην ετερογένεια προέρχεται από την αναγνώριση της *ετερογενοσύς* προς τις θεμελιώδεις αντιθέσεις της λειτουργίας της αποικιακής εξουσίας. Πέραν της ανατροπής των διανοητικών συλλήψεων της Νεωτερικότητας, του Πολιτισμού, του Λόγου και της Προόδου, τις οποίες ενδύθηκε η Δύση, από την κατάδειξη της λειτουργίας των αποικιών, η ίδια η διατύπωση των αποικιακών λόγων ήταν αμφίθυμη. Έτσι, η μεταποικιακή επιμονή στην ετερογένεια απορρέει από την διαπίστωση ότι οι αποικιακοί λόγοι υιοθέτησαν μια δομή *γραφής*, μια ετερογενή δομή διατύπωσης, διατηρώντας τις διστακτικές αντιθέσεις που καθιέρωσε η αποικιοκρατία, δημιουργώντας άνισες σχέσεις εξουσίας.

Αυτή η θεώρηση της ιστορίας και η θέση που κατέχει σε αυτή ο μεταποικιακός κριτικός ενδιαφέρεται για τις συνθήκες της ιστορικής γνώσης και για τη δυνατότητα επανεγγραφής της. Αυτή ακριβώς η διττή θέαση επιτρέπει στον Shahid Amin να χρησιμοποιήσει τα όρια της ιστορικής γνώσης για την επανεγγραφή της. Η μονογραφία του για την αγροτική βία του 1922, όντας ταυτόχρονα

σχολαστικά “τοπική” και “γενική”, προσφέρει μια πυκνή περιγραφή ενός τοπικού γεγονότος, ανάγωγου στο ευρύτερο σκηνικό του εθνικισμού και της ιστοριογραφικής πρακτικής. Ο Amin καταπιάνεται με αυτό το γενικό (εθνικό) σκηνικό του τοπικού για να καταδείξει ότι το ινδικό έθνος αναδύθηκε μέσα από την αφήγησή του και ταυτόχρονα την ένταση ανάμεσα στα δύο, ως το σημείο στο οποίο η subaltern μνήμη του 1922 μπορεί να μεταγραφεί σε ιστορία. Η επίκληση της μνήμης δεν αποσκοπεί στην παρουσίαση μιας περισσότερο πλήρους καταγραφής του γεγονότος, ούτε στην ανάκτηση του subaltern. Ανάγοντας τα κενά, τις αντιφάσεις και τις αμφιθυμίες σε συστατικά, αναγκαία στοιχεία της εθνικιστικής αφήγησης, ο Amin εισάγει τη μνήμη ως εργαλείο το οποίο αποδιρθώνει και ταυτόχρονα επανεγγράφει την ιστορική καταγραφή. Όπως επισημαίνει ο Gyan Prakash, το αποτέλεσμα δεν είναι μια αρχαιολογία του εθνικισμού η οποία δημιουργεί στρώματα παρασιωπημένων τεκμηρίων και πηγών, αλλά η κατασκευή ενός “σκηνικού στο οποίο εκτυλίσσονται διαφορετικά και μη συσχετιζόμενα δράματα, συνωθούμενα για προσοχή και ανάδειξη· οι κουρτίνες πέφτουν απότομα σε κάποια, και συχνά οι φωνές των αγροτών ηθοποιών ακούγονται μέσα στον ορυμαγδό των άλλων, περισσότερο ηχηρών φωνών”¹⁶⁷.

Η αποδομιστική στρατηγική του Amin δεν εξομαλύνει την ένταση, η οποία, όπως επισημαίνει η Florencia Mallon, υπήρχε από την αρχή σε αυτή την πειθαρχία. Το έργο του Amin δεν επιχειρεί να ανακτήσει το subaltern ως αυτόνομο υποκείμενο, αλλά να αναδείξει την ένταση ανάμεσα στον ισχυρισμό του εθνικισμού περί κατανόησης του αγρότη και στην αναπαράστασή του των subaltern ως των “εγκληματιών” της Chauri Chaura. Το subaltern διατηρεί την ατιθάσευτη παρουσία του στο λόγο, όντας ταυτόχρονα μέρος του έθνους και εξωτερικό αυτού. Ο Amin εστιάζει σε αυτές τις δύο θέσεις, καταδεικνύοντας ότι η subaltern εξέγερση άφησε το –παραμορφωμένο- σημάδι της στο λόγο- “ένα αόρατο σχέδιο επικαλυμμένο στο παλίμψηστο”.

Η ανάγνωση του Amin του 1922, όσο και το σχέδιο “επαρχιοποίησης της Ευρώπης”¹⁶⁸ του Chakrabarty, εντάσσονται στις μεταποικιακές κριτικές των

¹⁶⁷ Prakash G. (1994). Subaltern Studies as Postcolonial Criticism. *The American Historical Review*, Vol. 99, No. 5, pg. 1489.

¹⁶⁸ Chakrabarty D. (2007). *Provincializing Europe*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

πειθαρχιών, συμπεριλαμβανομένης της πειθαρχίας της ιστορίας. Παρότι οι Subaltern Studies μετακίνησαν τον αρχικό στόχο της ανάκτησης της αυτονομίας των subaltern, το subaltern αναδύθηκε ως μία θέση από την οποία μπορεί να επαναθεωρηθεί η πειθαρχία της ιστορίας. Η επαναθεώρηση δε δυνεπιφέρει την απόρριψη της πειθαρχίας και των διαδικασιών έρευνάς της. Όπως γράφει ο Chakrabarty, “δεν είναι εύκολο να εξέλθουμε από τη συνεργασία ανάμεσα στην ‘ιστορία’ και τη(τις) νεωτεριστική(ές) αφήγηση(εις)¹⁶⁹”. Κατά τον Gyan Prakash¹⁷⁰, η μόνη εναλλακτική είναι ο επανέλεγχος της πειθαρχίας, η εξαντλητική αναζήτηση στα αρχεία και εξώθηση στα άκρα της ιστορικής γνώσης ώστε να μετατραπούν οι αντιφάσεις, οι αμφιθυμίες και τα κενά της σε αφετηρία για το ξαναγράψιμό της.

Η ανάλυση του αποικιακού μιμητισμού του Homi Bhabba αποτυπώνει τη διακριτή έννοια της διαφοράς, όπως νοηματοδοτείται στη μεταποικιακή κριτική. Γράφοντας για τα στερεότυπα και τις ψευδοεπιστημονικές θεωρίες που χρησιμοποιήθηκαν κατά κόρον στον αποικιακό λόγο, ο Bhabba υποστηρίζει ότι πρόκειται για προσπάθειες εξομάλυνσης της δημιουργούμενης από τις αντιφατικές διατυπώσεις των αποικιακών λόγων αμφιθυμίας. Η αμφιθυμία προκύπτει από την “ένταση ανάμεσα στη συγχρονική πανοπτική θεώρηση της κυριαρχίας –την απαίτηση ταυτότητας- και την αντιθετική πίεση της διαχρονίας της ιστορίας –την αλλαγή, τη διαφορά”¹⁷¹. Υπό αυτές τις αντιθετικές πιέσεις ο αποικιακός λόγος ανέπτυξε μία εσωτερική σύγκρουση, ένα σχίσμα μεταξύ “αυτού που είναι πάντα στη ‘σωστή θέση’, ήδη γνωστό, και κάποιου που πρέπει πειστικά να επαναλαμβάνεται”¹⁷². Ο αποικιακός λόγος διατείνεται ότι οι ταυτότητες των αποικιοκρατών και των αποικιοκρατούμενων είναι αμετάβλητες. Ωστόσο, η επανάληψη αυτού του ισχυρισμού σημαίνει ότι ο λόγος οφείλει να επανασυγκροτεί και να επανακαθορίζει συνεχώς αυτή τη σταθερότητα. Κατά συνέπεια, ο λόγος διχάζεται ανάμεσα στη διακήρυξη της μη μεταβλητότητας των αποικιακών υποκειμένων και στην αναγνώριση του μεταβλητού του χαρακτήρα τους, διά της ανάγκης ανα-διαμόρφωσης και επ-ανα-συγκρότησης των υποκειμένων. Με τη

¹⁶⁹ Chakrabarty, “Postcoloniality and the Artifice of History”, 19.

¹⁷⁰ Prakash, ό.π.

¹⁷¹ "Of Mimicry and Man: The Ambivalence of Colonial Discourse," October, 34 (Fall 1985), 126.

¹⁷² Homi Bhabha, "The Other Question...", Screen, 24:6 (1983), 18.

δημιουργία της αντίθεσης αποικιοκράτη-αποικιοκρατούμενου, ο αποικιακός λόγος παράγει επίσης διαδικασίες τις οποίες η δομή των σχέσεων εξουσίας του δε μπορεί εύκολα να διαχειριστεί¹⁷³. Ο Bhabba σημειώνει ένα παράδειγμα αυτής της αμφιθυμικής λειτουργίας του λόγου στην κατασκευή του αποικιακού στερεότυπου του μιμητικού ανθρώπου, αναφερόμενο στους αγγλόφωνους Ινδούς. Υποστηρίζει ότι η βρετανική απεικόνιση της ομοιότητας των αγγλοποιημένων Ινδών με τους Άγγλους ως μιμητισμού, όντας μια “στρατηγική αναμόρφωσης, ρυθμιστικότητας και επιτήρησης, η οποία ‘ιδιοποιείται’ τον Άλλο”, καθιστά το στερεότυπο του μιμητισμού ένδειξη μιας ατιθάσευτης διαφοράς¹⁷⁴. Η δημιουργία ενός “αναμορφωμένου” Άλλου από τον αποικιακό λόγο –του αγγλοποιημένου Ινδού - του διαβόητου “Babu”-, ο οποίος προσομοιάζει στον Άγγλο- σηματοδοτεί την ύπαρξη μιας ατιθάσευτης διαφοράς για τη στρατηγική της αφομοίωσης: ο αγγλοποιημένος Ινδός είναι ένας Καστανός Άγγλος –“μη λευκός/μη αρκετά [όμοιος]”¹⁷⁵. Η αναγνώριση της ατιθάσευτης διαφοράς πήρε τη ρατσιστική μορφή της περιώνυμης διατύπωσης του Macaulay ότι αυτοί οι μιμητικοί άνθρωποι ήταν “Ινδοί σε αίμα και χρώμα, αλλά Άγγλοι στο γούστο, στις απόψεις, στην ηθική και στη νόηση”. Η χρήση του ρατσισμού υποδηλώνει επίσης μια ετερογένεια που δε θα μπορούσε να ιδιοποιηθεί. Ο Bhabba εστιάζει σε αυτό το τυφλό σημείο του λόγου για να καταδείξει ότι η χρήση των στερεοτύπων συμπίπτει με τη στιγμή ανησυχίας στο λόγο, καθώς η ατιθάσευτη διαφορά του ανα-μορφωμένου Babu μετέτρεψε το μιμητισμό σε παρωδία.

Η ανάλυση του αποικιακού λόγου του Bhabba, στο σημείο της αμφιθυμίας του, εκκινεί με τη στρατηγική της αντιστροφής, ακολουθούμενη από την προηγούμενη κριτική. Στις στιγμές αυτές απροσδιοριστίας, στις οποίες ο λόγος φαίνεται να απομακρύνεται από την αδιάλλακτη λογική της αντιθετικότητας, ο κριτικός μπορεί να παρέμβει και καθοδηγούμενος από το ιστορικό υλικό προς κριτική ανάγνωση να ανα-διαπραγματευτεί τους όρους του διαλόγου. Ο Gyan Prakash επισημαίνει ότι η πολιτισμική διαφορά που αναδύεται από την ανα-

¹⁷³ Homi Bhabha, "The Other Question," 23-25.

¹⁷⁴ Κατά τη φράση του Bhabba, *a difference that is almost the same, but not quite*. βλ. "Of Mimicry and Man: The Ambivalence of Colonial Discourse," 126.

¹⁷⁵ Έκφραση του Bhabba: "not white/not quite".

διαπραγματεύση του λόγου δεν είναι μια πολύμορφη ποικιλομορφία προκύπτουσα από τις δισυτικές αντιθέσεις¹⁷⁶. Αντίθετα, είναι μια ετερογένεια την οποία οι υπάρχουσες διχοτομίες καθιστούν ταυτόχρονα δυνατή και αδύνατη. Ο Bhabba διαβάζει αυτή την ετερογένεια στο εντόπιο ξανα-γράψιμο του αποικιακού κειμένου, σε εκείνες τις “υβριδικές” στιγμές στις οποίες οι αποικιοκρατούμενοι δεν παράγουν ένα αντίτυπο του πρωτότυπου, αλλά το ιδιοποιούνται και συνεπώς αναδιατυπώνουν το αποικιακό κείμενο, εκθέτοντας την αμφιθυμία του και αρνούμενοι την αυθεντία του¹⁷⁷. Υπό αυτή τη θεώρηση, οι κατηγορίες της φυλετικής, ταξικής, εθνοτικής, έμφυλης και εθνικής διαφοράς αναδεικνύονται όχι ως το αποτέλεσμα μιας καλοπροαίρετης ελευθεριακής χειρονομίας, αλλά ως κοινωνικές ταυτοποιήσεις, διαμορφωμένες στο σημείο της ενδοαντικρουόμενου και απροοπτικού τύπου λειτουργίας της αποικιοκρατίας.

Η ιστορία και η αποικιοκρατία αναδύθηκαν μαζί στην Ινδία. Καθώς η Ινδία εισήχθη στην ιστορία απεκδύθηκε ταυτόχρονα το παρελθόν, γινόμενη μια α-ιστορική κοινωνία εισηγμένη στην εποχή της ιστορίας. Η γέννησή της σηματοδεύτηκε από τις προσπάθειες των εθνικιστών να οδηγήσουν ένα ινδικό έθνος-κράτος στην εποχή της ιστορίας και από τις προσπάθειες των μαρξιστών να εμποδίσουν τη συνεργασία κεφαλαίου-αποικιοκρατίας και να αναδείξουν την εργατική τάξη σε υποκείμενο της ιστορίας. Αυτές οι καταστατικές συνθήκες συνιστούν το σημείο εκκίνησης για τη μεταποικιακή κριτική¹⁷⁸. Για τη μεταποικιακή ιστοριογραφία, η κατανόηση της μορφής γνώσης της ιστορίας επιτρέπει την επανεγγραφή της καταχρηστικά, όχι για να αποκαταστήσει χαμένες μορφές αφήγησης και γνώσης, αλλά για να διακρίνει τις διαζευκτικές στιγμές των επικυρωμένων από την αποικιοκρατία και το έθνος-κράτος λόγων και να τους αναδιαρθρώσει σε μια τρίτη μορφή ιστορικής συγγραφής, στην οποία οι αποικιοκρατούμενοι και οι subaltern επανεγγράφουν και αναθεωρούν τις αφηγήσεις του νεωτερικού, της δύσης και του Ανθρώπου, της λευκής μυθολογίας.

¹⁷⁶ Prakash, ό.π., σελ 17.

¹⁷⁷ Homi Bhabha, "Signs Taken for Wonders: Questions of Ambivalence and Authority under a Tree Outside Delhi, May 1817," *Critical Inquiry*, 12:1 (1985), 144-65.

¹⁷⁸ Για ένα σχετιζόμενο επιχείρημα, βλ. Dipesh Chakrabarty, "History as Critique and Critique(s) of History," *Economic and Political Weekly*, 26:37 (September 14, 1991), 2162-66.

3.3. Η κριτική στο δυτικοκεντρισμό της μαρξιστικής θεωρίας

Η μεταποικιακή κριτική της *Σχολής των Subaltern*, ενσωματώνοντας στην ανάλυσή της στοιχεία από τη θεωρητική παραγωγή των κεντρικών αντιαποικιοκρατών διανοούμενων πολιτικών των τριών ηπείρων και, επεκτείνοντας τις αυτοκριτικές προβληματικές της μεταποικιακής θεωρίας, θεματοποιεί τα πραγματικά όρια της προοπτικής του μαρξισμού (ιδίως της ευρωπαϊκής εκδοχής του), ως μιας δύναμει διαλεκτικής, αντικειμενικής θεωρίας της ιστορίας, ικανής να παραγάγει μια ολιστική μορφή γνώσης, αναδεικνύοντας ακόμα emphaticότερα τη δυτικοκεντρική μεροληψία της μεταποικιακής θεωρίας.

Στο *White Mythologies*, ο Robert Young αντιπαραβάλλει την ιστορική αυτή προοπτική του ευρωπαϊκού μαρξισμού προς μη-ευρωπαϊκές αφηγήσεις, στις οποίες η ιστορία κατανοείται με όρους δικτύων διακριτών ιστοριών που δε μπορούν να τοποθετηθούν σε ένα απλό δυτικό σχήμα, συμπεραίνοντας τελικά ότι η ιστοριογραφία του δυτικού μαρξισμού δε μπορεί να αποφύγει την δυτικοκεντρική μεροληψία και τη θεώρηση της ιστορίας της περιφέρειας σε μια εξαρτώμενη και μιμητική σχέση προς τη μητρόπολη. Προσάπτει στο μαρξισμό την αποσιώπηση ζητημάτων όπως η φυλή, το φύλο και οι αντι-αποικιακοί αγώνες και καταδεικνύει την ανάγκη διεύρυνσης της οπτικής της αγγλοσαξονικής μαρξιστικής διανόησης στους λόγους αυτών οι οποίοι πάντα υποβαθμίζονταν στο επίπεδο των “άλλων” της Ευρώπης. Παράλληλα, επισημαίνει ότι η θεωρητική επεξεργασία των αγώνων των λαών εκτός της Δύσης ποτέ δε μορφοποιήθηκε σε πολιτική σκέψη σε ένα θεωρητικό ή φιλοσοφικό επίπεδο και οι θεωρητικές συζητήσεις παρέμεναν κατά κύριο λόγο επικεντρωμένες σε μια δυτική θεματολογία¹⁷⁹, επεξεργασμένη από δυτικούς θεωρητικούς, ενώ οι τριηπειρωτικές μορφές μαρξισμού έτειναν να απορρίπτονται ως μη αυθεντικοί μαρξιστικοί εθνικισμοί¹⁸⁰.

¹⁷⁹ Παρά τις σημαντικές επαναδιαμορφώσεις της από αντι-αποικιακούς ηγέτες και διανοούμενους, όπως ο Cabral, ο Fanon, ο Mondlane και ο Neto, η μαρξιστική θεωρία στη Δύση δεν προσάρμοσε άλλες επεξεργασίες μορφών εκμετάλλευσης, καταπίεσης ή αντίστασης, και απέρριψε σε μεγάλο βαθμό το σύνολο της θεωρητικής παραγωγής των τριών ηπείρων.

¹⁸⁰ Βλ. Young R., *White Mythologies*. USA: Routledge (2004), 32-38.

Η Helene Cixous, επικρίνοντας τη μαρξιστική θεωρία της ιστορίας, επισημαίνει ότι, στο βαθμό που αυτή κληρονομεί το σύστημα της εγγεληνής διαλεκτικής, αναπαράγει επίσης τις δομές της γνώσης και τις μορφές πολιτικής καταπίεσης του δυτικοκεντρικού προτύπου θεώρησης του κόσμου, που εισάγει τη διχοτόμηση του κόσμου σε “προηγμένες” και μη δυτικές χώρες και ορίζει την ύπαρξη δύο φυλών, αυτή των κυρίων και αυτή των δούλων και καταλήγει ότι η αφήγηση του συστήματος της παγκόσμιας ιστορίας του Marx είναι κατ’ ουσίαν μια εκδοχή της ιστορίας του ευρωπαϊκού ιμπεριαλισμού¹⁸¹.

Κατά την Cixous, ο τύπος της κατανόησης της *Ιστορίας* ερείδεται, σε ένα θεωρητικό επίπεδο, στη διαλεκτική του εαυτού και του άλλου, όπου το κέντρο είναι ο εαυτός¹⁸². Για τον ορθόδοξο μαρξισμό μπορεί να υπάρξει μόνο ένας “άλλος”, αυτός της εργατικής τάξης, μέσα στον οποίο όλες οι άλλες καταπιεσμένες ομάδες -οι μειονότητες- πρέπει τελικά να ταξινομηθούν.

Κατά τη μεταποικιακή κριτική της *Σχολής των Subaltern*, οι συλλήψεις της μαρξιστικής ταξικής θεωρίας αδυνατούν να εξηγήσουν τις σχέσεις εξουσίας και τις μορφές σύγκρουσης που υποδηλώνονται με τους όρους έθνος, φύλο, και φυλή και η αντιθετική δομή κεφαλαίου – εργασίας, που κεντρικοποιεί την ταξική θέση των υποκειμένων της ιστορίας, προσδιοριζόμενη από τη θέση τους στις σχέσεις παραγωγής, δε μπορεί να ταξινομήσει όλες τις διαδικασίες αλλαγής και να κατανοήσει τις πολιτικές επεμβάσεις άλλων αντιτιθέμενων ομάδων.

Στο *White mythologies* ο Robert Young υποστηρίζει ότι πολλές από τις σύγχρονες σημαίνουσες κριτικές του θεωρητικού παραδείγματος του δομισμού ήταν οι ίδιες προβληματικές. Ενδεικτική είναι η αμφισημία της θέσης του Althusser για τους αγώνες του Τρίτου Κόσμου. Από τη μια, ο Althusser τονίζει emphatically τη συνέχεια των επαναστατικών σοσιαλιστικών κινήσεων του κόσμου στην περίοδο του 20^{ου} αιώνα,

¹⁸¹ Η Cixous παραθέτει ενδεικτικά τη διατύπωση του Hegel, ότι ‘η Αφρική δεν έχει ιστορία’ και τη θέση του Marx για τη βρετανική αποικιοποίηση της Ινδίας, η οποία, παρότι κριτική στο βρετανικό ιμπεριαλισμό, καταλήγει ότι η αποικιοποίηση ήταν απαραίτητη, διότι εισήγαγε την Ινδία στον κόσμο της νεωτερικότητας, και έτσι δημιούργησε τις συνθήκες για μελλοντικούς ταξικούς αγώνες. Helen Cixous and Catherine Clément, *The Newly Born Woman*, trans. Betsy Wing. (Manchester, Manchester University Press, 1986), 70.

¹⁸² Κατά την Cixous, σε εννοιολογικό επίπεδο, η αρχική δυαδική δομή κυρίου - δούλου είναι προβληματική ως τέτοια, προερχόμενη από τη φαινομενολογική υπόθεση της συγκρότησης γνώσης που λειτουργεί σύμφωνα με τη δομή ενός υποκειμένου που αντιλαμβάνεται ένα αντικείμενο, μια διαλεκτική εαυτού/άλλου στην οποία ο άλλος προσδιορίζεται με βάση τον εαυτό, μέσω της άρνησής του ως άλλου πριν να ενσωματωθεί σε αυτόν, και άρα, σε αυτό το σχήμα δεν υπάρχει χώρος για τον άλλο ως τέτοιο. Helen Cixous and Catherine Clément, ό.π.

και επίσης την προσπάθεια των λαών του Τρίτου Κόσμου να κατακτήσουν και να υπερασπιστούν την πολιτική τους ανεξαρτησία και να βγουν στο σοσιαλιστικό δρόμο, διαμέσου “αυθεντικών” επαναστατικών πολιτικών αγώνων. Από την άλλη, παρά τη θεωρητική του παραδοχή των “αυθεντικών” επαναστατικών αγώνων, ο Althusser επικρίνει την προσήλωση του Fanon στους κολασμένους της γης¹⁸³.

Κατά τον Young, ο δομικός μαρξισμός τοποθετείται ευθέως αντίθετα προς την αφοσίωση του Fanon στην απελευθέρωση των λαών του Τρίτου Κόσμου από την εκμετάλλευση και την καταπίεση, υιοθετώντας τη θέση ότι οι εργάτες είναι η μόνη επαναστατική τάξη και τα μόνα πιθανά υποκείμενα της επανάστασης. Ο γαλλικός δομισμός, διαμορφώνοντας τις θεωρητικές του επεξεργασίες σε μεγάλο βαθμό στο εσωτερικό του PCF, αναγνωρίζει και νομιμοποιεί τελικά ως “αυθεντικούς” τους αγώνες του Τρίτου Κόσμου με κριτήριο τη συμμόρφωσή τους με το καθιερωμένο μοντέλο του κόμματος¹⁸⁴.

¹⁸³ Βλ. Robert Young, ό.π.

¹⁸⁴ Βλ. Robert Young, ό.π. Το PCF είχε μια ιστορία αντίθεσης προς τον απελευθερωτικό αγώνα στην Ινδοκίνα και υποστήριξε την ιδέα μιας *Algerie française* καθ’ όλη τη διάρκεια του πολέμου της ανεξαρτησίας. Οι θεωρητικοί του εκπρόσωποι -μεταξύ των οποίων και ο Althusser- επιδοκίμασαν τον ανταποικιακό – αντιιμπεριαλιστικό αγώνα στην Ινδοκίνα, στη βάση του σοσιαλιστικού του χαρακτήρα, αλλά υπερασπίστηκαν το πρότυπο ανοικοδόμησης της Αλγερίας όχι για τους ίδιους τους Αλγερινούς, αλλά για μια νέα τάξη αποίκων. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο *The crisis of marxism* ο Althusser χαρακτηρίζει την Αλγερία ως ήττα, και το Βιετνάμ ως νίκη. Βλ. Louis Althusser, “The Crisis of Marxism”, στο *Il Manifesto, Power and Opposition in Post-Revolutionary Societies* (1979), 229, 231, 236. Trans. Patrick Camiller and Jon Rothschild. London, Ink Links, 225-37.

4. Σύνοψη και συμπεράσματα

Η συμβολή των Subaltern Studies στη σύγχρονη μεταποικιακή κριτική, η οποία αναγνωρίζει ότι ο κριτικός εξοπλισμός της δεν κατέχει μια πανοπτική απόσταση από την αποικιακή ιστορία, αλλά υπάρχει ως επακόλουθο της αποικιοκρατίας¹⁸⁵, επέτρεψε την απομάκρυνση από τις μορφές ιστορικού ευρωκεντρικού¹⁸⁶ λόγου¹⁸⁷ που αναπαρήγαγαν τα προηγούμενα θεωρητικά παραδείγματα αμφισβήτησης της αποικιοκρατίας και της νεοαποικιοκρατίας, όπως αυτά του εθνικισμού και του μαρξισμού. Οι ριζοσπαστικές επαναπροσεγγίσεις των μορφών γνώσης που διαμόρφωσαν η αποικιοκρατία και η δυτική ιμπεριαλιστική ιστορία και η ανάδειξη μιας νέας μορφής ιστορικής γνώσης από τους ιστορικούς των Subaltern Studies ανακαθόρισαν τις θεωρητικές κατευθύνσεις όχι μόνο των νοτιοασιατικών σπουδών, αλλά και της ιστοριογραφίας περιοχών όπως η Αφρική, η Λατινική Αμερική και η Ευρώπη και συνέβαλαν στην αποαποικιοποίηση πεδίων των κοινωνικών επιστημών όπως η ιστορία, η ανθρωπολογία και η λογοτεχνία.

Η συγκρότηση του ιστοριογραφικού παραδείγματος των Subaltern Studies συντελέστηκε στο πλαίσιο αναφοράς της κρίσης στο ινδικό κράτος τη δεκαετία του 1970. Η κυριαρχία του έθνους-κράτους αμφισβητήθηκε στη διάρκεια του

¹⁸⁵ Για παραδείγματα αυτής της έννοιας του μεταποικιακού βλ. “Introduction: After Colonialism”, στο Gyan Prakash, *After Colonialism: Imperial Histories and Postcolonial Displacements* (Princeton, N.J., 1995). Η Spivak μιλάει με αντίστοιχους όρους για τη μεταποικιακότητα. “Είμαστε πάντα μετά την αυτοκρατορία του λόγου, οι ισχυρισμοί μας για αυτή είναι ανεπαρκείς”. Spivak, “Poststructuralism, Marginality, postcoloniality and Value”, στο *Literary Theory Today*, Peter Collier and Helga Geyer-Ryan, eds. (London, 1990), 228. Παρότι οι θεωρητικοί λογοτεχνίας κατέχουν ξεχωριστή θέση στη διαδικασία εισόδου της μεταποικιακής κριτικής στην ακαδημαϊκή ατζέντα, η κριτική δεν περιορίστηκε σε αυτούς: το έργο των ιστορικών των Subaltern Studies οφείλει να θεωρηθεί ως σημαντικό κομμάτι της μεταποικιακής κριτικής. Για άλλα παραδείγματα της συνεισφοράς των ιστορικών σε αυτή την κριτική, βλ. *Colonialism and Culture*, Nicholas B. Dirks, ed. (Ann Arbor, Mich., 1992)· *Confronting Historical Paradigms: Peasants, Labor, and the Capitalist World System in Africa and Latin America*, Frederic Cooper, Allen F. Isaacman, Florencia E. Mallon, William Roseberry, and Steve J. Stern, eds. (Madison, Wis., 1993)· Gyan Prakash, *Bonded Histories: Genealogies of Labor Servitude in Colonial India* (Cambridge, 1990)· και Vicente L. Rafael, *Contracting Colonialism: Translation and Christian Conversion in Tagalog Society under Early Spanish Rule* (Ithaca, N.Y., 1988).

¹⁸⁶ Με τον όρο ευρωκεντρικός δεν εννοείται ένας λόγος που ακολουθεί το παράδειγμα των δυτικών συγγραφέων και διανοητών: ο ευρωκεντρισμός αναφέρεται στον ιστορικισμό ο οποίος προβάλλει τη Δύση ως Ιστορία.

¹⁸⁷ Υιοθετώντας μια ανάλυση που αποδίδει την ανάπτυξη της μεταποικιακής κριτικής στην ύπαρξη διαρροών στο εσωτερικό της φουκωικής αντιθετικής δομής γνώσης/εξουσίας, ο Homi Bhabha αναφέρεται σε αυτή ως μια υβριδική μορφή γνώσης η οποία συγκροτείται στο εσωτερικό των δομών της δυτικής κυριαρχίας τις οποίες επιχειρεί να ανασκευάσει.

εθνικιστικού αγώνα ενάντια στη βρετανική διακυβέρνηση, καθώς το πρόγραμμα καπιταλιστικής νεωτερικότητας που εισήγαγε όξυνε τις κοινωνικές και πολιτικές ανισότητες και συγκρούσεις. Με την έκρηξη δυναμικών κινημάτων διαφορετικών ιδεολογικών αποχρώσεων, τα οποία αμφισβήτησαν το ρόλο του ως οργάνου λαϊκής εκπροσώπησης, το κράτος κατέφυγε αφενός στη διόγκωση των κατασταλτικών μηχανισμών, προκειμένου να διαφυλάξει την κυριαρχία του, και αφετέρου στην υιοθέτηση μιας λαϊκιστικής συνθηματολογίας και προγραμματικών διακηρύξεων, προκειμένου να ανακτήσει τη νομιμοποίησή του¹⁸⁸.

Στο χώρο της ιστορίας, η κριτική στην εθνικιστική ιστοριογραφία συγκροτείται από τη σχολή του Cambridge με βάση μια ανάλυση που κεντριοκοποιεί το ρόλο των ελίτ στην κατασκευή μιας εθνικιστικής συνείδησης και αποδίδει στους μεταξύ τους ανταγωνισμούς τη διαμόρφωση του πλαισίου αναφοράς της αποικιακής ιστορίας της Ινδίας¹⁸⁹. Η μαρξιστική κριτική στις ελιτιστικές αναλύσεις της σχολής του Cambridge αναδεικνύει ένα παράδειγμα ανασυγκρότησης της ιστορίας των κατώτερων τάξεων, το οποίο, ωστόσο, αφομοιώνοντας αξιώματα της ιδεολογίας του έθνους-κράτους -όπως αυτό της νεωτερικότητας- και υιοθετώντας μια αφήγηση που κεντριοκοποιεί τον ιστορικό ρόλο του τρόπου παραγωγής και αποτιμά ως προ-νεωτερικές τις ιδεολογίες της κάστας και της θρησκείας, αδυνατεί αφενός να προσεγγίσει τα πολιτισμικά και κοινωνικά συμφραζόμενα των κατώτερων τάξεων και αφετέρου να αποτιμήσει την ιστορικότητα των αγροτικών εξεγέρσεων, τις οποίες προσλαμβάνει ως προπολιτικές μορφές μιας προ-επαναστατικής συνείδησης.

¹⁸⁸ Όπως επισημαίνει ο Gyan Prakash, η εφαρμογή αυτών των μέτρων από την κυβέρνηση της Indira Gandhi διασφάλισε την κυριαρχία του κράτους, αλλά υπέσκαψε το κύρος των θεσμών του: *Οι βασικοί θεσμοί του νεωτερικού έθνους-κράτους –πολιτικά κόμματα, εκλογικές διαδικασίες, κοινοβουλευτικά σώματα, γραφειοκρατικοί μηχανισμοί, νομικό σύστημα, και η ιδεολογία της ανάπτυξης- επιβίωσαν, αλλά η αξίωσή τους ότι εκπροσωπούν την κουλτούρα και την πολιτική βούληση των μαζών υπέστη καίριο πλήγμα.* Πρβλ. Gyan Prakash, *Subaltern Studies as Postcolonial Criticism*.

¹⁸⁹ Η κλασική διατύπωση της “Σχολής του Cambridge” βρίσκεται στη μελέτη του Anil Seal *The Emergence of Indian Nationalism: Competition and Collaboration in the Later Nineteenth Century* (Cambridge, 1968), η οποία συνοψίζεται στη θέση ότι ο ινδικός εθνικισμός προήλθε από τις μορφωμένες ελίτ, στον ανταγωνισμό τους για “καρβέλια και ψάρια” αξιωμάτων. Η θέση τροποποιήθηκε στο *Locality, Province and Nation: Essays on Indian Politics, 1870-1940*, J. Gallagher, G. Jognson, και Anil Seal, eds. (Cambridge, 1973), εξελίσσοντας την άποψη ότι ο εθνικισμός αναδύθηκε από την εμπλοκή των τοπικών και περιφερειακών ελίτ στους αποικιακούς θεσμούς. “Καθώς οι επίσημοι θεσμοί κατήλθαν στην τοπικότητα της επαρχίας, οι ελίτ ανήλθαν στο κεντρικό επίπεδο για να εξασφαλίσουν την τοπική και περιφερειακή κυριαρχία τους, θεωρώντας τον εθνικισμό ένα χρήσιμο όργανο εκφοράς των ενδιαφερόντων τους.”

Ασκώντας κριτική στην απουσία των subaltern ως υποκειμένων της ιστορίας στις αποικιακές, εθνικιστικές και μαρξιστικές αφηγηματοποιήσεις, οι Subaltern Studies αναδεικνύουν ένα νέο ιστοριογραφικό παράδειγμα στις νοτιοασιατικές σπουδές.

Η προσπάθεια ανασυγκρότησης της αυτονομίας των subaltern ως υποκειμένων ανέδειξε κοινά σημεία αναφοράς με τις προσεγγίσεις της ιστορίας από τα κάτω στη Δύση. Ωστόσο, σε αντίθεση με την αγγλική και την αμερικανική κοινωνική θεωρία, οι Subaltern Studies αντλούν από μια αντι-ουμανιστική δομιστική και μεταδομιστική κριτική. Οι αναγνώσεις των αποικιακών αρχειακών τεκμηρίων από τον Ranajit Guha διαφοροποιούνται ρητά από τους Ferdinand de Saussure, Claude Lévi-Strauss, Roman Jakobson, Roland Barthes και Michel Foucault. Όπως επισημαίνει ο Dipesh Chakrabarty, η άντληση από τις θεωρητικές αναλύσεις αυτών των θεωρητικών και η θεματοποίηση κειμενικών αναγνώσεων προέρχεται εν μέρει από την απουσία γραπτών τεκμηρίων της εργατικής τάξης και πηγών προσβάσιμων στους Βρετανούς ιστορικούς¹⁹⁰. Η απουσία γραπτών πηγών της ινδικής αγροτικής τάξης θέτει αντίστοιχα προβλήματα στην ανασυγκρότηση της ιστορίας της από τους ιστορικούς των Subaltern Studies. Ωστόσο, η έμφαση στις αναγνώσεις των κειμένων και η άντληση από θεωρητικούς όπως ο Foucault, οι αναλύσεις του οποίου αμφιβολοποιούν την ιδέα του αυτόνομου υποκειμένου, εμπειρείχαν την επίγνωση ότι η περίπτωση του αποικιακού subaltern δεν ήταν απλώς μια μορφή “γενικής” subalternity. Καθώς η λειτουργία σχέσεων εξουσίας σε αποικιακά και μητροπολιτικά θέατρα είχε αντιστοιχίες, οι όροι της subalternity αναδείκνυαν καίριες διαφοροποιήσεις. Σε αυτό το πλαίσιο, οι Subaltern Studies απομακρύνθηκαν από την προοπτική μιας ινδικής εκδοχής της ιστορίας από τα κάτω, επιχειρώντας να κατανοήσουν τη διαφορετικότητα των subaltern και να γράψουν διαφορετικές ιστορίες. Η διαφορά αυτή διευρύνθηκε στη συνέχεια, καθώς η επιθυμία ανασύστασης του subaltern υποκειμένου συγκροτήθηκε παράλληλα με την ανάλυση της διαδικασίας κατασκευής της subalternity από τους κυρίαρχους λόγους. Όπως διαπιστώνει η Spivak, η ένταση μεταξύ της ανασύστασης του

¹⁹⁰ Dipesh Chakrabarty, “Trafficking in History and Theory: Subaltern Studies”, *Beyond the Disciplines: The New Humanities*, K. K. Ruthven, ed. (Canberra, 1992), 102.

subaltern ως υποκειμένου εξωτερικού του λόγου των ελίτ και της ανάλυσης της subalternity ως αποτελέσματος των παρεκβατικών συστημάτων ήταν έκδηλη από τη στιγμή συγκρότησης της πειθαρχίας των Subaltern Studies και εξακολουθεί¹⁹¹.

Στις αναλύσεις των ιστορικών των Subaltern Studies για τη συγκρότηση της subalternity ως παράγωγης των κυρίαρχων λόγων¹⁹² αναδεικνύεται μια διφυής ανάγνωση, η οποία αφενός προσεγγίζει το subaltern ως ένα υποκείμενο εξωτερικό του λόγου των ελίτ και αφετέρου προσδιορίζει τη subalternity ως παράγωγη διαφορικών συστημάτων και ως σημείο εκβολής των αντιφάσεων μορφών του κυρίαρχου λόγου των ελίτ.

Ο Partha Chatterjee, στο *Nationalist Thought and the Colonial World*, ερμηνεύοντας τη διαφορικότητα των μορφοποιήσεων του εθνικιστικού λόγου, τονίζει τις πιέσεις που ασκεί στον κυρίαρχο λόγο το πρόβλημα της αντιπροσώπευσης των μαζών. Οι εθνικιστές αντιμετώπισαν αυτό το πρόβλημα περιθωριοποιώντας συγκεκριμένες μορφές μαζικής δράσης και έκφρασης που αντιστρατεύονταν την -διατυπωμένη από τον εθνικιστικό λόγο- στοχοθεσία της μετάβασης στη νεωτερικότητα. Η στρατηγική αυτή εξασφάλισε την κυριαρχία αλλά όχι την ηγεμονία των ελίτ στην κουλτούρα και την πολιτική δράση των subaltern. Στο *The Nation and Its Fragments* επαναφέρει την προβληματική της ιδιοποίησης της subalternity, αναδεικνύοντας τις διαδικασίες με τις οποίες η ιδέα του έθνους φαντασιοποιήθηκε αρχικά στο πολιτισμικό πεδίο και στη συνέχεια προσέλαβε μια πολιτική εργαλειοκότητα από τις ελίτ, οι οποίες “κανονικοποίησαν” τις προσδοκίες

¹⁹¹ Gayatri Chakravorty Spivak, “Subaltern Studies: Deconstructing Historiography”, *Subaltern Studies IV* (Delhi, 1985), 337-38.

¹⁹² Στις επεξεργασίες του για την ιστοριογραφία των αγροτικών εξεγέρσεων στην αποικιακή Ινδία ο Guha διακρίνει τρεις αλληλοδιαπλεκόμενες, αλληλοσυμπληρούμενες μορφές λόγων, οι οποίες διαφοροποιούνται μεταξύ τους με βάση το χρονικό σημείο εμφάνισής τους στην ιστορία και το βαθμό της -ρητής ή άρητης- ταύτισης τους με τον επίσημο αποικιακό - ιμπεριαλιστικό λόγο. Η συγκρότηση του αντεπαναστατικού λόγου από τους επίσημους κυβερνητικούς θεσμούς (πρωτογενής λόγος) μεταγράφεται -σε μια ύστερη χρονικότητα- σε μια αφηγηματοποιημένη μορφή λόγου με φορέα τα επίσημα κείμενα εκθέσεων και χρονογραφήμάτων (δευτερογενής λόγος) και στη συνέχεια ενσωματώνεται και αναπαράγεται από ιστορικούς οι οποίοι είναι απομακρυσμένοι από το χρόνο εκδήλωσης του αρχικού γεγονότος (τριτογενής λόγος). Σε κάθε περίπτωση, ο τριτογενής λόγος, διατηρώντας την άρνηση να αναγνωρίσει την αγροτική επαναστατική τάξη ως υποκείμενο, αναπαράγει το ιμπεριαλιστικό - αποικιακό, αντεπαναστατικό αφήγημα.

των subaltern για αυτοδιάθεση, προς την κατεύθυνση της δημιουργίας ενός νεωτερικού έθνους-κράτους.

Με την ανάλυση των διαδικασιών της κανονικοποίησης και της κυριάρχησης μορφών κουλτούρας και πολιτικής, μέσα από τα κείμενα των ελίτ, οι ιστορικοί των Subaltern Studies επιχειρούν να καταδείξουν το διπλό ρόλο της ανακατασκευασμένης από την εθνικιστική ελίτ ιστορίας –αφενός να συγκροτήσει όρους αμφισβήτησης της αποικιακής κυριαρχίας και αφετέρου να νομιμοποιήσει τη θέση της ελίτ απέναντι στις subaltern τάξεις- και να αναδείξουν τους subaltern ως τα υποκείμενα της ιστορίας τους. Όπως επισημαίνει ο Gyan Praksah, η προσέγγιση αυτή είναι χαρακτηριστικά εμφανής στις αναλύσεις των γραπτών εξεχουσών πολιτικών προσωπικοτήτων όπως οι Mahatma Gandhi και Jawaharlal Nehru και της πολιτικής πρακτικής του Ινδικού Εθνικού Κογκρέσου. Στο πλαίσιο αυτό, οι μελέτες των Subaltern Studies καταδεικνύουν τη διαδικασία με την οποία το ξαναγράψιμο της ιστορίας από τον ελιτιστικό εθνικισμό στόχευσε ταυτόχρονα στην αμφισβήτηση της αποικιακής διοίκησης και στην προστασία της από τους subaltern¹⁹³ και τη λειτουργία της αποικιοκρατίας, του εθνικισμού και του κομμουνισμού στις ιστορικές διαδικασίες που οδήγησαν στη διχοτόμηση της Βρετανικής Ινδίας σε Ινδία και Πακιστάν –μια προβληματική η οποία επικαιροποιήθηκε με την επανεμφάνιση των ινδο-μουσουλμανικών εξεγέρσεων¹⁹⁴.

Το κεντρικό πρόταγμα της στροφής στην ανάλυση των λόγων είναι ο αναπροσδιορισμός της έννοιας του subaltern. Η στροφή αυτή δε συνιστά υποκατάσταση της αναζήτησης και έρευνας subaltern ομάδων από την ανακάλυψη λόγων και κειμένων. Παρότι κάποιοι ερευνητές απορρίπτουν τη θετικιστική ανάκτηση των subaltern, η έννοια της δομικής ετερογένειας, ωστόσο όχι αυτονομίας, των subaltern με το κυρίαρχο παραμένει κεντρική. Η ετερογένεια αυτή τοποθετείται στους εγκιβωτισμένους στις κυρίαρχες δομές και οργανικούς στη λειτουργία της εξουσίας λόγους. Οι subaltern και η subalternity δεν εξαφανίζονται

¹⁹³ Βλ., για παράδειγμα, Shahid Amin, “Gandhi as Mahatma: Gorakhpur District, Eastern UP, 1921-2”, *Subaltern Studies III* (Delhi, 1984), 1-61· και “Approver’s Testimony, Judicial Discourse: The Case of Chauri Chaura”, *Subaltern Studies V* (Delhi, 1987), 166-202.

¹⁹⁴ Βλ. Pandey, *Construction of Communalism in Colonial North India*· και Gyanendra Pandey, “In Defense of the Fragment: Writing about Hindu-Muslim Riots in India Today”, *Representations*, 37 (Winter 1992): 27-55.

στο λόγο, αναδεικνύονται στις διαρρωγές του, υποτελείς στις δομές στις οποίες αντιπαρατίθενται.

Ο Shahid Amin καταδεικνύει ότι οι Ινδοί εθνικιστές, στα 1921-1922, αντιμετωπίζοντας τη βαθιά ανατρεπτική γλώσσα της αγροτικής πολιτικής πράξης, παρουσίασαν τις αγροτικές δράσεις ως δικές τους, γκαντιανές. Αδυνατώντας να αναγνωρίσουν την εξεγερσιακή ιδιοποίηση του Gandhi από τους αγρότες, οι Ινδοί εθνικιστές την αναπαρέστησαν υπό τη στερεοτυπική μορφή της σχέσης αγίου-πιστού¹⁹⁵. Ο Amin αναπτύσσει περαιτέρω αυτή τη διατύπωση στην καινοτομική μονογραφία του για την αγροτική βία το 1922, η οποία προκάλεσε το θάνατο αστυνομικών και οδήγησε το Gandhi στην αναστολή της εκστρατείας μη-συνεργασίας με τη βρετανική διοίκηση. Γυρνώντας σε αυτή τη συμβολική στην ινδική εθνικιστική ιστορία χρονολογία, ο Amin καταδεικνύει ότι αυτό το βίαιο γεγονός “εγκληματοποιήθηκε” στον αποικιακό δικανικό λόγο και “εθνικοποιήθηκε” από τις εθνικιστικές ελίτ, αρχικά μέσα από μια “υποχρεωτική αμνησία” και στη συνέχεια μέσα από μια επιλεκτική ενθύμηση και επανιδιοποίηση¹⁹⁶. Παίρνοντας ένα άλλο παράδειγμα, ο Guanendra Pandey υποστηρίζει ότι ο λόγος του ινδικού έθνους-κράτους, ο οποίος καλείτο να αναπαριστά την Ινδία ως μια εθνική κοινότητα, αδυνατούσε να αναγνωρίσει την κοινότητα -θρησκευτική, πολιτισμική, κοινωνική και τοπική- ως μια πολιτική μορφή· έτσι αντέτεινε τον εθνικισμό (ο οποίος υπερκεράζει τη διαφορά) στον κοινοτισμό (ο οποίος υπερκεραίνεται από τη διαφορά)¹⁹⁷.

Οι επανεξετάσεις αυτές της νοτιοασιατικής ιστορίας υποδειγματοποιούν μια ιδεοτυπική φιγούρα του subaltern, δημιουργώντας ένα πλαίσιο της κριτικής το οποίο δεν εξασφαλίζει μια μη αδιαμεσολάβητη προσέγγιση της πραγματικότητάς του. Οι πραγματικοί subaltern και η subalternity αναδύονται ανάμεσα στις πτυχές, τις αποσιωπήσεις και υπερκαθορισμένες διακηρύξεις του λόγου. Ερμηνεύοντας την αγροτική βία του 1922, ο Amin προσδιορίζει την επίδραση της subaltern παρουσίας στη δημιουργία ενός καίριου διλήμματος στον εθνικιστικό λόγο. Οι εθνικιστές αδυνατούσαν ταυτόχρονα να επιδοκιμάσουν και να αναγνωρίσουν την αγροτική βία

¹⁹⁵ Amin, “Gandhi as Mahatma”, 2-7.

¹⁹⁶ Βλ. Pandey, *Event, Metaphor, Memory: Chauri Chaura 1922-1992* (Berkeley, Calif., 1995).

¹⁹⁷ Βλ. Pandey, *Construction of Communalism in Colonial North India*, 235-43, 254-61.

ως εθνικιστική δραστηριότητα και να αναγνωρίσουν τους “εγκληματίες” αγρότες ως μέρος του έθνους. Επιχείρησαν να επιλύσουν το δίλημμα αποδεχόμενοι το γεγονός στην αφήγηση του έθνους αλλά αρνούμενοι την ύπαρξη υποκειμένου της εξέγερσης: οι αγρότες έδρασαν έτσι είτε εξωθούμενοι, είτε επειδή ήταν ανεπαρκώς εξασκημένοι στις μεθόδους της μη-βίας.

Η subalternity αναδύεται έτσι από το παράδοξο της λειτουργίας της εξουσίας, από τη λειτουργία του κυρίαρχου λόγου, καθώς αναπαριστά την αγροτική ιστορική δράση ως μια αυθόρμητη και “προ-πολιτική” απάντηση στην αποικιακή βία. Δεν εμφανίζεται πια στο εξωτερικό του λόγου των ελίτ, σε ένα αυτόνομο πεδίο δράσης, φερόμενη από ένα υποκείμενο με μία θέληση την οποία καταστέλλει και κατακυριεύει αλλά δεν προσδιορίζει η κυριαρχία. Αντίθετα, αναφέρεται στο ιστορικό δρων πρόσωπο χωρίς το οποίο ο κυρίαρχος λόγος δε μπορεί να υπάρξει.

Αυτό το πλαίσιο οροθέτησης της subalternity, διαφορετικό από την εικόνα του αυτόνομου υποκειμένου, αναδύθηκε μέσα από την αντιπαράθεση προς το συστηματικό κατακερματισμό της ιστορικής καταγραφής της subalternity. Αυτές οι καταγραφές καταδεικνύουν την αναγκαία αποτυχία των subaltern να συγκροτήσουν ένα αυτόνομο πεδίο δράσης και την πίεση που άσκησαν στα συστήματα τα οποία επέφεραν την καταστολή και τον κατακερματισμό τους. Η αποτύπωση του ασυνεχούς τύπου της subalternity απαιτεί μια στρατηγική η οποία αναγνωρίζει την ανάδυση και τον εξοβελισμό του subaltern υποκειμένου στους κυρίαρχους λόγους. Χρησιμοποιώντας αυτή τη στρατηγική, οι ερευνητές των Subaltern Studies ανατοποθέτησαν και αναπροσδιόρισαν την έννοια του subaltern, ενισχύοντας την ιστορική της απείθεια.

Η μελέτη της subalternity ως κατασκευής αναφορικής προς τους κυρίαρχους λόγους και η θεματοποίηση της περιθωριοποίησης “άλλων” μορφών γνώσης από την αποικιοκρατία και –δευτερογενώς– τον εθνικισμό συγκρότησαν μια ριζοσπαστική κριτική στο δυτικό γνωσιολογικό παράδειγμα –με αιχμή την επιστημολογία της ιστορίας. Σε αυτό το πλαίσιο, αναδεικνύονται πολλαπλά επίπεδα σύγκλισης των Subaltern Studies με τη μεταποικιακή κριτική στους χώρους των πολιτισμικών και των ιστορικών σπουδών.

Στο *Postcoloniality and the Artifice of History*, ο Dipesh Chakrabarty προσδιορίζει την επιστήμη της ιστορίας ως μια θεωρητική κατηγορία της οποίας ο συγκροτούμενος στην Ακαδημία λόγος αναπαράγει μια συγκεκριμένη εξουσιαστική μορφή γνώσης, σταθερό σημείο αναφοράς της οποίας είναι η “Ευρώπη”, ως το κυρίαρχο, θεωρητικό υποκείμενο όλων των -δυτικών και μη-δυτικών- ιστοριών. Εξετάζοντας τη μεθοδολογία των μαρξικών αναλύσεων του κεφαλαίου και της ταξικής πάλης, ο Chakrabarty επισημαίνει μια αντίστοιχη ιστορικοιστική ευρωκεντρική αφηγηματοποίηση της παγκόσμιας ιστορίας, η οποία θέτει τους όρους μιας ριζοσπαστικής κριτικής στη μετέπειτα μαρξιστική ιστοριογραφία¹⁹⁸.

Στις μελέτες των Subaltern Studies επισημαίνεται ότι η κυριαρχική ευρωκεντρική αφήγηση της ιστορίας, θεμελιώνοντας τη subalternity των μη-δυτικών ιστοριών και κοινωνιών και τη νομιμοποίηση του ευρωπαϊκού ιμπεριαλισμού, ισχυροποιεί παράλληλα τους τοπικούς εθνικισμούς και το ιδεολόγημα του έθνους-κράτους. Στην ινδική περίπτωση, η εργαλειοποίηση της Ιστορίας, του Λόγου και της Προόδου για την κανονικοποίηση της *ανορθολογικότητας* των αγροτών υπέβαλε τη νομιμοποίηση της ιστορικής αφήγησης της εθνικιστικής ελίτ και συστηματοποίησε την αποικιοποίηση της γνώσης.

Η συγκρότηση ενός θεωρητικού λόγου επανεξέτασης της ιστορίας ο οποίος κεντροποιεί την αποδόμηση των κυριαρχικών δυιστικών αντιθετικών προτύπων κατανόησης του κόσμου αναδεικνύει ένα κοινό θεωρητικό προσανατολισμό των Subaltern Studies με τις μεταποικιακές σπουδές. Η αποδόμηση της μυθοποιητικής κατασκευής της Δύσης ως του ιστορικού φορέα του Λόγου, της Προόδου και της Νεωτερικότητας, η οποία, όπως επισημαίνει ο Dipesh Chakrabarty, παγκοσμιοποιήθηκε μέσω της ιμπεριαλιστικής εξάπλωσης και του εθνικισμού,

¹⁹⁸ Εκκινώντας από μια κριτική στις αναλύσεις του E.P.Thompson για τη συνείδηση της αγγλικής αγροτικής τάξης, ο Chakrabarty ανέδειξε την αδυναμία της μαρξιστικής ιστοριογραφίας να κατανοήσει μορφές ταξικής συνειδητοποίησης και πολιτικού πράττειν που δημιουργούν κατηγορίες όπως οι κάστες και η θρησκεία. Η ατελής συγκρότηση ταξικής συνείδησης που αποδίδουν στις αγροτικές και εργατικές τάξεις των τρι-ηπειρωτικών κοινωνιών αυτές οι αναλύσεις προϋποθέτει την ύπαρξη μιας κοινής *εμπειρίας* καπιταλιστικής παραγωγής και την ύπαρξη ενός καθολικού υποκειμένου, φορέα μιας κοινής χειραφετητικής συνείδησης. Κατά τον Chakrabarty, η συλλογιστική αυτή είναι κυρίαρχη στις μαρξικές και μαρξιστικές αναλύσεις, οι οποίες, παρότι θεμελιώνουν ορθά τη διάκριση προλετάριου-πολίτη, υιοθετούν τις *Διαφωτιστικές* έννοιες της ελευθερίας και της δημοκρατίας για να προσδιορίσουν το χειραφετητικό πράττειν και παράλληλα αναγνωρίζουν το έθνος-κράτος ως όργανο φιλελεύθερου μετασχηματισμού των ιεραρχικά δομημένων προνεωτερικών κοινωνιών.

αντλεί από το εσωτερικό των -ετερογενών στη λειτουργία τους- δομών εξουσίας, αναδεικνύοντας τις αντιφάσεις των μορφών της αποικιακής αρχαιολογίας της γνώσης.

Η ινδική ιστορική συγγραφή, παρότι έχει ως αντικείμενο μελέτης το νοτιοασιατικό χώρο, ανέπτυξε εξαρχής το θεωρητικό της λόγο με σημεία αναφοράς την προβληματοποίηση της εμπειρίας και την κριτική επανεξέταση των μητροπολιτικών λόγων¹⁹⁹. Παράλληλα, η πανεπιστημιακή εκπαίδευση στο χώρο της Νότιας Ασίας συγκροτήθηκε από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα σε συνάρτηση με τη μητροπολιτική ακαδημία, ενώ στον κλάδο των νοτιοασιατικών σπουδών σημειώθηκε έντονη κινητικότητα στη Δύση. Σε αυτό το πλαίσιο, η ριζοσπαστική παρέμβαση των Subaltern Studies στη νοτιοασιατική ιστοριογραφία προσέλαβε διαστάσεις μιας οξείας κριτικής στους λόγους της δυτικής κυριαρχίας και συνολικά στην επιστημολογία της ιστορίας.

Η ιστοριογραφία των Subaltern Studies επεξεργάστηκε μαρξιστικές και μεταδομιστικές αναλύσεις, τις οποίες προσάρμοσε σε ένα αναλυτικό σχήμα με σημείο αναφοράς τη θέση των subaltern στην ιστορία. Όπως επισημαίνει ο Gyan Prakash, παράλληλα με την υιοθέτηση των γκραμισιανών μαρξιστικών αναλύσεων στη σύλληψη της έννοιας του subaltern και στην προσέγγιση της ηγεμονίας και της κυριαρχίας και της φουκωικής γενεαλογικής ανάλυσης για την επεξεργασία του λόγου της νεωτερικότητας, το υπόδειγμα των Subaltern Studies υπέβαλε το μαρξισμό στη μεταδομιστική κριτική του ευρωπαϊκού ανθρωπισμού και διατήρησε τους subaltern ως το κεντρικό σημείο αναφοράς. Η αυτονομία του πολιτικού πράττειν των subaltern, καταδεικνύοντας τα όρια του κυρίαρχου λόγου και των μορφών αφηγηματοποίησης, είναι προσδιοριστική του ευρωκεντρισμού της μαρξικής ανάλυσης για το κεφάλαιο. Η μαρξική χειραφετητική αφήγηση, εισηγμένη στο μη-δυτικό κόσμο, ισχυροποίησε το λόγο που αρχικά συγκρότησε η αποικιοκρατία και στη συνέχεια νομιμοποίησε το έθνος-κράτος.

¹⁹⁹ Ο Chakrabarty επισημαίνει ότι οι ιστορίες της αποικιοκρατίας και του εθνικισμού εισήγαγαν το λόγο της νεωτερικότητας, του καπιταλισμού και της εθνικότητας στην ιστορία του νοτιοασιατικού χώρου, ανάγοντάς την σε τμήμα αυτού του ιστορικού λόγου που διατυπώνεται με αφετηριακό σημείο τη σύγχρονη Δύση.

Δεδομένης της θέσης της Νότιας Ασίας στο πλέγμα του ιστορικού λόγου της σύγχρονης Δύσης, η παρέμβαση των Subaltern Studies στη νοτιοασιατική ιστοριογραφία μετεξελίχθηκε σε μια οξεία κριτική της πειθαρχίας της ιστορίας. Μέσα από τις μακρές ιστορίες της αποικιοκρατίας και του εθνικισμού, ο λόγος της νεωτερικότητας, του καπιταλισμού και της ιθαγένειας απέκτησε μια ισχυρή παρουσία στην ιστορία της περιοχής. Τα μεγάλα και ακμάζοντα ιδρύματα ανώτατης εκπαίδευσης στη Νότια Ασία λειτουργούσαν από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα σε σχέση με τη μητροπολιτική ακαδημία, ενώ στη Δύση δημιουργήθηκαν κέντρα για νοτιοασιατικές σπουδές. Για όλους αυτούς τους λόγους, η ιστορική ακαδημία της Ινδίας διατύπωσε κριτικές στους μητροπολιτικούς λόγους, παρότι αντικείμενό της παραμένει ο χώρος της Νότιας Ασίας. Οι Subaltern Studies μετέτρεψαν την εμπλοκή της Νότιας Ασίας με τη σύγχρονη Δύση σε βάση μεταστροφής της παρέμβασής τους στη νοτιοασιατική ιστορία σε μια κριτική των λόγων της δυτικής κυριαρχίας.

Οι Subaltern Studies διαμόρφωσαν την κριτική τους διαπλέκοντας τόσο το μαρξισμό όσο και το μεταδομισμό. Παρότι η επίδραση του γκραμισιανού μαρξισμού είναι πρόδηλη στη σύλληψη του subaltern και στην προσέγγιση ζητημάτων όπως η κυριαρχία και η ηγεμονία, ο μαρξισμός έγινε αντικείμενο της μεταδομιστικής κριτικής του ευρωπαϊκού ανθρωπισμού. Πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι, όπως διαπιστώνει η Spivak, παρότι “υπάρχει μια συνάφεια μεταξύ του ιμπεριαλιστικού υποκειμένου και του υποκειμένου του ανθρωπισμού”, η ευρωπαϊκή κριτική στον ανθρωπισμό δεν παρέχει την πρωταρχική κινητήρια δύναμη για το έργο των Subaltern Studies²⁰⁰. Παρότι χρησιμοποιείται η γενεαλογική ανάλυση του Foucault στην προσέγγιση του λόγου της νεωτερικότητας, το subaltern κατέχει την πλεονεκτική θέση στην κριτική. Η ατιθάσευτη παρουσία του subaltern, καταδεικνύοντας τα όρια του κυρίαρχου λόγου και των πειθαρχιών της αναπαράστασης, επιτρέπει στις Subaltern Studies να προσδιορίσουν την ευρωπαϊκή προέλευση της μαρξικής ανάλυσης του κεφαλαίου και να αναδείξουν τη Διαφωτιστική στρατηγική της. Εκτός Ευρώπης, στις subaltern περιοχές, η μαρξική χειραφετητική αφήγηση αποκαλύπτεται ως τελολογική, βαθιά εμπλεκόμενη σε ένα λόγο ο οποίος ήταν στο παρελθόν μέρος της αποικιοκρατίας και στο παρόν

²⁰⁰ Spivak, “Subaltern Studies: Deconstructing Historiography”, 337.

εξυπηρετεί τη νομιμοποίηση του έθνους-κράτους²⁰¹. Αυτή η κριτική διαπλοκή μαρξισμού και μεταδομισμού, αντλώντας από την έννοια του subaltern, προσδιορίζει το έργο των Subaltern Studies.

Οι Subaltern Studies, ως μεταποικιακό ιστοριογραφικό κριτικό παράδειγμα, αντλούν από το χαρακτηριστικό συνδυασμό μαρξισμού, μεταδομισμού, Gramsci και Foucault, σύγχρονης Δύσης και Ινδίας, αρχαικής έρευνας και κειμενικής κριτικής. Καθώς το παράδειγμα μεταφράζεται σε άλλες περιοχές και πειθαρχίες, πρέπει να αναγνωριστούν οι ασύμφωνες ιστορίες της αποικιοκρατίας, του καπιταλισμού και της subalternity σε διαφορετικές περιοχές. Εναπόκειται στους μελετητές, συμπεριλαμβανομένων των ευρωπαϊστών, αυτών των πεδίων να προσδιορίσουν τη χρήση της θεώρησης των Subaltern Studies σχετικά με τη subalternity και την κριτική της αποικιακής γενεαλογίας του λόγου της νεωτερικότητας. Απεικονίζοντας μια διαπραγμάτευση μεταξύ νοτιοασιατικής ιστοριογραφίας και της δυτικής πειθαρχίας της ιστορίας, το πρόταγμα των Subaltern Studies δε μπορεί να περιοριστεί στη Νότια Ασία και ταυτόχρονα δε μπορεί να παγκοσμιοποιηθεί. Συγκροτούμενες μεταξύ των δύο, οι Subaltern Studies, ως αμφιθυμικό αποικιακό επακόλουθο, συνιστούν μια πράξη μετάφρασης.

²⁰¹ Chakrabarty, *Rethinking Working-Class History*, 224-29.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ahmad A. (1992). *In Theory: Classes, Nations, Literatures*. London: Verso.
- Althusser L. (1977). *For Marx*, trans. Ben Brewster. London, Verso.
- Althusser L. and Balibar E. (1970). *Reading Capital* (1968), trans. Ben Brewster. London, NLB.
- Althusser L. (1979). The Crisis of Marxism, στο II Manifesto, Power and Opposition in Post-Revolutionary Societies.
- Amin S. (1995). *Event, Memory, Metaphor*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Amin S. and Chakrabarty D. eds. (1996). *Subaltern Studies IX*. Delhi: Oxford University Press.
- Amin S. (1997). *Alternative Histories: A View from India*. University of Delhi.
- Appadurai Ar. (1986). *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Arnold D. (1977). *The Congress in Tamilnadu: National Politics in South Asia, 1919-1937*. New Delhi: Manohar.
- Arnold D. (1993). *Colonizing the Body: State Medicine and Epidemic Diseases in Nineteenth-Century India*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Arnold D. and Hardiman eds. (1993). *Subaltern Studies vol. VIII*. Delhi.
- Ashcroft B., Griffiths G., Tiffin H. (1995). *The post-colonial studies reader*. London : Routledge.
- Ashcroft B., Griffiths G., Tiffin H. (1999). *Key concepts in post-colonial studies*. London : Routledge.
- Axel B. (2002). *From the margins : historical anthropology and its futures*. Durham : Duke University Press.
- Barthes R. (1977). *Image-Music-Text*. London: Fontana.
- Bassnett S. (1998). *Συγκριτική Γραμματολογία. Κριτική Εισαγωγή*. Αθήνα: Πατάκης.
- Bassnett S., Trivedi H. (1999). *Post-colonial translation : theory and practice*. London : Routledge.
- Behrens C.B.A. *Society, Government, and the Enlightenment: The Experiences of Eighteenth-Century France and Prussia*. London: Thames & Hudson.

- Belsey C. (2002). *Poststructuralism. A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Beverly J., Oviedo J. and Aronna M. eds. (1995). *The Postmodernism Debate in Latin America*. Durham, NC, Duke University Press.
- Bhabba H. (2007). *The Location of Culture* [1994]. New York: Routledge.
- Bhabba H. (2008). *Nation and Narration*. New York: Routledge.
- Bhabba H. *Of Mimicry and Man: The Ambivalence of Colonial Discourse*.
- Bhadra G. (1994). *Iman o nishan: Unish shotoke bangaly krishak chaitanyer ek adhyay, c. 1800-1850*. Calcutta: Subarnarekha for the Centre for Studies in Social Sciences.
- Βούλγαρης Γ., Κωτσονόπουλος Λ. (επιμ.) (2010). *Στα μονοπάτια του Αντόνιο Γκράμσι. Πολιτική και πολιτισμός από το έθνος κράτος στην παγκοσμιοποίηση*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Γουργουρή Σ. (2003). *Ο Οριενταλισμός του Έντουαρντ Σαΐντ. Μια κριτική πράξη με ορίζοντα το μέλλον*. Αθήνα: Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς.
- Césaire A. (1976). *Discours sur le Colonialisme* [1955]. Présence Africaine.
- Chakrabarty D. (1989). *Rethinking Working-Class History: Bengal 1890-1940*. Princeton, N.J.: Princeton University Press
- Chakrabarty D. *Postcoloniality and the Artifice of History*.
- Chakrabarty D. (1992). "Marxism and Modern India", στο *After the End of History*, ed. A. Ryan. London: Collins & Brown.
- Chakrabarty D. (2002). *Habitations of Modernity. Essays in the wake of Subaltern Studies*. Chicago, The University of Chicago Press.
- Chakrabarty D. (2007). *Provincializing Europe*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Chandra B. (1969). *The Rise and Growth of Economic Nationalism in India: Economic Policies of Indian National Leadership, 1880-1905*. Delhi: People's.
- Chandra B. (1979). *Nationalism and Colonialism in Modern India*. New Delhi: Orient Longman.
- Chatterjee P. (1986). *Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse*. London, Zed Books.

- Chatterjee P. (1993). *The nation and its fragments : colonial and postcolonial histories*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Chatterjee P. (1997). *The Present History of West Bengal: Essays in political Criticism*. Delhi, Oxford University Press.
- Chatterjee P. and Jeganathan eds. (2000). *Subaltern Studies XI*. New York: Columbia University Press.
- Cohn B.S. (1988). *An Anthropologist among the Historians and Other Essays*. Delhi: Oxford University Press.
- Cooper F. , Isaacman A. F., Mallon F. E., Roseberry W. and Stern S. J. eds. (1993). *Confronting Historical Paradigms: Peasants, Labor, and the Capitalist World System in Africa and Latin America*. Madison, Wis.
- Cornell D. and Rosenfeld M. eds. (1992). *Deconstruction and the Possibility of Justice*. New York: Routledge.
- Dasgupta B. (1974). *The Naxalite Movement*. Bombay, Allied Publishers.
- Derrida J. (1976). *Of Grammatology* [1967], trans. Gayatri Chakravorty Spivak. Baltimore, MD, Johns Hopkins University Press.
- Derrida J. (1978). *Writing and Difference* [1967], trans. Alan Bass. London, Routledge.
- Derrida J. (1982). *Margins of Philosophy* [1972], trans. Alan Bass. Chicago: University of Chicago Press.
- Derrida J. (1993). *Aporias*, trans. Thomas Dutoit. Stanford, CA, Stanford University Press.
- Derrida J. (1998). *Monolingualism of the Other, or the Prothesis of Origin* [1996], trans. Patrick Mensah. Stanford, CA, Stanford University Press.
- Desai A. R. (1966). *Social Background of Indian Nationalism*. Bombay: Asia.
- Dirks N. B. ed. (1992). *Colonialism and Culture*. Ann Arbor, Mich.
- Fanon F. (1971). *της γης οι κολασμένοι* [1961]. Αθήνα : Κάλβος.
- Fanon F. (1980). *A Dying Colonialism* [L'An cinq de la révolution Algérienne, 1959], trans. Haakon Chevalier. London, Writers and Readers Cooperative.
- Fanon F. (1986). *Black Skin, White Masks* [1952], trans. Charles Lam Markmann. London, Pluto.
- Foucault M. (1972). *The Archaeology of Knowledge* [1969], trans. A. M. Sheridan Smith. London, Tavistock.

- Foucault M. (1980). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*, ed. Colin Gordon, trans. Colin Gordon et al. New York, Pantheon Books.
- Foucault M. (1981). "The Order of Discourse", στο *Untying the Text: A Post-Structuralist Reader*, ed. Robert J. C. Young. London, Routledge & Kegan Paul, 48-78.
- Gallagher J., Johnson G. and Seal A. eds. (1973). *Locality, Province and Nation: Essays on Indian Politics, 1870-1940*. Cambridge.
- Gibson N. (2003). *Fanon. The Postcolonial Imagination*. Cambridge: Polity Press.
- Gilroy P. (2006). *There Ain't No Black in the Union Jack*. London: Routledge.
- Goldberg D., Quayson A. (2002). *Relocating postcolonialism*. Oxford, U.K. : Blackwell.
- Gramsci A. (1957). *The Modern Prince, and Other Writings*, trans. Louis Marks. New York, International Publishers.
- Gramsci A. (1971). *Selections from Prison Notebooks*, trans. Quentin Hoare and Geoffrey Nowell Smith. London, Lawrence & Wishart.
- Gramsci A. (1989). *Letters from Prison*, trans. Lynne Lawner. New York, Noonday Press.
- Guha R. (1981). *A Rule of Property for Bengal: An Essay on the Idea of Permanent Settlement*. Paris: Mouton and Co., 1963; reprint ed., Orient Longman.
- Guha R., ed. (1982-89). *Subaltern Studies I-VI*. Delhi, Oxford University Press.
- Guha R. (1983). *Elementary Aspects of Peasant Insurgency in Colonial India*. Delhi, Oxford University Press.
- Guha R. and Chakravorty Spivak eds. *Selected Subaltern Studies*.
- Guha R. (1997). *Dominance without Hegemony: History and Power in Colonial India*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Gupta B.S. (1979). *CPI-M, Promises, Prospects, Problems*. New Delhi, Young Asia Publications.
- Hardiman D. (1981). *Peasant Nationalists of Gujarat: Kheda District*. Delhi: Oxford University Press.
- Hardiman D. (1987). *The Coming of the Devi: Adivasi Assertion in Western India*. Delhi: Oxford University Press.
- Hardiman D. (1993). *Resistance in India, 1858-1914*. Delhi, Oxford University Press.
- Hardiman D. (1996). *Feeding the Baniya: Peasants and Usurers in Western India*. Delhi: Oxford University Press.

- Hawley J. C. (2001). *Encyclopedia of Postcolonial Studies*. Connecticut: Greenwood.
- Hegel G.W.F. (1977). *Phenomenology of Spirit*, trans. A. V. Miller. Oxford: Clarendon.
- Hoare Q. and Nowell G. eds. (1973). *Selections from the Prison Notebooks*. New York: International.
- Hobsbawm E.J. *Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Manchester: Manchester University Press.
- Hobsbawm E. J. (1977). "Some Reflections on 'The Break-Up of Britain'", *New Left Review* 105.
- Hobsbawm E. J. (1987). *The Age of Empire, 1875-1914*. London, Weidenfeld & Nicolson.
- Hobsbawm E. J. (1987). *Η εποχή των αυτοκρατοριών, 1875-1914*. Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Hoogvelt A. (1997). *Globalisation and the postcolonial world : the new political economy of development*. London: Macmillan.
- Joshi P.C. (1986). *Marxism and Social Revolution in India, and Other Essays*. New Delhi, Patriot Publishers.
- Kumar K. (1984). *Peasants in Revolt: Tenants, Landlords, Congress, and the Raj in Oudh, 1886-1922*. New Delhi: Manohar.
- Landry D., Mac Lean G. (1996). *The Spivak Reader*. New York: Routledge.
- Lindberg D.C. and Numbers R.I. eds., *God and Nature: Historical Essays of the Encounter between Christianity and Science*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Lomba A. (2005). *Colonialism / postcolonialism*. London : Routledge.
- Lopez A. (2001). *Posts and pasts : a theory of postcolonialism*. Albany, N.Y. : State University of New York Press.
- Low D.A. ed. (1968). *Soundings in Modern South Asian History*. Canberra: Australian National University Press.
- Low D. A. ed. (1977). *Congress and the Raj*. London: Heinemann.
- Liotard J. (1993). *Political Writings*, trans. Bill Readings and Kevin Paul Geiman. London, UCL Press.
- Mao Zedong (1965). *Selected Works of Mao Tse-Tung*, 5 vols. Peking, Foreign Languages Press.

- Marx K. and Engels F. (1959). *The First Indian War of Independence, 1857-1859*. London, Lawrence & Wishart.
- Marx K. and Engels F. (1968). *On Colonialism*, 4th edn. Moscow, Progress Publishers.
- Marx K. and Engels F. (1971). *Ireland and the Irish Question*. London, Lawrence & Wishart.
- Marx K. (1977). *Selected Writings*, ed. David McLellan. Oxford, Oxford University Press.
- Marx K., Engels F. (1979, 1989 ανατ.). *Η γερμανική ιδεολογία*: μετάφραση Γ. Κρητικός, Κ. Φιλίνης. Αθήνα: Gutenberg.
- Marx K. and Engels F. (1982). *Collected Works*, 50 vols. London, Lawrence & Wishart.
- Marx K. (1983). *Βασικές γραμμές της κριτικής της πολιτικής οικονομίας: 1857-1858*: Μετάφραση Δ. Δίβαρης. Αθήνα: Στοχαστής.
- Mbembe A. (2001). *On the postcolony*. Berkley, Calif. : University of California Press.
- Minh-Ha T. (1989). *Woman, native, other : writing postcoloniality and feminism*. Bloomington : Indiana University Press.
- Mongia P. ed. (1996). *Contemporary Postcolonial Theory: A Reader*. London: Arnold.
- Moore-Gilbert B. (1997). *Postcolonial theory : contexts, practices, politics*. London : Verso.
- Moore-Gilbert B., Stanton G., Maley W.(1997). *Postcolonial Criticism*. London: Longman.
- Morris David Morris and D. Kumar, eds. (1969). *Indian Economy in the Nineteenth Century: A Symposium*. Delhi: Indian Economic and Social History Association.
- Nehru J. (1946). *The Discovery of India*. London, Meridian Books.
- Nehru J. (1954). *Ματιές στην παγκόσμιο Ιστορία*. Αθήνα: Φάρος.
- Norris C. (1993). *The Truth of Postmodernism*. Oxford: Oxford University Press.
- Olson G., Worshman L. (2003). *Critical Intellectuals on Writing*. New York: State University of New York Press.
- Pandey G. (1978). *The Ascendancy of the Congress in Uttar Pradesh, 1926-1934: A Study in Imperfect Mobilization*. Delhi: Oxford University Press.
- Pandey G. (1990). *The Construction of Communalism in Colonial North India*. Delhi.
- Pandey G. and Chaterjee P., eds. (1992). *Subaltern Studies vol. VII*. Delhi.

- Pandey G. (1995). *Event, Metaphor, Memory: Chauri Chaura 1922-1992*. Berkeley, Calif.
- Pandey G. (1997). *"Subaltern Studies: From a Critique of Nationalism to a Critique of History"*. Johns Hopkins University.
- Pandey G. (2001). *Remembering Partition: Violence, Nationalism, and History in India*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Parry B. (2004). *Postcolonial studies. A materialist critique*. USA: Routledge.
- Pines J. and Willemsen P. eds. (1989). *Questions of the Third Cinema*. London: BFI Publishing.
- Prakash G. (1990). *Bonded Histories: Genealogies of Labor Servitude in Colonial India*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Prakash G. (1995). *After colonialism : imperial histories and postcolonial displacements*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Prakash G. (1999). *Another Reason: Science and the Imagination of Modern India*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Prakash G. (2000). *Provincializing Europe : postcolonial thought and historical difference*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Rafael V.L. (1988). *Contracting Colonialism: Translation and Christian Conversion in Tagalog Society under Early Spanish Rule*. Ithaca, N.Y.
- Ranga N.G. (1949). *Revolutionary Peasants: A Survey of the Various Revolutions that Peasants have Staged against Capitalism all over the World*. Delhi, Amrit Books.
- Rodriguez I. (2001). *The Latin American Subaltern Studies Reader*. Durham: Duke University Press.
- Said E. W. (1983). *The World the Text the Critic*. Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Said E. W. (1985). *Orientalism, Western Representations of the Orient [1978]*. Harmondsworth, Penguin.
- Said E. W. (1996). *Οριενταλισμός [1978]*. Αθήνα, Νεφέλη
- Said E. W. (1986). "Foucault and the Imagination of Power", στο *Foucault: A Critical Reader*, ed. David Couzens Hoy. Oxford, Blackwell Publishers.
- Said E. W. (1993). *Culture and Imperialism*. London, Chatto & Windus.
- Said E. W. (1996). *Κουλτούρα και ιμπεριαλισμός [1993]*. Αθήνα, Νεφέλη,

- Sanyal H. (1994). *Swarajer Pathe*. Calcutta: Papyrus.
- Sarkar S. (1977). *The Swadeshi Movement in Bengal, 1903-1908*. Delhi: People's.
- Sarkar S. (1983). *Modern India*. Delhi: Macmillan.
- Sarkar S. Politics and Women in Bengal – the Conditions and Meaning of Participation, στο *Women in Colonial India: Essays on Survival, Work and the State*, ed. Jayasankar Krishnamurty. Delhi, Oxford University Press.
- Sartori A. (1993). *Raja Rajendralal Mitra and the Fractured Foundations of National Identity. Master's thesis*. University of Melbourne.
- Sartre J. (1948). *Existentialism and Humanism* [1946], trsns. Philip Mairet. London, Methuen.
- Sartre J. (1964). *Situations, V. Colonialisme et néo-colonialisme*. Paris, Gallimard.
- Schwarz H. and Ray S. eds. (2000). *A Companion to Postcolonial Studies*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Scott D. (2004). *Conscripts of modernity : the tragedy of colonial enlightenment*. Durham : Duke University Press.
- Seal A. (1968). *The Emergence of Indian Nationalism: Competition and Collaboration in the Later Nineteenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Seth S. (1995). *Marxism, Theory, and Nationalist Politics: The Case of Colonial India*. Delhi: Sage.
- Siddiqi M. (1978). *Agrarian Unrest in North India: The United Provinces, 1918-1922*. Delhi: Vikas.
- Spivak G. (1990). Poststructuralism, Marginality, Postcoloniality and Value. *Literary Theory Today*.
- Skaria A. (1999). *Hybrid Histories*. Delhi: Oxford University Press.
- Spivak G. (1987). *In Other Worlds: Essays on Cultural Politics*. New York, Methuen.
- Spivak G. (1990). *The post-colonial critic : interviews, strategies, dialogues*. New York: Routledge.
- Spivak G. (1993). *Outside in the Teaching Machine*. London, Routledge.
- Spivak G. (1999). *A critique of postcolonial reason : toward a history of the vanishing present*. Cambridge, Mass. : Harvard University Press.
- Tharu S. and Lalitha K., eds., *Women Writing in India: 600 B.C. to the Early 20th Century*. Delhi: Oxford University Press.

- Thompson Ed. (1926). *The Other Side of the Medal*. New York: Harcourt, Brace, & Co.
- Thompson E.P. (1979). *The Poverty of Theory and Other Essays*. London: Merlin.
- Venn C. (2000). *Occidentalism : modernity and subjectivity*. London : Sage.
- Venn C. (2006). *The postcolonial challenge : towards alternative worlds*. London : Sage Publications.
- Weber E. (1976). *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870-1914*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- Williams P. and Chrisman L. eds. (1994). *Colonial Discourse and Postcolonial Theory: A Reader*. New York: Columbia University Press.
- Young R. (2001). *Postcolonialism: an historical introduction*. Malden, Md. : Blackwell.
- Young R. (2003). *Postcolonialism. A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Young R. (2004). *White Mythologies*. USA: Routledge.
- Young R. (2007). *Μεταποικιακή θεωρία. Μια ιστορική εισαγωγή*. Αθήνα: Πατάκης.

Αρθρογραφία

- Αθανασίου Κ., Γιαννακόπουλος Γ. (2008). Μεταποικιακή θεωρία: Γυρίζοντας τον κόσμο ανάποδα... Συνέντευξη με τον Robert Young. *Resistencias*, τ. 9-10.
- Ahluwalia P. (2007). Afterlives of post-colonialism: reflections on theory post-9/11. *Postcolonial studies*, Vol 10, No 3.
- Althusser L. (1966). Sur la revolution culturelle, *Cahiers Marxistes-Léninistes* 14.
- Amin S. (1984). Gandhi as Mahatma: Gorakhpur District, Eastern UP, 1921-2. *Subaltern Studies III*. Delhi.
- Amin S. (1987). Approver's Testimony, Judicial Discourse: The Case of Chauri Chaura. *Subaltern Studies V*. Delhi.
- Balagopal K. (1993). Why Did December 6, 1992, Happen?. *Economic and Political Weekly*.
- Banaji J. (1977). Capitalist Domination and Small Peasantry: Deccan Districts in the Late Nineteenth Century. *Economic and Political Weekly*, 12, no. 33.
- Bayly C. A. (1988). Rallying about the subaltern. *Journal of peasant studies*, Vol. 16.

- Beverley J. (1997). Negotiating with the disciplines. A conversation on Latin American Subaltern Studies. *Journal of Latin American Cultural Studies*, Vol. 6.
- Bhabha H. (1983). The Other Question. *Screen*, 24:6.
- Bhabha H. (1985). Signs Taken for Wonders: Questions of Ambivalence and Authority under a Tree Outside Delhi, May 1817. *Critical Inquiry*, 12:1.
- Birla P. (2002). History and the critique of postcolonial reason. *Interventions*, Vol 4.
- Boehmer E. (1998). Questions of neo-orientalism. *Interventions*, Vol 1.
- Bolton K., Hutt
on C.(2000). Orientalism, linguistics and postcolonial studies. *Interventions*, Vol 2.
- Brass T.(1993). A-Way with Their Wor(l)ds: Rural Labourers through the Postmodern Prism. *Economic and Political Weekly*.
- Γιαννακόπουλος Γ. (2008). A. Ahmad: Μια κριτική ανάγνωση των «μεταποικιακών σπουδών». *Εντός Εποχής*, 26.
- Chakrabarty D. (1991). History as Critique and Critique(s) of History. *Economic and Political Weekly*, 26:37.
- Chakrabarty D. (1992). Trafficking in History and Theory: Subaltern Studies. *Beyond the Disciplines: The New Humanities*.
- Chakrabarty D. (2001). Reconciliation and Its Historiography: Some Preliminary Thoughts. *UTS Review* 7, no. 1.
- Chattopadhyay S., Sarkar B. (2005). Introduction: The subaltern and the popular. *Postcolonial Studies*, Vol. 8.
- Cixous H. and Clément C. (1986). *The Newly Born Woman*. Manchester, Manchester University Press.
- Cheyfitz E. (2002). The (post)colonial predicament of native American studies. *Interventions*, Vol 4.
- Darpan N. (1974). The Image of a Peasant Revolt in a Liberal Mirror. *Journal of Peasant Studies*, 2.
- Das V. (1986). Gender Studies, Cross-Cultural Comparison and the Colonial Organization of Knowledge. *Berkshire Review*.
- Davies C. (1998). The trap of postcoloniality. *Interventions*, Vol 1.
- De B. (1976). The Colonial Context of the Bengal Renaissance. *Indian Society and the Beginnings of Modernisation, 1830-1850*.

Dirlik A. (1999). How the grinch hijacked radicalism: further thoughts on the postcolonial. *Postcolonial studies*, Vol 2, No 2.

Dirlik A. (2002). Rethinking colonialism. Globalization, Postcolonialism and the Nation. *Interventions*, Vol 4.

Dubow J. (2000). 'From a view *on* the world to a point of view *in* it'. Rethinking Sight, Space and the Colonial Subject. *Interventions*, Vol 2.

Dutton M., Seth s., Gandhi L. (1999). Postcolonial discernment or was that deceit?. *Postcolonial studies*, Vol 2, No1.

Dutton M.(1999). The toolbox of postcolonialism. *Postcolonial Studies*, Vol 2, No 2.

Eagleton T. (1998). Postcolonialism and 'postcolonialism'. *Interventions*, Vol 1.

Eldom F., Harris O. and Young K. (1977). Conceptualising Women. *Critique of Anthropology*.

Feierman S. (2001). The comaroffs and the practice of historical ethnography. *Interventions*, Vol 3.

Gandhi L. (2007). Postcolonial theory and the crisis of European man. *Postcolonial studies*, Vol 10, No 1.

Geschiere P. (2001), Historical anthropology. Questions of Time, method and Scale. *Interventions*, Vol 3.

Guha R. (1982). Preface. *Subaltern Studies I: Writings on South Asian History and Society*. Delhi, Oxford University Press.

Guha R. (1983). The Prose of Counter-Insurgency. *Subaltern Studies II*. Delhi.

Guha R. (1984). preface to *Subaltern Studies III: Writings on Indian History and Society*, ed. Ranajit Guha. Delhi: Oxford University Press.

Guha R. (1988). Preface to *Subaltern Studies VI*. Delhi: Oxford University Press.

Guha R. (1988). On Some Aspects of the Historiography of Colonial India, reprinted in *Selected Subaltern Studies*, ed. Ranajit Guha and Gayatri Chakravorty Spivak. New York: Oxford University Press.

Guha R. ed. *A Subaltern Studies Reader*.

Guha R. (1997). Colonialism in South Asia: A Dominance without Hegemony and Its Historiography. *Dominance without Hegemony: History and Power in Colonial India*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

- Harootunian H. (1999). Postcoloniality's unconscious/area studies' desire. *Postcolonial studies*, Vol 2, No 2.
- Huddart D. (2004). Post-Colonial Piracy: Anxiety and Interdisciplinarity. *Critical Survey*, Volume: 16, Issue: 2.
- Huggan G. (2002). Postcolonial studies and the anxiety of interdisciplinarity. *Postcolonial studies*, Vol 5, No 3.
- Interventions (1998). Edward Said. In conversation with Neeladri Bhattacharya, Suvir Kaul and Ania Loomba. *Interventions*, Vol 1.
- Ismail Q. (1999). Discipline and colony: The *English Patient* and the crow's nest of postcoloniality. *Postcolonial studies*, Vol 2, No 3.
- Kothari R. (1998). Postcolonialism and the language of power. *Interventions*, Vol 1.
- Kumar T. (2007). 'Postcolonial' describes you as a negative. An interview with Amitav Ghosh. *Interventions*, Vol 9.
- Lal V. (2001). Subaltern Studies and Its Critics: Debates over Indian History. *History and Theory*, Vol 40.
- Liu L. (1993). Translingual Practice: The Discourse of Individualism between China and the West. *Positions, East Asia Cultures Critique* 1, no. 1.
- Lloyd D. (2000). Colonial trauma/postcolonial recovery?. *Interventions*, Vol 2.
- Loomba A. (1998). Postcolonialism - or postcolonial studies, *Interventions*, Vol 1.
- Mack E. (2006). Confronting a colonial past, challenging a postcolonial present. *Interventions*, Vol 9.
- Mallon F. (1994). The promise and dilemma of Subaltern Studies: Perspectives from Latin American History. *The American Historical Review*, Vol. 99.
- Mani L. (1987). Contentious Traditions: The Debate on Sati in Colonial India. *Cultural Critique*.
- Mani L. (1989). Multiple Mediations: Feminist Scholarship in the Age of Multinational Reception. *Inscriptions*, 5.
- Masselos J. (1992). The dis/appearance of subalterns: A reading of a decade of subaltern studies. *South Asia: Journal of South Asian Studies*. Vol XV.
- Mc Gonegal J. (2005). Postcolonial metacritique. Jameson, Allegory and the Always-Read Third World Text. *Interventions*, Vol 7.

- Mc Guire J. (1986). The making of a new history for India: subaltern studies. *Asian Studies Review*, Vol. 10.
- Mezey J. (2006). Neocolonial narcissism and postcolonial paranoia. *Interventions*, Vol 8.
- Mohanty C. T. (1984). Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses. *Boundary*.
- Moore-Gilbert B. (1998). Postcolonialism: between nationalitarianism and globalization? A response to Simon During. *Postcolonial studies*, Vol 1, No 1.
- Moore-Gilbert B. (1999). Postcolonial cultural studies and imperial historiography. Problems of interdisciplinarity. *Interventions*, Vol 1.
- Moore-Gilbert B., Boehmer E. (2002). Introduction to special issue. Postcolonial Studies and Transnational Resistance. *Interventions*, Vol 4.
- Morton S. (1999). Postcolonialism and spectrality. Political Defferal and Ethical
- Nigam S. (1990). Disciplining and Policing the 'criminals by birth. Parts I & II. *Indian Economic and Social History Review*.
- Niranjana T. (2007). Feminism and cultural studies in Asia. *Interventions*, Vol. 9.
- Noyes J. (2004). Nomadism, nomadology, postcolonialism. *Interventions*, Vol 6.
- Nutall S. (2001). Reading, recognition and the postcolonial. *Interventions*, Vol 3.
- O' Hanlon R. (1988). Recovering the subject Subaltern Studies and Histories of Resistance in Colonial South Asia. *Modern Asia Studies*, Vol. 22.
- O 'Hanlon R. and Washbrook D. (1992). After Orientalism: Culture, Criticism, and Politics in the Third World. *Comparative Studies in Society and History*, 34:1.
- Pandey G. (1992). In Defense of the Fragment: Writing about Hindu-Muslim Riots in India Today. *Representations*, 37.
- Prakash G. (1992). Postcolonial Criticism and Indian Historiography. *Social Text*, No. 31/32.
- Prakash G. (1992). Writing Post-Orientalist Histories of the third World: Perspectives from Indian Historiography. *Comparative Studies in Society and History* 32.
- Prakash G. (1994). Subaltern Studies as Postcolonial Criticism. *The American Historical Review*, Vol 99.
- Purushottama B. (2002). Postcolonial critique of reason. *Interventions*, Vol 4.

- Rabasa J. (1999). Ideologies of the Postcolonial: responses – part 2. Historical and epistemological limits in subaltern studies. *Interventions*, Vol 1.
- Rabasa J. (1999). Historical and epistemological limits in subaltern studies. *Interventions*, Vol 2.
- Rabasa J. (2005). The comparative frame in subaltern studies. *Postcolonial Studies*, Vol 8.
- Ramanujan A.K. (1990). Is There an Indian Way of Thinking? An Informal Essay. *India through Hindu Categories*.
- Raychaudhuri T. (1979). Indian Nationalism as Animal Politics. *Historical Journal* 22, no. 3.
- Said E. W. (1978). “The Problem of Textuality: Two Exemplary Positions”, *Critical Inquiry* 4:4 αναθεωρημένη εκδοχή στο *The World the Text the Critic*. Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Sarkar S. (1993). The Fascism of the Sangh Parivar. *Economic and Political Weekly*.
- Sartre J. (2001). Colonialism is a system. *Interventions*, Vol 3.
- Sassen S. (2003). The state and globalization. *Interventions*, Vol 5.
- Seth S., Gandhi L., Dutton M. (1998). Postcolonial studies: a beginning.... *Postcolonial Studies*, Vol 1, No 1.
- Singh H. (2002). Caste, class, and Peasant Agency in Subaltern Studies Discourse: Revisionist Historiography, Elite Ideology. *Journal of Peasant Studies*, Vol. 30.
- Singh H. (2003). Princely states, peasant protests, and nation building in India: the colonial mode of historiography and subaltern studies. *Social Movement Studies*, Vol. 2.
- Spivak G. (1985). The Rani of Sirmur: An Essay in the Reading the Archives. *History and Theory*, 24:3.
- Spivak G. (1985). Three Women’s Texts and a Critique of Imperialism. *Critical Inquiry*
- Spivak G. (1985). Subaltern Studies: Deconstructing Historiography. *Subaltern Studies IV*. Delhi.
- Spivak G. (1990). Writing Post-Orientalist Histories of the Third World: Perspectives from Indian Historiography. *Comparative Studies in Society and History*, 32:2.
- Spivak G. (2002). Response: Panel of papers on *Critique of postcolonial reason*. *Interventions*, Vol 4.

- Spivak G. Criticism, Feminism and the Institution. An Interview with Gayatri Chakravorty Spivak. *Thesis Eleven*.
- Spivak G. Can the Subaltern Speak? Speculations on Widow Sacrifice. *Wedge*.
- Spivak G. The Rani of Sirmur. *Europe and its Others*, Vol. 1.
- Spivak G. (2005). Scattered speculations on the subaltern and the popular. *Postcolonial Studies*, Vol. 8.
- Stephen H. (2006). An interview with Edward Said. *Interventions*, Vol 8.
- Thomas K. (1963). History and Anthropology. *Past and Present*, no. 24.
- Trivedi H. (1999). The postcolonial or the transcolonial ? Location and language. *Interventions*, Vol 1.
- Trombold J. (2002). Neo-Roosevelt, or, why post-colonialism is premature. *Interventions*, Vol 7.
- Vieira E. (1999). Postcolonialisms and the Latin Americas. *Interventions*, Vol 1.
- Visweswaran K. Small Speeches, Subaltern Gender: Nationalist Ideology and its Historiography. *Subaltern Studies IX*.
- Young R. (1998). Ideologies of the postcolonial. *Interventions*, Vol 1.

Άλλες πηγές

Ανακοίνωση της Έφης Γαζή στο Επιστημονικό Συνέδριο «Ο Αντόνιο Γκράμσι στις σημερινές κοινωνικές επιστήμες και τη θεωρία»: *Ο Γκράμσι στην Ινδία. Η προβληματική της ιστορίας των υπάλληλων τάξεων (subaltern history)*.